

Національна академія педагогічних наук України
Відділення професійної освіти і освіти дорослих

Нелля Ничкало, Оксана Овчарук,
Валентина Гордієнко, Ірина Іванюк

УКРАЇНСЬКА ОСВІТА У ПОЛУМ'І ВІЙНИ

*«Маленьким янголам,
які так рано зустрілись
з людською жорстокістю
та, на жаль, ніколи
не стануть дорослими...»*

*Пам'ятник дітям, які загинули через
збройну агресію росії (м. Харків).*

Скульптор Михайло Ятченко.

Національна академія педагогічних наук України
Відділення професійної освіти і освіти дорослих

Нелля НИЧКАЛО, Оксана ОВЧАРУК,
Валентина ГОРДІЄНКО, Ірина ІВАНЮК

УКРАЇНСЬКА ОСВІТА У ПОЛУМ'І ВІЙНИ

МОНОГРАФІЯ

ТОВ «Юрка Любченка»
Київ · 2024

УДК 373.01(477)"364"(02)

У45

*Рекомендовано до друку
бюро Відділення професійної освіти і освіти дорослих НАПН України
(протокол № 3 від 19 березня 2024 р.)*

Рецензенти:

Лук'янова Л. Б., член-кореспондент НАПН України, д-р пед.наук, проф.,
директор Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих
імені Івана Зязюна НАПН України

Муранова Н. П., д-р пед.наук, проф., проректор ДВНЗ
«Університет менеджменту освіти» НАПН України

У45 **Українська освіта у полум'ї війни: монографія /**

Н. Ничкало, О. Овчарук, В. Гордієнко, І. Іванюк; за ред.
Н. Ничкало. — Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2024. — 208 с.

DOI: <https://doi.org/10.37472/NAES-DPEEA-2024>

ISBN 978-617-8295-48-6

У монографії висвітлено гострі проблеми української освіти в умовах повномасштабної російської агресії проти України, зокрема: депортації дітей; загрози і бар'єри у розвитку освіти в умовах воєнного стану; руйнування української освіти на окупованих територіях; освіти внутрішньо переміщених осіб — дітей, молоді і дорослого населення; освіти дітей українських біженців за кордоном. Висвітлено діяльність НАПН України під час воєнного стану. Особливу увагу приділено аналізу законодавчого і нормативно-правового забезпечення розвитку освіти в умовах російської війни проти України.

Для педагогічних і науково-педагогічних працівників закладів освіти, керівників об'єднаних територіальних громад, слухачів інститутів післядипломної освіти, органів виконавчої влади, громадських організацій та благодійних фондів.

Видано за сприяння Науково-педагогічного проєкту «Інтелект України».

УДК 373.01(477)"364"(02)

© Відділення професійної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2024

© Ничкало Н., Овчарук О., Гордієнко В.,
Іванюк І., 2024

© ТОВ «Юрка Любченка», 2024

ISBN 978-617-8295-48-6

ЗМІСТ

Передмова.....	5
Війна — вкрадене дитинство	11
Масштаби руйнування України — незаперечні ознаки геноциду.....	19
Депортація українських дітей.....	23
Загрози і бар'єри у розвитку освіти в умовах воєнного стану ...	31
Освіта на окупованих територіях.....	103
Освіта внутрішньо переселених дітей, молоді, дорослого населення.....	117
Навчання дітей українських біженців за кордоном.....	123
Діяльність НАПН України в умовах російської агресії	159
Законодавче і нормативно-правове забезпечення.....	173
Післямова	193
Джерела.....	200

ПЕРЕДМОВА

Це видання створювалося з перших днів повномасштабної російської агресії проти України. Його автори — науковці-освітняни, працівники Національної академії педагогічних наук України, Відділення професійної освіти і освіти дорослих та Інституту цифровізації освіти НАПН України.

24 лютого 2022 року — смертоносна дата в історії незалежної України. Понад два роки кровопролитної війни — це чорні сторінки, на яких навіки вкарбовано злочини рашистів, людиноненависництво, варварство, вбивство цивільного населення й дітей зокрема...

З перших днів, тижнів і місяців війни впродовж понад двох років незламний український народ, Збройні Сили України творять свою нову історію — історію нескореності, незламності, героїзму і незрадливої любові до рідної землі. У кожному з дев'яти розділів цього особливого видання висвітлено різні факти і приклади садизму і тортур російських окупантів, їх прагнення знищити Україну, вбивати українців тільки за те, що вони є українцями й не зрікаються свого могутнього українського роду.

На першій сторінці — фото пам'ятника Дітям, які вже ніколи не стануть дорослими. Цей пам'ятник було відкрито у Міжнародний день безвинних дітей — жертв агресії 4 червня 2023 року у Харкові. Його автор — талановитий український скульптор Михайло Ятченко. На монументі висотою до п'яти метрів (з натурального каменю лабродариту з українського родовища) — скульптури хлопчика і дівчинки, які злітають над гранітною брилою, що уособлює страшний вибух. Фігури дітей — це образи ангелів з обгорілими крила-

ми... Дівчинка-ангелятко тримає у правій руці свою улюблену іграшку — ведмедика. Не можна без сліз і болю в серці дивитися на цей незвичайний пам'ятник українським дітям, які загинули під час цієї страшної війни. «Ангели з обпаленими крилами» відлетіли в інші світи, вони вже ніколи не стануть дорослими, не здійсняться їхні заповітні мрії, а в серцях матерів і батьків, рідних і близьких назавжди залишаться невиліковні рани.

«Так просто не має бути. Діти мають жити!» — сказала на відкритті монумента перша леді України Олена Зеленська. Вона наголосила, що «...у ХХІ столітті доводиться говорити світові про необхідність захисту українських дітей від знищення. Водночас злочинні дії Росії — загроза для всіх дітей світу»¹.

Вранці 24 лютого 2024 року здригнулася і застогнала багатостраждальна українська земля. Спочатку був шок, обурення діями загарбників, від яких потекли ріки крові... Та розпачу й паніки не було. Відразу ж пробудилася органічна потреба діяти, об'єднуватись проти лютого ворога. Напевно, спрацював генетичний материнський рефлекс — захистити дітей, наймолодших громадян нашої держави, своїх дітей, — від рашистської навали.

Не розгубилась й почала активно діяти Національна академія педагогічних наук України на чолі з її президентом видатним українським філософом і педагогом, державним і громадським діячем Василем Кременем. Науково-педагогічна спільнота нашої держави діяла рішуче і цілеспрямовано. Працівники академічних відділень, інститутів, їх відділів і лабораторій та науково-практичних центрів поряд з виконанням планових робіт і нових невідкладних завдань активно влилися у волонтерський рух, допомагали жінкам з дітьми і на залізничних вокзалах, і на кордонах, і в осередках для українських біженців, і в організації евакуації населення з прифронтових територій, і в пошуку можливостей для поселення та продовження навчання школярів і студентів — внутрішньо переміщених осіб.

¹ <https://www.president.gov.ua/news/olena-zelenska-vidkrila-u-harkovi-pamyatnik-dityam-yaki-zagi-83393>

Не стали винятком і автори цього видання, які за покликом серцець активно і творчо діяли і в Україні, і за кордоном. Поряд із цим вважали своїм обов'язком виявляти непоодинокі факти героїзму наших педагогів, які рятували життя дітей, гальмували їхню депортацію до РФ, розшукували тих, хто зник без вісти...

На різних етапах тривалої повномасштабної російської агресії проти України, що згодом дістала назву гібридної війни, набувала розвитку співпраця з міжнародними та національними організаціями, різними благодійними фондами. Виявились і фіксувались статистичні дані і факти з болючих питань, спричинених війною. Маємо визнати, що нерідко ця статистика була суперечливою і не зовсім точною. На жаль, і досі немає правдивої статистики щодо кількості наших громадян і дітей, депортованих до Росії, а також кількості українських дітей, які навчаються у різних країнах світу.

Не випадково автори приділили особливу увагу питанням законодавчого і нормативно-правового забезпечення розвитку освіти в добу війни. Адже реалізація державної освітньої політики — це запорука формування людського капіталу, підготовки висококваліфікованих фахівців для повоєнної відбудови України.

Висловлюємо сердечну вдячність нашим друзям, колегам, педагогам і батькам, які надавали можливу інформацію, допомагаючи у реалізації авторського задуму — створити видання про нелегкий шлях до Перемоги, героїзм і незламність українського народу й, безумовно, наших освітян-науковців.

*Нелля Ничкало,
академік-секретар
Відділення професійної освіти
і освіти дорослих НАПН України*

ВІЙНА – ВКРАДЕНЕ ДИТИНСТВО

Найстрашніше і найгірше, що придумала й реалізувала людина й далі продовжує так ганебно діяти, — це війни. Як відомо, існують різні класифікації війн, серед них — загарбницькі. Та кожна війна, як би її не називали, несе смерть, біду і горе для мільйонів і мільйонів людей, яких не злічити. Напевно, не випадково, з невідомих часів і до наших часів залишилась гірка приказка: «Війна людей вбиває і кров'ю запиває». Ці слова гірко і навіть страшно читати і вимовляти...Саме такою є загарбницька російська війна проти України, що фактично розпочалася у 2014 році.

У зверненні шостого Президента України Володимира Зеленського з нагоди Дня пам'яті і примирення 8 травня 2022 року пролунали такі хвилюючі слова: «Через десятиліття після Другої світової темрява повернулася в Україну. І вона знову стала чорно-білою. Знову! Зло повернулося. Знову! В іншій формі, під іншими гаслами, але з тією самою метою. В Україні влаштували криваву реконструкцію нацизму. Фанатичне наслідування цього режиму. Його ідей, дій, слів і символів. Маніакальне — до деталей — відтворення його звірств та «алібі», що начебто надають злу священної мети. Повторення його злочинів і навіть спроби перевершити «вчителя» та посунути його з п'єдесталу найбільшого зла в історії людства. Встановити новий світовий рекорд із ксенофобії, ненависті, расизму й кількості жертв, до якої вони можуть призвести»². У цей же день 2023 року Володимир Зеленський наголосив: «Сьогодні, 8 травня, коли світ згадує слова «Ніколи знову!», ми в Україні даємо сенс для цих слів. Не лише пам'ятати, а й захищати. Не лише цінувати життя, а й робити все,

¹ <https://vogue.ua/article/vogueman/lifestyle/14-viznachnih-citat-shostogo-prezidenta-ukrajini-volodimira-zelenskogo-48667.html>

щоб кожен, хто загрожує життю, кожен, хто несе агресію, кожен, хто вдається до терору проти інших народів, — щоб кожне таке зло програвало. Я дякую всім, хто допомагає нам захищати життя! Слава всім нашим воїнам, хто зараз у бою заради України! Хай перемога над теперішнім злом рашизму буде найкращим ушануванням пам'яті тих, хто боровся й переміг нацизм!»³.

Від початку повномасштабного вторгнення, від 24 лютого 2022 року, лише за рік Росія випустила понад 8 тис. ракет по території України⁴. Від початку 2024 року росіяни вже встигли випустити по містах України понад 330 ракет і близько 600 бойових безпілотників. Про це заявив президент України Володимир Зеленський на своїй сторінці у Twitter.

Статистика широкомасштабної російської агресії проти України, цифри і факти, документи і висновки міжнародних організацій свідчать про геноцид українського народу. У так званих «визволителів» нашої держави від «нацистів» та авторів такого небувало жорстокого вбивчого військового плану руки в крові. Громадяни незалежної України, їхні діти, онуки і правнуки ніколи не вибачать путіну і росіянам-вбивцям такого жахливого гріха...

Вкрадене дитинство — ці два слова поєднують у собі гіркий, сумний і навіть страшний зміст.... Від його усвідомлення стає моторошно й боляче усім нормальним людям — передусім матерям і батькам, педагогам і керівникам закладів освіти, державним і громадським діячам. А найболючіше — нашим славним захисникам — воїнам Збройних Сил України, які боронять свободу і незалежність, суверенітет нашої держави.

За словами Президента України Володимира Зеленського, рашистська війна проти нашої держави нищить усе, й найголовніше — дітей і дитинство. Ті, хто чинив і нині чинить такі страшні злочини проти дитинства і людяності, мають сидіти за ґратами. Безумовно, так має бути! І це неодмінно буде! Але коли? Це ще не відомо... А щоденно під час війни діти гинуть і дістають поранення, страждають, дістають глибокі психічні травми. Їх лікування чи заліковування — це надзвичайно складний і довготривалий процес, який може тривати на усіх життєвих етапах кожної людини, яка травмована війною.

³ <https://www.ukrainianworldcongress.org/ua/zvernennya-prezidenta-volodimira-zelenskogo-8-travnja-2023/>

⁴ <https://life.ukrainianwall.com/uk/>

Доречно згадати, що цінні дослідження з цього напрямку після Другої світової війни проводив відомий польський психолог професор Людвік Бандура. На XI загальнопольському педагогічному з'їзді, що відбувся у вересні 2022 року в Познані, було презентовано працю Збігнева Квецінського (Zbigniewa Kwiecińskiego) «Психічні сліди війни у дослідженнях Людвіка Бандури» («Ślady psychiczne wojny w badaniach Ludwika Bandury»).

Безумовно, це стосується усіх дітей — і тих, які разом з матерями, бабусями і дідусями втікали за кордон від бомбардування Києва, Чернігова, Херсона, Маріуполя, Миколаєва, Сєвєродонецька та інших міст Донбасу. Не можна забути і про десятки тис. незаконно депортованих дітей до Росії, і тих, які залишилися на окупованих територіях, а також дітей різного віку із сімей внутрішньо переселених осіб. Вони змушені були залишити свої домівки, дитячі садки і школи, їх було евакуйовано в небезпечні регіони нашої держави. Це діти небувалої рашистської-кровопролитної, вбивчої, руйнівної війни. Вони мають поранені душі і серця, глибокі стреси і страждання. Дуже тяжко усім, і тим, хто осиротів, і тим, батьки яких повернулися з фронту інвалідами, і тим, чиї батьки знаходяться в полоні або зникли безвісти...

У всього нашого народу, в кожній родині і в долі кожної дитини — свої трагедії, скалічені серця і душі. Ювенальні прокурори та платформа «Діти війни» повідомили, що більше ніж 1758 дітей постраждало в Україні внаслідок повномасштабної збройної агресії рф. Станом на ранок 4 березня 2024 року за офіційною інформацією Офісу Генерального прокурора України 531 дитина загинула та понад 1231 отримала поранення різного ступеня тяжкості. Ці дані не остаточні. Триває робота з їх встановлення в місцях ведення бойових дій, на тимчасово окупованих та звільнених територіях. Найбільше постраждало дітей у таких областях: Донецькій — 520, Харківській — 332, Херсонській — 148, Київській — 130, Дніпропетровській — 111, Миколаївській — 101, Запорізькій — 100, Чернігівській — 72, Луганській — 67. «Діти війни» — платформа, на яку можна повідомити та знайти необхідну інформацію про дітей, які постраждали внаслідок війни рф проти України. Цю платформу створено Міністерством реінтеграції України разом з Національним інформаційним бюро за дорученням Офісу Президента України.

⁵ Kwieciński Z. Wojna i dzieci w badaniach Ludwika Bandury / Uchodźcy pośród nas. Pomaganie w perspektywie interdyscyplinarnej. Pod redakcją Ewy Kurantowicz. Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej. Wrocław 2022.

⁶ <https://pon.org.ua/novyny/10970-za-dva-roky-velykoi-viiny>

Діти, які проживають в Україні на прифронтових територіях, упродовж останніх двох років війни були змушені провести від 3 до 5 тис. годин, або 4 – 7 місяців, у підвалах чи на станціях метро під час повітряних тривог. Про це йдеться в заяві Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) до других роковин повномасштабного вторгнення, передає Укрінформ.

Виконавчий директор ЮНІСЕФ Кетрін Рассел зазначила: «Через постійні обстріли діти в Україні майже не мають можливості оговтатися від страждань і травм, пов'язаних із війною, а кожна сирена, кожен звук вибухів приносять ще більше переживань. Освіта дає дітям відчуття надії та стабільності, але мільйони українських школярів мають проблеми з доступом до неї або ж не мають можливості навчатися взагалі». Особливо важким є зимовий період, коли тис.і українських дітей змушені ховатися в холодних і сирих підвалах, бо через обстріли їхнє житло залишилося без опалення, водо- та електропостачання».

«Війна в Україні зруйнувала малечі дитинство. Вона завдала шкоди психічному здоров'ю дітей та їхній здатності до навчання. Діти пережили два роки жорстокості та ізоляції, вони розлучені з сім'ями, переживають втрату близьких і вимушений переїзд, мають проблеми з доступом до освіти та послуг охорони здоров'я. Вони потребують припинення цих жахів», — сказала Кетрін Рассел.

За даними ЮНІСЕФ, із психологічними наслідками війни в Україні стикнулися щонайменше половина дітей віком 13–15 років, які мають проблеми зі сном, а кожен п'ятий потерпає від нав'язливих думок і спогадів, які є типовими симптомами посттравматичного стресового розладу.

Три чверті нещодавно опитаних Фондом дітей і молодих людей віком від 14 до 34 років повідомили про потребу в емоційній або психологічній підтримці, проте менше третини з них звернулися за допомогою. В офісі ЮНІСЕФ б'ють на сполох: 40 % дітей по всій Україні відчувають труднощі з доступом до освіти через брак відповідних умов, а в прифронтових районах половина дітей шкільного віку взагалі не має доступу до освіти. «Діти фактично втратили два роки читання та рік математики», — наголошується в заяві цієї міжнародної організації. Батьки з різних куточків України визнають, що їм важко надавати підтримку своїм дітям, хоча в ці скрутні часи потребують якнайбільше батьківської допомоги⁷.

Пошук шляхів розвитку освіти в умовах жорстокої російської війни проти України — це новий гіркий і небувалий досвід нашого

⁷ <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3831510>

народу, що поглиблює усвідомлення необхідності об'єднаної потужної кваліфікованої дії органів державної влади та управління на всіх рівнях, керівників закладів освіти різних типів і форм власності, а також місцевих органів самоврядування і громадських організацій.

В умовах російської агресії проти України надзвичайно стрімко змінювалися підходи до реалізації державної освітньої політики. Передусім це потребувало оперативного прийняття сміливих рішень, внесення змін і доповнень до законів України та відповідних нормативно-правових документів у сфері освіти.

Безумовно, необхідно було діяти динамічно і надто оперативно й одночасно за різними напрямками, зокрема: законодавчими, організаційними, освітніми, соціально-педагогічними, соціально-культурними, медичними та іншими з урахуванням особливостей і потреб різних категорій населення й особливо дітей дошкільного і шкільного віку, учнівської і студентської молоді.

Неодноразові звернення Президента України Володимира Зеленського не лише морально, духовно підтримували народ нашої держави, а й сприяли пробудженню національної гідності, патріотичних почуттів, спонукали до щоденної конкретної діяльності в різних соціально-економічних секторах, громадській, волонтерській та іншій діяльності. Тис.і конкретних прикладів свідчать про істинний патріотизм освітян, їхню самовідданість і готовність боронити свою Вітчизну від страшного ворога.

Триває третій рік повномасштабної російської агресії проти України. Ця чорна сторінка в історії нашої держави, Європи і світу фактично розпочалась у 2014 році та розгорнулась по всій Україні з вторгненням російського війська на територію нашої держави 24 лютого 2022 року. Впродовж понад двох років наша держава зазнала значних втрат у всіх регіонах країни, що є безпрецедентним світовим злочином у першій чверті XXI століття. Особливо болючим для країни стали втрати життів дітей та дорослих, а також знищення міст, сіл, життєво важливої інфраструктури. Це стосується також руйнування освітніх закладів, неможливості для багатьох учнів та студентів відвідувати школи та університети.

Президент Польщі Анжей Дуда у своїй промові у Верховній Раді України 22 травня 2022 року наголосив, що українці показують тиранам їхнє місце й довели, що дух вільного народу сильніший: «Ви — Герої України, але ви також Герої Польщі, Європи та всього світу»⁸.

⁸ <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3489492>

**МАСШТАБИ
РУЙНУВАННЯ УКРАЇНИ –
НЕЗАПЕРЕЧНІ ОЗНАКИ
ГЕНОЦИДУ**

Загальна сума прямих задокументованих збитків, завданих інфраструктурі України через повномасштабне вторгнення росії, оцінюється у 151,2 млрд доларів. «Станом на 1 вересня 2023 року загальна сума прямих задокументованих збитків, завдана інфраструктурі України через повномасштабне вторгнення Росії, зросла до \$151,2 млрд (за вартістю заміщення)», — йдеться в повідомленні Київської школи економіки (KSE). Ця оцінка враховує також обрахунки експертів проєкту «Росія заплатить» збитків інфраструктури України, які спричинив підрив рф Каховської ГЕС у червні 2023 року».⁹

Наведемо документальні факти. Внаслідок бойових дій та регулярних обстрілів щодня збільшується кількість пошкоджених та зруйнованих житлових будинків: станом на січень 2024 року таких понад 250 тис. будівель. З них — 222 тис. приватних будинків, понад 27 тис. — багатоквартирних та 526 гуртожитків. Прямі збитки від руйнувань цих об'єктів оцінюються у \$58,9 млрд.

За останніми даними зруйновано або пошкоджено 78 малих, середніх та великих приватних підприємств, а також 348 держпідприємств. Через бойові дії продовжує зростати сума прямих збитків від зруйнованої інфраструктури енергетичної галузі — до \$9 млрд, агропромислового комплексу — \$8.7 млрд. Крім того, станом на початок 2024 року зросли збитки сфер ЖКГ — \$4.5 млрд та охорони здоров'я — ще на \$1.4 млрд до \$3.1 млрд.

З початку повномасштабного вторгнення росії в Україні було пошкоджено, зруйновано або захоплено: 3,8 тис. закладів освіти; 1,8 тис. закладів культури; 580 адмінбудівель державного та місцевого управ-

⁹ <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3769765>

ління; 426 лікарень; 348 релігійних установ; 48 соціальних центрів; 31 інтернат.¹⁰

Однією з найбільш постраждалих сфер також стала освіта. Сфері освіти було завдано збитків на \$10,1 млрд (+\$400 млн). Загальна кількість пошкоджених та зруйнованих освітніх об'єктів вже перевищує 3,5 тис., серед них – 1,7 тис. закладів середньої освіти, понад тис. у – дошкільної, 586 – вищої освіти. Найбільші збитки від руйнувань та пошкоджень закладів освіти – у Харківській, Донецькій, Чернігівській, Запорізькій та Київській областях¹¹.

Гірка і страшна статистика щодо руйнування України, намагання знищити український народ, масова злочинна депортація дітей – це переконливе свідчення геноциду.

¹⁰ <https://lb.ua/society/2024/02/12/>

¹¹ <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3769765-zagalna-suma-zbitkiv>

ДЕПОРТАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ

Такі страшні, злочинні й антигуманні чорні дії російські окупанти розпочали здійснювати з перших днів повномасштабної агресії проти України. В інтернеті та інших джерелах опубліковано різні статистичні дані. Зрозуміло, що повної офіційної статистики немає, оскільки злочинці — рашисти всіляко приховують буд-яку інформацію з цього болючого питання.

Організація з безпеки та співробітництва у Європі (ОБСЄ) опублікувала звіт щодо депортації та примусового переміщення українських дітей Російською Федерацією. У документі вказано, що РФ порушила низку міжнародних норм — у тому числі, Конвенцію ООН про права дитини. «Депортація українських дітей, здійснена російською владою, може містити елементи злочину проти людяності. Мали місце численні та повторювані порушення прав дітей: на ідентичність, на сім'ю, освіту, на доступ до інформації, на відпочинок, на дозвілля та участь у культурному житті та мистецтві, а також права на думку, совість і релігію, на здоров'я, на свободу та безпеку», — це висновок ОБСЄ¹². Ця міжнародна організація підготувала такий об'єктивний документ з урахуванням даних як з українського, так і з російського боку. Цю інформацію викладено в звіті на 90 сторінках з відповідним висновком.

Нині точної цифри, скільки саме українських дітей депортовано в Росію або переміщено на контрольовані нею території (до прикладу, в окупований Крим) — немає. Москва заявляє, що за рік повномасштабного вторгнення РФ прийняла 5,3 мільйона людей з України, в тому числі — 738 тис. дітей. Більш детальної статистики російські органи

¹² <https://www.radiosvoboda.org/a/zvit-obsye-pro-deportatsiyi-ukrayinskykh-ditey-rosiyeyu/32396448.html>

влади не надають. Перевірити цю інформацію неможливо. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Дмитро Лубінець стверджує, що цифра у 700 тис. дітей — перебільшена. Омбудсман припускає, що всього Росія незаконно вивезла з України близько 150 тис. дітей. Його колега — Уповноважена Верховної Ради України з прав дитини Дар'я Герасимчук називає цифру в «кілька сотень тис. дітей, тобто десь 200-300 тис.»¹³

З різних джерел відомо багато фактів, які є свідченням того, що дітей насильно забирають різними шляхами, обдурюючи батьків. Наприклад, мама дев'ятилітньої дівчинки з одного окупованого містечка погодилась направити її на відпочинок в оздоровчий табір. Через декілька днів вона зателефонувала до начальника табору й запитала, коли можна забрати донечку. Відповідь була такою: «Вона вже не повернеться...» (Телеканал «Апостроф», 18 лютого 2023 р.). Такою страшною і трагічною є доля дітей рашистської війни.

Колишній уповноважений Президента України з прав дитини (2014-2021 роки) Микола Кулеба очолює благодійний фонд «Спасемо Україну». Під час повномасштабного російського вторгнення він на громадських засадах долучився до пошуку і повернення дітей, викрадених росіянами на окупованих територіях. Цей фонд докладає багато зусиль, щоб повернути з Росії викрадених дітей. Серед них — 11-річна Єва. Її повернули до мами, яка служила в лавах Збройних Сил України й майже рік не бачила свою донечку...

Основне завдання організації «Спасемо Україну» — евакуація найбільш незахищених дітей, їхніх сімей із зони бойових дій, де щодня працюють евакуаційні команди. Наприклад, буквально на другий день після визволення Херсону команди цього фонду зайшли на Херсонщину, відразу ж тут було створено евакуаційні пункти. Микола Кулеба інформує: «Ми в різних населених пунктах спілкуємося з сім'ями, дітьми, пропонуємо їм допомогу. І ті сім'ї, в яких просто розвалені будинки, зруйновані, сім'ї виснажені... Ми пропонуємо їм переїхати на інші території. У нас в Києві є два центри реабілітації, близько 400 осіб, переважно діти з мамами. Ми надаємо їм психосоціальну підтримку, юридичну, психологічну допомогу»¹⁴.

Навіщо росіянами українські діти? Навіщо вони викрадають і депортують дітей? Така політика держави-агресора є вбивчою. «Якщо

¹³ <https://www.radiosvoboda.org/a/zvit-obsye-pro-deportatsiyi-ukrayinskykh-ditey-rosiyeyu/32396448.html>

¹⁴ <https://hromadske.radio/podcasts/>

ми не можемо очистити територію шляхом її підкорення, якщо населення не хоче підкорюватися, ми будемо або вбивати, або «перепрошивати» це населення, зокрема дітей» — такою страшною є філософія окупантів. Нам, українцям, важко і неможливо це зрозуміти. Путін і його прибічники успадкували ті методи боротьби, які були і 100 років тому, і раніше, коли під час поневолення діяли таким чином¹⁵.

5 квітня 2023 року 49 країн світу у спільній заяві засудили Росію за організацію засідання Ради безпеки стосовно нібито правових підстав викрадення українських дітей з тимчасово окупованих територій, йдеться у спільній заяві цих країн. Велика Британія заблокувала трансляцію виступу російської уповноваженої з прав дітей Львової-Белової на ресурсах ООН і наголосила, що вона відповідатиме за свої дії в Гаазі. 17 березня 2023 року Міжнародний кримінальний суд у Гаазі видав ордер на арешт Путіна та Львової-Белової. Їх підозрюють у незаконній депортації та переміщенні українських дітей¹⁶.

Депортованим українським дітям розповідають, що немає ніякої України, що є тільки Росія. Уповноважена з прав людини при президентові Росії Марія Белова, коли з Маріуполя привезли дітей, говорила, що ці діти «націоналістично налаштовані, бо не люблять Путіна і співають українські пісні». Пізніше через два тижні вона розповідала: «Тепер ми навчили їх любити росію, і вони вже так вороже не ставляться. І тепер все добре». А двох дітей, викрадених з території України, вона забрала в свою сім'ю, демонструючи приклад іншим росіянам, як треба чинити з українськими дітьми¹⁷.

Здійснюючи такий аналіз, доцільно враховувати, що з 2014 року, із захопленням території Донеччини, Луганщини та анексії Криму, мільйон дітей щонайменше опинилися під окупацією Росії і змушені були переїхати на територію росії. Автори проєкту Фонду за сприяння демократії Посольства США в Україні дійшли такого висновку: «Якщо це все додати, то не менше півтора мільйона дітей сьогодні захоплені рф. Це означає, що 20% українських дітей перебувають під ворожим деструктивним впливом країни-агресора».

Фільтрація — ще одне злочинне явище. Російські джерела повідомляли про створення близько 8,5 тис. пунктів фільтрації по роботі з біженцями на території рф. Після її проходження невідомо, скільки дітей залишилися без супроводу батьків¹⁸.

¹⁵ <https://hromadske.radio/podcasts/>

¹⁶ <https://suspilne.media/496921>

¹⁷ <https://hromadske.radio/podcasts/>

¹⁸ <https://hromadske.radio/podcasts/freeourfamily/vykradennia-i-deportatsiia-ditey>

У березні 2022 року Україна спростила законодавство — зокрема, щоб мати змогу призначати опікуна дитині, у якої загинули батьки.

Українських дітей окупанти депортували в Ростовську, Воро- незьку, Курську області, до Підмосков'я, Красноярського і Красно- дарського країв, у Ямало-Ненецький округ та до окупованого Криму. З настанням холодів їх перевозили якомога далі від українського кордону — вглиб росії.

Справжній героїзм виявили медичні працівники Херсону: вони вигадували хвороби дітям-сиротам, щоб захистити їх від вивезення до росії. Працівники дитячої обласної лікарні навмисно фальсифіку- вали медичні карти дітей-сиріт, щоб показати, що ніби ці діти надто хворі й не можуть рухатися. Таким чином дітей вберігали від депор- тації до росії. Завідувачка відділення реанімації Херсонської дитячої обласної клінічної лікарні Ольга Пілярська з глибоким болем у серці сказала правду: *«Ми навмисне написали неправдиву інформацію про те, що діти хворі і їх не можна транспортувати. Ми боялися, що [росіяни] дізнаються... [але] ми вирішили, що врятуємо дітей за будь-яку ціну»*.

Медичний персонал цієї лікарні вигадав хвороби для 11 покинутих немовлят, які перебували під опікою медиків. Завдяки цьому їм не довелося віддавати малечу до дитячого будинку, де їм могли видати російські документи та потенційно вивезти до рф. Так, одній дитині виградали «легеневу кровотечу», іншій — «неконтрольовані судоми», а ще одна ніби потребувала «штучної вентиляції легенів»...

Ще один приклад: у Комунальному Центрі соціально-психоло- гічної реабілітації дітей у селі Степанівка Херсонської області також фальсифікували документи, для того щоб приховати 52 дітей-сиріт та дітей із малозабезпечених сімей. Директор цього закладу Володимир Сагайдак розмістив деяких дітей в сім'ях до семи співробітників, інших відвезли до далеких родичів, а деякі старші діти залишилися з ним. Діючи як батько, він сказав: *«Якщо я не буду ховати своїх дітей, то їх у мене просто заберуть»*¹⁹.

На жаль, не всім дітям так пощастило: у листопаді 2022 року ста- ло відомо, що окупанти вивезли до анексованого Криму вихованців з «Олешківського дитячого будинку-інтернату» Херсонської обласної ради. Як повідомили місцеві жителі, на початку повномасштабного вторгнення місцева група допомоги намагалася сховати дітей у церкві,

¹⁹ <https://hromadske.ua/posts/mediki-u-hersoni-vigaduvali-hvorobi>

але росіяни знайшли їх через кілька місяців, повернули до дитячого будинку, а потім «евакуювали»²⁰.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Дмитро Лубінець заявив, що отримав перевірену інформацію про чергове вивезення з Херсонського інтернату дітей віком від 9 до 17 років. *«Окупаційна влада Херсонщини продовжує порушувати Конвенцію ООН про права дитини та Женевську конвенцію про захист цивільного населення під час війни. Незаконний директор дитячого закладу вчиняє відкритий геноцид і депортує дітей України до тимчасово окупованої території АР Крим»*, — це висновок Дмитра Лубінця. Він повідомив про звернення до правоохоронних органів за цим фактом для фіксації чергового злочину росії.

Не вперше Росія примусово вивозить українських дітей із захоплених територій, навіть якщо у них є батьки. Неодноразово надходили повідомлення, що окупанти не віддають дітей, яких вивезли «на відпочинок» до росії нібито за згодою батьків. Такі непоодинокі випадки зафіксовано у Херсонській, Харківській та Запорізькій областях.

Міський голова м. Енергодар Запорізької області Дмитро Орлов розповів, що місцеві окупанти й колаборанти відправили дітей «на відпочинок» до Краснодарського краю рф. А згодом їхніх батьків поставили перед фактом, що діти *«затримуються на відпочинку в росії на невизначений термін»*. Батькам наказали передати теплі речі та «заспокоїли», що їхні діти ходитимуть там до школи. *«Фактично, діти зараз є заручниками терористів. І якщо деяких батьків це зовсім не лякає, то інші відверто шоковані таким розвитком подій»*²¹.

Як відомо, наприкінці лютого 2023 року Польща та Європейська Комісія опублікували інформацію про спільну ініціативу, спрямовану на повернення дітей, викрадених з України під час повномасштабної російської агресії.

«Західний світ повинен відреагувати на цю драматичну проблему», — заявив під час пресконференції 25 лютого 2023 року заступник міністра закордонних справ Польщі Шимон Шинковський вель Сенк (The First News). Ця ініціатива полягає в ефективному збиранні доказів депортації дітей та притягненні винних до відповідальності. Речниця Європейської Комісії Дана Спінант на брифінгу у Брюсселі також підтвердила, що Єврокомісія спільно з Польщею запускає ініціативу за підтримки агентств ООН (Європейська правда).

²⁰ <https://hromadske.ua/posts/mediki-u-hersoni>

²¹ https://lb.ua/society/2022/10/23/533533_okupanti_zbirayutsya_povertati.html

Президент України Володимир Зеленський заявив: «Ми не можемо зайти на територію рф і силою забрати наших дітей, яких росія вивезла з тимчасово окупованих територій...Силою і міжнародні організації не можуть, бо «не мають мандата. Ми можемо тиснути». Він додав, що за цим напрямом працюють всі відповідні органи, які займаються питанням депортації українських дітей до РФ. «Працює наш омбудсмен, наш Координаційний центр. Росія вважає, що нікого не крапа. Вони вважають, що дали прихисток дітям, які тікають від «нацистів». За його словами, з цього приводу постійно ведуться розмови з лідерами ЄС. Володимир Зеленський вважає, що тільки деокупація територій і перемога України посприяють якнайшвидшому поверненню українських дітей додому. «Це не магістраль вирішення питання. Магістраль – це деокупація і глобальне закінчення війни, наша перемога. Діти повинні повернутись додому», — підкреслив Володимир Зеленський. Насильницька передача дітей, їх перевезення в росію є однією з ознак геноциду відповідно до статті II Конвенції ООН від 9 грудня 1948 року «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього»²².

Висновок уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Дмитра Лубінця такий: «Зазначене є порушенням статей 49, 50 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни, якими заборонено здійснювати примусове переселення або депортацію осіб з окупованої території. Відповідно до цих статей на окупаційну державу покладено обов'язок вжити всіх необхідних заходів для полегшення процедури встановлення особи дітей та реєстрації їхніх сімейних зв'язків»²³.

Навіть цей короткий аналіз лише окремих документальних і статистичних даних та фактів свідчить про злочинні дії російських окупантів, грубе порушення норм міжнародного права, звірства і жорстокість, антигуманізм — про «вбивчу загарбницьку політику».

²² <https://suspilne.media/398696-polsa-ta-evrokomisia>

²³ https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/ombudsman-ukrayini-dmitro-lubinec

ЗАГРОЗИ І БАР'ЄРИ У РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Війна в Україні призвела до дестабілізації в усіх сферах суспільного життя. Однією з найбільш уразливих галузей стала освіта, що не встигла стабілізуватися після випробування глобальною пандемією. Навчальні заклади були змушені адаптуватися до обмежень та загроз, вони були змушені шукати шляхи виконання надзвичайно складного завдання — гарантувати безпеку, надійність та доступність освіти в найскладніших екстремальних умовах.

Вплив війни на освіту в Україні — це надзвичайно складне питання, що потребує цілісного наукового аналізу та обговорення на всіх рівнях — національних і міжнародних, адже від нього залежить майбутнє як країни загалом, так і наступних поколінь.

На думку освітніх експертів, гостро актуальними є 10 викликів освіти, які можуть стати кризовими, якщо щоденно і конкретно не враховувати їх і не діяти цілеспрямовано і відповідально. Вони можуть призвести до кризи у наступні роки. Як зазначає журналістка Марія Марковська, 55 % українців вважають, що за рік війни в Україні знизилася якість освіти. Адже частину шкіл зруйновано, школярі намагаються навчатися при відключеннях світла, усі учасники освітнього процесу — виснажені²⁴.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Дмитро Лубінець 13 жовтня 2023 у своєму блозі розмістив матеріал «**Право на освіту в умовах війни: між навчанням і безпекою**». Втім, уже другий навчальний рік розпочався для українських школярів у воєнних реаліях під звуки повітряних тривог. В умовах війни освітній процес зазнав значних змін і за формою і за змістом. Ведення бойових дій, руйнування закладів освіти країною-агресором, щоденна загро-

²⁴ <https://life.pravda.com.ua/society/2022/12/30/252084/>

за життя дітей і вчителів через російські ракетні обстріли — все це негативно впливає на освіту та призводить до порушення права на її здобуття. Він зазначив, що «Освіта під час війни є важливою темою, яка потребує співпраці між державними органами, громадськими організаціями, міжнародною спільнотою для забезпечення захисту дітей та максимальної освітньої можливості у таких складних умовах...»

Станом на жовтень 2023 року освітній процес в Україні відбувався офлайн, онлайн або змішано. Форми навчання в закладах освіти визначають обласні військові адміністрації на місцях з урахуванням безпекової ситуації. Відповідно до результатів опитування, проведеного Офісом Омбудсмана України влітку минулого року, більшість батьків висловилися за навчання дітей за партами.

Незаперечно, що очна форма навчання є найбажанішою та найефективнішою, до того ж має соціальну складову. Для її забезпечення потрібно враховувати: наявність захисних споруд в закладах освіти та переривання навчання у разі ввімкнення сигналу «повітряна тривога»²⁵.

За інформацією обласних, Київської міської військових адміністрацій (за винятком Донецької, Луганської та Херсонської областей) станом на 15 серпня 2023 року до освітнього процесу в очній формі навчання за показниками забезпеченості учасників освітнього процесу об'єктами фонду захисних споруд цивільного захисту були готові 19 170 об'єктів (будівель) закладів освіти, що становить 67,97 % від загальної кількості таких об'єктів та дозволяє забезпечити укриття 4 687,413 тис. учасників освітнього процесу (56,7 %).

Враховуючи те, що більшість закладів освіти знаходяться у старих будівлях, в яких відповідно до Державних будівельних норм на час прийняття в експлуатацію закладу освіти не було передбачено наявності жодної захисної споруди, типовими причинами відсутності або неналежного облаштування укриттів у закладах освіти на початок навчального року були:

- відсутність придатних для облаштування найпростіших укриттів приміщень навчальних корпусів у підвалах або цокольних поверхах;
- недостатнє фінансування заходів з облаштування відповідних укриттів, знаходження закладу освіти на тимчасово окупова-

²⁵ https://lb.ua/blog/dmytro_lubinets/579376_pravo_osvitu_umovah_viyni_mizh.html

ній території або наближених до районів ведення активних бойових дій.

У суворих реаліях сьогодення діти змушені жити не лише з відчуттям небезпеки та нестабільності, а й високим психологічним та емоційним навантаженнями.

Звернемося до результатів опитування підлітків віком від 14 років за програмою дослідження «Війна та освіта. Два роки повномасштабного вторгнення».

Як війна впливає на освіту в громадах сьогодні та чого нам чекати завтра? Це ключові запитання до учасників такого важливого опитування. Відповідь на це та чимало інших запитань — в узагальнених результатах дослідження «Війна та освіта. Два роки повномасштабного вторгнення». Разом із VoxPopuli Agency за підтримки Програми ULEAD з Європою / ULEAD with Europe та Міністерство освіти і науки України. Це дозволило виявити вплив війни на освіту в Україні.

Дуже цікавим є те, що учні не заперечують наявності у себе прогалин у знаннях, вони не схильні звинувачувати у своїх «освітніх неспіхах» учителів, критикувати якість викладання чи зауважувати технічні проблеми. Незадоволення власними успіхами в навчанні вони пояснюють проблемами із мотивацією та своїми лінощами. Вчителі, батьки та учні вважають, що особисті зусилля та сила волі — ключові фактори у навчанні.

ТОП бар'єрами у навчанні і учні, і їхні батьки, і учителі та керівники закладів освіти називають повітряні тривоги. Йдеться не лише про повітряну тривогу, а й про внутрішню — серед домінуючих в учнів емоцій. При цьому батьки та вчителі оцінюють емоційний стан дітей краще, ніж самі школярі. Щонайменше втричі більше дітей мають тривожний стан, ніж вважають їхні батьки та педагоги.

Як показало дослідження, чверть школярів має песимістичні погляди щодо майбутнього України, ще 25% — ані оптимістичні, ані песимістичні. І кожен четвертий учень після школи хоче виїхати за кордон²⁶.

На запитання «Що є головним бар'єром у навчанні?» спільною була думка — повітряні тривоги: 47 % — учні; 51 % — батьки; 75 % — учителі; 87 % — адміністрація. Учні відповіли, що предмети важче даються — забагато предметів; бракує зосередженості. На думку вчителів, бракує техніки; бракує зосередженості; тривожність.

²⁶ https://znayshov.com/News/Details/rezultaty_opytuvannia_viina_ta_osvita

«Куди б направили додаткове фінансування?» — на це запитання 73 % вчителів відповіли чітко — на збільшення оплати праці. Відповіді представників органів місцевого самоврядування розподілилися так: 69 % — на облаштування укриттів; 69 % — на покращення матеріально-технічної бази шкіл; 44 % — на ремонти шкіл; 27 % — на закупівлю пристроїв для навчання; 22 % — на підвищення оплати праці вчителів; 20 % — на шкільний транспорт; 19 % — на забезпечення дітей з особливими освітніми потребами²⁷.

На нашу думку, результати цього опитування свідчать про те, що під час війни фінансування закладів освіти різних територіальних громад є недостатнім.

За опитуванням, проведеним Офісом Омбудсмена України, на запитання «Чи проводилися тренінги щодо переміщення в укриття?», 43 % батьків відповіли, що проводилися для учнів і працівників: 31 % — для учнів, працівників і батьків, 7 % — для учнів. При цьому 77 % опитаних дітей спокійно реагували на перехід в укриття, адже довіряли діям педагогів і вихователів, 18 % — хвилювалися, але отримували підтримку.

Задля подолання у дітей відчуття страху й стресу в Україні стартувала загальнонаціональна кампанія для психологічної підтримки дітей в укриттях (#BraveKidsUkraine). Відомі люди, громадські діячі, музиканти та блогери записують короткі відеоролики зі словами підтримки, побажання, вправи, ігри та цікаві завдання, які варто повторити, перебуваючи у сховищі.

Як зазначає Дмитро Лубінець, міграція від війни та нерівність можливостей для доступу до освіти можуть призвести до дискримінації та виключення частини дітей з освітнього процесу. У таких умовах освіта має адаптуватися до воєнного стану, задовольняти потреби дітей і бути доступною для всіх, незалежно від соціального статусу, національної та релігійної належності або місця перебування. У цьому контексті варто згадати про особливості навчання дітей — внутрішньо переміщених осіб у безпечних регіонах нашої держави.

Опановувати дві освітні програми одночасно — це досить складно. Тому у МОН України зроблено висновки за результатами попереднього навчального року та запропоновано запровадити модель, згідно з якою учні за кордоном зможуть складати для річного оцінювання тільки предмети українознавчого компонента й матимуть можливість вивчати їх дистанційно у спеціально визначених школах. За інші предмети

²⁷ https://znayshov.com/News/Details/rezultaty_opytuvannia_viina_ta_osvita

(математика, природничі науки тощо) українська школа виставлятиме оцінки відповідно до довідки школи країни перебування.

Доречно наголосити, що для 30 % опитаних батьків, наявність укриття в школі є визначальною умовою для повернення в Україну, для 23 % – частково впливає на повернення додому²⁸.

Отже, під час воєнного стану більш відчутні нерівності та неадекватності освітньої системи. Прогалини у знаннях школярів, і тих, хто навчається в Україні, і тих, хто виїхав за кордон, можуть тривати кілька років. Та чи означає це, що навчання дітей зараз не є важливим?

Однозначно — ні, проте найголовніше — безпека. Пам'ятаємо, що життя людини — найвища цінність, а право на життя — основоположне право людини та запорука нашого майбутнього.

Виклик перший: Безпека в школах під час війни

Війна призвела до виникнення питань доступності та безпеки освіти. Багато дітей втратили можливість долучитися до навчального процесу, педагоги під загрозою обстрілів викладали в регіонах, де ведуться або потенційно можуть відбуватися бойові дії. Такі умови потребують серйозного планування освітнього процесу та забезпечення належних умов навчання в умовах війни.

Станом на вересень 2023 року в Україні функціонує майже 13 тис. шкіл, із яких понад 80 % вже обладнано укриттями. За даними Міністерства освіти і науки України, близько 7,5 тис. шкіл працюють в очному форматі, 3,8 тис. — у змішаному форматі, а 2,5 тис. і шкіл навчають виключно дистанційно.

За даними Міністерства освіти і науки України, найкраща ситуація щодо обладнання укриттями спостерігається у закладах професійно-технічної освіти — 95 % закладів обладнано укриттями, із яких 94 % — це заклади фахової, передвищої та вищої освіти. Лише 55 % державних садочків обладнані укриттями²⁹.

Освітній омбудсмен Сергій Горбачов наголошує, що до нього надходить найбільше звернень з питань безпеки у закладах освіти під час війни. Адже понад 25% шкіл досі не мають укриттів. Чи насправді 75 % облаштованих сховищ зможуть захистити дітей — невідомо. «Ідеться і про фізичну безпеку, як-от облаштовані укриття,

²⁸ https://lb.ua/blog/dmytro_lubinetz/579376_pravo_osvitu_umovah_viyini_mizh.html

²⁹ <https://iaa.org.ua/articles/education-in-times-of-war-challenges-and-prospects-for-ukraine/>

і про організацію роботи в укриттях, і про те, що робити у випадку повітряної тривоги. Наприклад, для останнього потрібні навчання та тренування, як діяти у випадку загрози», — такий коментар зробив освітній омбудсмен.

7 квітня 2023 року Кабінетом Міністрів України ухвалено Концепцію безпеки закладів освіти. В ній викладено комплексне стратегічне бачення створення безпечного освітнього середовища у закладах освіти та організації в них рівних, належних і безпечних умов здобуття освіти та викладання. «Сьогодні у зв'язку з воєнним станом освітній процес залежить від безпекової ситуації та відбувається офлайн, онлайн або у змішаній формі. Освітняни й надалі гідно тримають свій фронт, за що я надзвичайно вдячний. Попереду кропітка робота з відновлення емоційного стану вчителів та учнів, а також налагодження освітнього процесу. Але найголовніше, щоб навчання було безпечним, щоб кожна українська дитина мала доступ до якісної освіти, а кожен учитель відчував турботу та увагу», — зазначив міністр освіти і науки України Оксен Лісовий³⁰.

Реалізація цієї Концепції надасть можливість закладам освіти організувати навчання в очному режимі, сприятиме забезпеченню комфортного перебування в об'єктах фонду захисних споруд закладів освіти, а також підвищить ефективність превентивних заходів щодо запобігання правопорушень в освітньому середовищі. Створені безпечні умови сприятимуть належному емоційному стану всіх учасників освітнього процесу. Особлива увага має приділятися проведенню заходів, спрямованих на запобігання проявам фізичного та психологічного насильства, а також дотримання прав і норм інформаційної та соціальної безпеки кожного учасника освітнього процесу.

У 2023-2024 навчальному році пріоритетними залишаються питання створення безпечного освітнього середовища у закладі (укриття, запасні виходи), здійснення заходів щодо мінної безпеки (інформування учнів, спільні заходи із залученням Державної служби України з надзвичайних ситуацій), забезпечення комфортних умов для учасників освітнього процесу й поліпшення якості освітньої діяльності закладів освіти.

Державна служба якості освіти України рекомендує засновникам і керівникам шкіл під час підготовки до нового навчального року керуватися такими документами і матеріалами:

- «Абетка для директора» <http://surl.li/adrh>

³⁰ <https://mon.gov.ua/ua/news/uryad-uhvaliv-koncepciyu-bezpeki-zakladiv-osviti>

- «Безпечне освітнє середовище: нові виміри безпеки» <http://surl.li/jloju>
- Лист Міністерства освіти і науки України від 17.05.2023 року № 1/6990-23 «Про підготовку закладів освіти до нового навчального року та проходження осінньо-зимового періоду 2023/24 навчального року» <http://surl.li/hrxbh>
- Лист державної служби України з надзвичайних ситуацій №03-1870/162-2 «Про організацію укриття працівників та дітей у закладах освіти» <http://surl.li/clupk>
- Наказ Міністерства освіти і науки України від 15.08.2016 № 974 «Про затвердження Правил пожежної безпеки для навчальних закладів та установ системи освіти України» <http://surl.li/afpmz>
- Наказ Міністерства освіти і науки України від 26.12.2017 № 1669 «Про затвердження Положення про організацію роботи з охорони праці та безпеки життєдіяльності учасників освітнього процесу в установах і закладах освіти» <http://surl.li/anxud>
- Наказ Міністерства освіти і науки України від 24.02.2023 № 201 «Про затвердження Змін до Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти» <http://surl.li/jlpcm>
- Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.04.2020 № 574 «Про затвердження Типового переліку засобів навчання та обладнання для навчальних кабінетів і STEM-лабораторій» <http://surl.li/qwsj>
- Наказ Міністерства освіти і науки України від 20.07.2004 № 601 «Положення про навчальні кабінети загальноосвітніх навчальних закладів» <http://surl.li/bfneq>
- Наказ Міністерства освіти і науки України від 07.02.2020 № 143 «Про затвердження типового переліку засобів навчання та обладнання для навчальних кабінетів початкової школи» <http://surl.li/flkxy>
- Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 25.09.2020 № 2205 «Про затвердження Санітарного регламенту для закладів загальної середньої освіти» зі змінами <http://surl.li/vskk>
- Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 24.03.2016 № 234 «Про затвердження Санітарного регламенту для дошкільних навчальних закладів» зі змінами <http://surl.li/aohct>

У липні 2023 року МОН України повідомляло, що орієнтовно 65 % усіх закладів освіти мають обладнані укриття, які можуть вмістити 56 % учасників освітнього процесу. Станом на жовтень 2023 року субвенцію на облаштування укриттів розподілили між місцевими

бюджетами в обсязі 1 444,2 млн грн, або 96 % затвердженого обсягу. Однак касові видатки становили лише 90,5 млн грн, тобто 6,2 % від розподіленого обсягу. У жовтні Державна служба України з надзвичайних ситуацій повідомила, що понад 19 700 закладів освіти України з 28 000 забезпечені укритами. У цих спорудах можуть розміститися 57 % учасників освітнього процесу.

У квітні 2023 року Кабінет Міністрів України ухвалив Концепцію безпечної школи, якою передбачено й розбудову укриттів (з організацією умов для навчання там). У вересні 2023 року МОН України оприлюднило «Практичний посібник з проєктування укриттів у закладах дошкільної та загальної середньої освіти», зміст якого спрямований на допомогу органам місцевого самоврядування та керівникам закладів освіти розібратися з усіма питаннями щодо будівництва захисних споруд.

Чергування в укриттях та «пунктах незламності» подекуди стало завданням працівників закладів освіти.

Перед початком 2023-2024 навчального року заступник Міністра освіти і науки України Андрій Сташків заявив, що на прифронтових територіях заклади освіти не працюватимуть офлайн навіть за наявності укриттів — це близько 2,5 тис. закладів освіти. Відповідно до вимог безпеки після оголошення тривоги урок має бути завершений. Однак уже у вересні з'явилася інформація, що в Запорізькій області педагогічні ради шкіл самостійно вирішуватимуть, чи продовжувати онлайн уроки після оголошення повітряної тривоги³¹.

Напередодні навчального року урядові органи та експертні установи розробили рекомендації для підвищення безпеки освітнього процесу в умовах війни. Вимоги та рекомендації щодо облаштування безпечного укриття у закладі освіти розроблено Державною службою України з надзвичайних ситуацій, а також Міністерство освіти і науки України. Державною службою якості освіти України розроблено рекомендації, які допоможуть директору школи організувати безпечне освітнє середовище в очному, дистанційному та у змішаному форматі навчання, а також більш ефективно змінювати формати з урахуванням безпекової ситуації. Ці рекомендації розроблено спільно з експертами ініціативи «Система забезпечення якості освіти», що впроваджується відповідно до проєкту «Супровід урядових реформ в Україні».

Передусім необхідно облаштувати безпечний простір у закладі освіти — переглянути облаштування навчальних кабінетів та органі-

31 <https://nus.org.ua/articles/yakym-buv-2023-rik-dlya-osvity>

зувати безпечно та безперешкодне пересування по школі. В умовах воєнного стану і проведення освітнього процесу в очному або змішаному форматі важливо щоденно повторювати з учнями правила евакуації та проводити тренувальні евакуації. Навіть якщо при цьому втрачається навчальний час, в умовах реальної загрози безпеці учнів та педагогів не можна недооцінювати значення таких тренувань. У тих регіонах, де велися бойові дії та які були звільнені з-під окупації, важливо навчати дітей основ мінної безпеки. Однак усім дітям, незалежно від того, в якому регіоні країни вони перебувають, сьогодні важливо знати правила поведінки з вибухонебезпечними предметами.

Варто розробити та запровадити у школі чіткі процедури / протоколи реагування та поведінки у надзвичайних ситуаціях. Протокол безпеки — це певний набір правил, процедур, якими мають керуватися педагоги та учні кожного закладу освіти щодо певної ситуації. З урахуванням ризиків безпеки таких протоколів у закладі має бути декілька, зокрема щодо дій під час повітряних тривог та проведення евакуації, перебування в укритті, поведінки під час уроків онлайн.

Першочергово це мають бути шляхи для евакуації (у тому числі до найближчого укриття, якщо його не обладнано у закладі) та протоколи безпеки для учнів різного віку щодо правил поведінки під час повітряних тривог, евакуації, перебування у сховищі/укритті. Такі протоколи не можуть бути однаковими у всіх школах, оскільки кожен навчальний заклад має свою специфіку у розміщенні, характеристики та архітектурні особливості будівлі, а також різні форми організації освітнього процесу та ресурси. Важливе завдання — забезпечення проходження працівниками школи навчань з надання першої невідкладної допомоги. Володіння навичками першої допомоги сьогодні, як ніколи, є актуальним, особливо для працівників закладів освіти. Такі практичні заняття будуть корисні також і дітям. Необхідно підтримувати проходження педагогічними працівниками психологічних тренінгів. Особиста стійкість учителів та вміння надати необхідну підтримку учням під час надзвичайних ситуацій мають надзвичайно важливе значення в умовах воєнного стану.

Якщо у школі ухвалюється рішення про проведення навчання очно чи у змішаному форматі, важливо оперативно та максимально повно донести цю інформацію до батьків. Вони мають отримати від керівника школи інформацію про наявність та стан укриття у школі або ж про шляхи евакуації, якщо укриття знаходиться за межами школи. Протоколи безпеки для випадків повітряної тривоги, евакуації до укриття в школі чи за її межами — це та інформація, яку

також необхідно оперативно обговорювати з батьками. По-перше, батьки мають знати, що відбувається з їхніми дітьми у школі у разі сигналу «повітряна тривога», як і куди буде здійснюватися евакуація. По-друге, володіння інформацією про протоколи безпеки дозволить батькам додатково обговорити їх із дітьми, переконати в обов'язковій необхідності дотримуватися їх і не хвилюватися. Важливо також домовитися з батьками про додатковий вміст шкільного наплічника — наприклад, вода, перекус, необхідні ліки з інструкцією щодо того, як і коли їх потрібно приймати, запискою з прізвиськом дитини, батьків, контактними телефонами, адресою.

Під час війни та у післявоєнний період кожен заклад освіти також має бути готовим для швидкого переходу до дистанційного або змішаного навчання³².

Виклик другий: освітні втрати

На жаль, в Україні ще не приділяється належної уваги цілеспрямованому вивченню цієї проблеми, актуальність якої зростає з кожним днем, тижнем і місяцем російської війни, що триває вже третій рік.

Державна служба якості освіти України за підтримки проекту «Супровід урядових реформ в Україні» (SURGe) провела дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни у 2022-2023 навчальному році. За його результатами з'ясовано, як працюють заклади освіти в умовах воєнного стану та як війна вплинула на доступ дітей до освітнього процесу.

Освітні втрати під час війни спричинили: обмежений доступ до освітнього процесу, недостатнє матеріально-технічне забезпечення, втрати в навчальному часі, зміни у контингенті учнів і педагогів, динаміку результатів навчання учнів через зміну форми здобуття освіти, зміни у психологічному стані учасників освітнього процесу.

Внаслідок повномасштабної російської війни проти України близько 800 тис. школярів змінили форму здобуття освіти з очної на дистанційну (з 17 669 учнів у 2021 році до 772 909 у 2022) та сімейну (домашню) (з 4695 до 64 409 учнів відповідно). Найбільше ці зміни стосуються Сходу й Півдня нашої держави, звідки близько 40 % та 30 % учнів відповідно були змушені виїхати за кордон чи в інші регіони країни.

³² <https://intent.press/expert/society/2022/yak-nalagoditi-bezpechne-shkilne-navchannya-v-umovah-vijni/>

Як свідчать офіційні статистичні дані, в умовах постійної загрози безпеці учасників освітнього процесу в першому півріччі 2022-2023 навчального року не вдалося відновити очне навчання у повному обсязі. Лише 15 % закладів освіти працювали очно, 33 % — дистанційно, 51 % — змішано, на основі поєднання очного і дистанційного навчання. На Сході й Півдні України переважало дистанційне навчання, у Центрі та на Півночі — змішане, на Заході — змішане навчання у містах та очне у селах.

Значних змін у педагогічних колективах закладів освіти в умовах війни не відбулося. 81% керівників закладів запевнили, що вчителів достатньо для забезпечення якісного освітнього процесу. Обсяг педагогічного навантаження більшості вчителів (не менше 70 %) в умовах воєнного стану також не змінився. У 15 % педагогів, у котрих навантаження зросло, передусім це зумовлено запровадженням змішаного режиму роботи та необхідністю поєднання очного та онлайн навчання³³.

Влітку 2022 року 2 тис. дітей брали участь у проєкті Громадської організації «Смарт освіта», щоб наздоганяти програму. Вони відчували, що мають прогалини в знаннях із математики, української та англійської мов. Керівник цього проєкту Галина Титиш вважає, що «освітні втрати — різні у всіх дітей. На це впливає близькість до лінії фронту, частота повітряних тривог, навчання офлайн чи лише онлайн, ситуація з електроенергією тощо. Є різниця, в яких умовах навчаються діти в Харкові та Ужгороді». Добре відомо, сьогодні є і будуть діти, які повертаються в Україну з-за кордону. Відразу ж гостро різною є відмінність між програмами України й будь-якої іншої країни, оскільки вони несинхронізовані. До того ж діти, які повертаються з-за кордону, не вивчали українську мову, літературу та історію України. Діти, які навчаються за кордоном, також мають різний досвід. Чимало учнів, яким знання мови дозволило вступити до звичайних класів та навчатися мовою країни, в якій вони проживають тимчасово. Є й ті, які навчалися в інтеграційних класах. Вони вивчали державну мову цієї країни, їм не ставили оцінок. Певний час вони могли не вивчати інші предмети. Дуже болюче питання — мовний бар'єр для опанування освітньої програми в країні перебування. З цієї проблеми б'ють тривогу майже 70% батьків, діти яких перебувають за кордоном. Діти, які не володіють мовою країни проживання, не мають змоги здобувати повноцінно освіту. Отже, у них подвійні освітні втрати.

³³ <https://osvita.ua/school/89099/>

Керівник Громадської організації «Смарт Освіта» Галина Титиш пропонує: «Вибудовувати для таких дітей індивідуальні освітні траєкторії, щоб інтегрувати їх. Тут треба шукати різні дидактичні підходи і рішення. Один із них — дати всім один компенсаторний рік. Одні учні мають великі освітні втрати, інші — ні. Така відмінність може бути в межах одного класу. Можливість надання індивідуальних та групових консультацій учням, які цього потребують, заклали в закон після отримання результатів PISA-2018. Тут постає запитання: де на це взяти кошти? Добре, що проблему бачать міжнародні донори й долучаються до її розв'язання». Винятково важливе значення має відкриття цифрових освітніх центрів (Digital Learning Centres). Це — фізичні простори, де можна буде вчитися, якщо немає можливості робити це в школі чи вдома. Такі центри стали своєрідними освітніми хабами³⁴.

Державна служба якості освіти України 19 квітня 2023 року презентувала результати дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни у 2022-2023 навчальному році. У дослідженні взяли участь директори, вчителі, учні, їхні батьки зі 150 шкіл з усіх областей України.

«Пандемія, а тепер війна спричинили зміни в організації освітнього процесу. Дистанційне навчання, повітряні тривоги, відключення електроенергії, відсутність зв'язку — все це, безумовно, вплинуло на загальну середню освіту. Сьогодні ми бачимо, що війна призвела до втрат у результатах навчання учнів і, відповідно, — у якості освіти. Це дослідження нам допомогло виявити чинники цих втрат і виробити рекомендації щодо плану дій з боку держави, громади та безпосередньо школи, аби подолати ці втрати», — зазначив Голова Державної служби якості освіти України Руслан Гурак.

Привернемо увагу до панельної дискусії «Як забезпечити якість освітнього процесу?» (19 квітня 2023 року) за участю Міністра освіти і науки України Оксена Лісового. Спікерами виокремлено тенденції та проблеми, а також окреслено шляхи подолання освітніх втрат у процесі навчання.

Освітні втрати під час війни спричинили, зокрема, обмежений доступ до освітнього процесу, недостатнє дидактичне і матеріально-технічне забезпечення учасників освітнього процесу, відсутність гнучкості в організації освітнього процесу, втрати в навчальному часі, зміни у контингенті учнів і педагогів, динаміка результатів навчання

³⁴ <https://life.pravda.com.ua/society/2022/12/30/252084/>

учнів через зміну форми здобуття освіти, зміни у психологічному стані учасників освітнього процесу тощо.

У результаті повномасштабної війни росії проти України близько 800 тис. школярів змінили форму здобуття освіти з денної на дистанційну (з 17 669 учнів у 2021 році до 772 909 у 2022) та сімейну (домашню) (з 4 695 до 64 409 учнів відповідно). Найбільше ці зміни стосуються Сходу та Півдня країни, звідки відповідно майже 40 % та 30 % учнів були вимушені виїхати за кордон чи в інші регіони країни.

Дослідження Державної служби якості України показало, що компенсація втрат у навчальному часі (пропущені навчальні заняття) найчастіше відбувається завдяки наданню учням навчальних матеріалів (презентація, відео, аналогічні навчальні заняття онлайн) та завдань для самостійного опрацювання. Групові та індивідуальні консультації, додаткові навчальні заняття проводяться рідше. Водночас складно оцінити, як часто проводилися ці заходи, з огляду на те, що більшість вчителів скаржаться на брак умов та можливостей, зокрема: відсутність електрики та інтернету; брак вільного часу в педагогів; різні часові пояси в учнів та вчителів; небажання в учнів та батьків виділяти додатковий час.

На результати навчання учнів, безумовно, вплинули втрати в освітньому процесі — зміна форми здобуття освіти, переведення закладів з очного на дистанційне та змішане навчання, нестабільні умови організації освітнього процесу (повітряні тривоги, відключення електроенергії, перебої з інтернетом).

За спостереженнями вчителів початкових класів, результати навчання учнів погіршилися з таких навчальних предметів, як українська мова, іноземна мова, математика, літературне читання. Водночас вони не змінилися з таких навчальних предметів та курсів: мистецтво, дизайн і технології, інформатика, фізкультура, «Я досліджую світ».

На зниження якості результатів навчання учнів нарікають більше вчителів сільських шкіл, ніж міських: про зниження успішності здобувачів освіти з української мови у селах вказують 57 % педагогів, у містах — 44 %, з іноземної мови — 52 % та 47 % відповідно, з математики — 45 % та 40 %, з інформатики — 37 % та 25 %.

Серед вчителів базової школи у містах переважає думка, що результати навчання учнів не змінилися, однак це не стосується таких навчальних предметів, як алгебра та геометрія, іноземна мова, українська мова, українська література, історія України, фізика.

У селах більше вчителів базової школи вважають, що результати навчання учнів погіршилися. На зниження успішності з іноземної

мови вказують 64 % педагогів, з математики — 55 %, з української мови — 53 %, з хімії — 47 %, з української літератури — 43 %. Водночас щодо окремих предметів переважає думка, що успішність не змінилася: про результати учнів з фізики так вважають 48 % вчителів, зарубіжної літератури — 44 %, мистецтва — 41 %, біології — 42 %, основ здоров'я — 45 %.

Як і в початковій школі, 2023 році зменшилася кількість вчителів базової школи у селах, які вказують на погіршення результатів навчання своїх учнів з математики — з 61 % у 2022 році до 55 % цього річ, фізики — 51 % та 42 % відповідно, історії України — 44 % та 38 % відповідно, української літератури — 53 % та 43 % відповідно, основ здоров'я — 38 % і 24 %.

Серед старшокласників переважає думка, що результати їхнього навчання не змінилися. Відмінностей з урахуванням місця проживання (село, місто) не виявлено. У розрізі регіонів їх також не зафіксовано, за винятком західноукраїнських областей, де учні більш оптимістично оцінюють свої результати.

Результати анкетування вчителів та учнів показали деякі розбіжності в оцінці допомоги та підтримки для надолуження освітніх втрат. Найбільше учнів вказують, що отримували допомогу у вигляді додаткових завдань та навчальних матеріалів для самостійного опрацювання. Натомість вчителі насамперед зазначають про індивідуальні та групові консультації, додаткові заняття, які проводилися для учнів.

З огляду на те, що дослідження показало зменшення кількості учнів, які володіють уміннями, необхідними для самостійного навчання — уміння планувати час, організовувати свою роботу, самостійно виконувати завдання, здійснювати самооцінювання — надолуження навчальних втрат шляхом самостійного опрацювання навчального матеріалу для частини учнів може бути малоефективним³⁵.

У вересні 2023 року в Україні стартував масштабний проєкт, мета якого — навчити вчителів вимірювати й долати освітні втрати, спричинені пандемією коронавірусу та воєнним станом. Проєкт «Наздоженемо: курс про подолання освітніх втрат» спрямований на оволодіння вчителями знаннями та практичними інструментами для надолуження знань в учнів початкової школи з читання, письма, математики і також у середній школі — з української мови і літератури та математики.

³⁵ <https://cutt.ly/35e2uu0>

Питання надолуження освітніх втрат актуальне для всього світу ще з часів пандемії COVID-19. Для України ця проблема є вкрай гострою, адже крім наслідків пандемії діти зазнали і продовжують зазнавати втрат у навчанні з перших днів повномасштабної російської війни. Порушення освітнього процесу в умовах війни, закриття шкіл та брак цифрових пристроїв для продовження навчання онлайн, а також обмежений доступ до інтернету та електропостачання призвели до зниження успішності школярів. В умовах воєнного стану 30 % учнів не мали постійного доступу до освітнього процесу в умовах воєнного стану, причому на півдні України цей показник сягав 40 %. Такими є результати дослідження якості організації освітнього процесу у 2022-2023 навчальному році, проведеного Державною службою якості освіти України.

Як відомо, цей проєкт реалізовує громадська спілка «Освіторія» у партнерстві з дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ), Міністерством освіти і науки України за підтримки Глобального партнерства в галузі освіти (GPE) та Уряду Японії³⁶.

На думку Міністра освіти і науки України Оксена Лісового, спочатку варто встановити правильні терміни та визначити методи вимірювання. Це можуть бути різні моніторинги, дослідження та інструменти для оцінювання на місцях. Шляхи надолуження освітніх втрат та розривів можуть бути різними, наприклад: перегляд та адаптація освітніх програм; розроблення експрес-курсів; створення додаткового цифрового контенту й розвиток Всеукраїнської школи онлайн; тьюторинг і адаптація освітнього процесу. «Утім найважливіше, що ми повинні зробити, — поновити повноцінне очне навчання там, де це можливо. І тут знову повертаємося до питання безпеки і довіри — батьків до закладів освіти, дитини до вчителя, вчителя до держави», — наголосив міністр. Дуже важливою є також психологічна підтримка учнів, вчителів і батьків³⁷.

2023-2024 навчальний рік в українській школі розпочався з нових викликів. Два роки пандемії COVID-19 та півтора роки повномасштабної російської війни були складними для українських дітей. «В Україні атаки на школи не припиняються, залишаючи дітей у глибокому стресі та без безпечного місця для навчання», — заявила у Женеві директор Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) у Європі та Центральній Азії Реджина

³⁶ https://zaxid.net/ukrayinskih_vchiteliv_navchatimut_dolati_osvitni_vtrati_vnaslidok_pandemiyi_ta_viyini

³⁷ <https://24tv.ua/education/navchannya-chas-viyini>

Де Домініціс після відвідування України. Вона привернула увагу до того, що в українських школярів спостерігаються ознаки загальної втрати знань, зокрема погіршення навичок української мови, читання та математики.

За даними ЮНІСЕФ, лише третина українських дітей молодшого та середнього віку повністю навчаються офлайн. Ще третина навчається у змішаному форматі — онлайн та офлайн, а третина — тільки онлайн. Для дітей вкрай важливе значення має повернення до очного навчання³⁸.

Як зазначала Лілія Ржеутська у статті «Виклики української школи в новому навчальному році», опублікованій 1 вересня 2023 року, у Міністерстві освіти й науки України погоджуються, що проблема з освітніми втратами є, однак це здебільшого стосується не знань, а вмінь учнів. «Ми навчилися навчати онлайн, давати знання дистанційно. На жаль, освітні втрати у нас справді є, але більше не в знаннях, а в практичних вміннях, компетентності, соціалізації, у певній суб'єктності самих учнів вільно незалежно ухвалювати рішення, втрати у критичному мисленні. Це ті речі, які набуваються під час спілкування у класі», — зазначив у розмові з DW заступник міністра освіти й науки Михайло Винницький³⁹. «Міністерство працює над тим, аби допомогти закладам освіти забезпечити нормальні укриття, безпеку, аби якомога швидше можна було б повернутися до очного навчання, бо ми не можемо собі дозволити такі освітні втрати».

З проблемою прогалин в знаннях дітей батьки часто залишаються наодинці. Громадська організація «Батьки SOS» констатує, що надолуження втраченого лягає на їхні плечі. Батьки шукають можливості наздогнати пропущену програму з допомогою репетиторів, однак не всі можуть оплачувати такі послуги. Співзасновниця цієї громадської організації Альона Парфьонова вважає, що держава має подбати, аби кожна дитина отримувала ту допомогу, якої вона потребує. Вона наголошує: «Ми не можемо просто залишити дитину на другий рік, бо щось вона вчила, щось ні. Найбільші втрати, які треба надолужити, — це у математиці, фізиці чи хімії. Тому і допомога має бути точкова, ми маємо запропонувати додаткові заняття, факультативи саме тій дитині і саме з того предмета, де є прогалини у знаннях. Але найголовніше, що без психологічної підтримки дітей навряд чи у нас

³⁸ <https://www.dw.com/uk/unisef-ukrainski-skolar>

³⁹ <https://www.dw.com/uk/novi-vikliki-ukrainskoi-skoli-ak-podolati-osvitni-vtrati-j-pidtrimati-ditej/a-66688183>

щось вийде». Як відомо, Міністерство освіти та науки України разом з ЮНІСЕФ розробили для освітян рекомендації щодо організації програм з надолуження освітніх втрат, радять учителям використовувати індивідуальний підхід, й передусім враховувати психологічний стан кожної дитини.

Експерти визнають, що стрес та психологічний стан, в якому українські діти перебувають від початку повномасштабної російської агресії, призводить до слабшого засвоєння школярами навчальної програми. Тому в 2023-2024 навчальному році школи посилили увагу до проблем з ментальності здоров'я учнів, щоб вони могли краще оволодівати навчальним матеріалом. «Коли діти щодня перебувають під таким колосальним стресом, то природньо, що рівень знань знижується», — так вважає Іван Приймаченко, експерт з освіти, співзасновник освітньої платформи «Prometheus». Постійні стреси негативно впливають на здатність дітей до навчання, до освоєння нового матеріалу⁴⁰.

З метою подолання в учнів стресу та психологічного дискомфорту українським вчителям радили починати новий навчальний рік з першого уроку «Як ти? Повертаємося до школи!», щоб поговорити з дітьми про важливість ментального здоров'я. МОН України запропонувало педагогам кілька сценаріїв цього уроку. Школярі мають навчитися кількох технік саморегуляції для подолання страху, тривожності, щоб заспокоїтися, розслабитися та підтримати себе як під час навчання, так і в позашкільній діяльності. В матеріалах уроку є відеозвернення психологів, які розповідають дітям про емоції та показують прості вправи, що допомагають стабілізуватися у складних ситуаціях.

Головний експерт з освіти коаліції громадських організацій «Реанімаційний пакет реформ» Наталія Шульга, керівник напрямку «Глобальна наука» Інституту Аспена вважає: «Катастрофи немає, всі можуть вчитися. Але ті діти, які були свідками бомбардувань, травм різного масштабу, потребують допомоги психологів. Якщо дитина замкнена, не може соціалізуватися, відмовляється їсти, має порушений сон, то це ознака глибокої депресії і їй потрібна особлива увага і навіть медикаментозне втручання»⁴¹.

На думку Наталії Шульги, школярів з проблемами ментального здоров'я в українських школах не більше трьох відсотків, і їм потрібна

⁴⁰ <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3781918-povnomasstabna-vijna>

⁴¹ <https://www.dw.com/uk/novi-vikliki-ukrainskoi-skoli-ak-podolati-osvitni-vtrati-j-pidtrimati-ditej/a-66688183>

особлива увага батьків, педагогів та психологів. Разом з тим, слушною є порада закладам освіти проводити на початку навчального року загальний психологічний моніторинг всіх дітей, які повертаються в школи, та допомогти вчителям підготуватися до роботи з ментальним здоров'ям учнів у кожному класі. Вона вважає, що враховуючи воєнний стан та спричинені ним виклики і загрози в Україні, необхідно перезавантажити «Нову українську школу». Це потрібно для підготовки до повоєнної освіти. Адже нині учитель — це не тільки людина, яка дає знання, а й ментор, фахівець з ментального здоров'я дитини, психолог, інноватор, який застосовує новітні цифрові технології в освітньому процесі. Саме тому «вже зараз необхідно змінити базу професійної підготовки освітян з урахуванням цих викликів, а також більше вчити майбутніх педагогів критичному мисленню та власній стресостійкості».

Виклик третій: навчання дітей одночасно у двох школах

Тут варто звернутися до думок батьків. Лідія з Миколаєва, мама 10-річної доньки, яка в березні 2022 року вимушено переїхала до Болгарії, пише: *«Для нас ніхто не робить «поблажки», дитина вивчила за літо мову й навчається на рівних з іншими учнями. Тому навіть сімейна форма навчання в українській школі створює додаткове навантаження, коли дитині й так важко. Але ми боїмося втратити там місце. Тому доводиться викручуватись...»*. Ці діти мають менше освітніх втрат — і це, безумовно, плюс. Під час перебування за кордоном вони доєднуються до українських занять у своїх школах.

Найбільше українських школярів зареєструвано у Польщі — близько пів мільйона. Третина мільйона — у Німеччині, у Чехії — понад 70 тис., Румунія, Іспанія, Італія та Словаччина прийняли 30-40 тис. учнів. В інших країнах Європи наших дітей перебуває від кількох сотень до десяти тис.⁴².

У 2023-2024 навчальному році Міністерство освіти і науки України погодило нову програму для дітей-біженців. Таким чином можна знизити навантаження на учнів. Так, в українській школі вони вивчають лише предмети українознавчого компонента: українську мову, українську літературу, історію України, географію, громадянську освіту, захист України.

⁴² https://24tv.ua/education/navchalniy-rik-2023-24-_n2380804

На вивчення цих предметів школярам знадобиться 6-8 годин на тиждень. Оцінки з інших предметів, які діти вивчатимуть в школах зарубіжних країн, їм перерахують після повернення в Україну.

З 1 вересня 2023 року навчальні заклади зарубіжних країн розробили нові правила для українських дітей-біженців підготували.

В Австрії українським дітям, яких в цій країні майже 13 тис., безкоштовно видали комп'ютери для навчання. Українські учні зможуть отримати у тимчасове користування також планшети. Що цікаво, у країні уже другий рік працюють перехідні класи, у яких робиться акцент на вивченні німецької мови.

У Греції та Норвегії також приділяють особливу увагу учням, які не вивчили добре мови їхніх країн. А у Чехії відкривають мовні курси для українських школярів тривалістю в один рік.

У Швеції та Ісландії відкриваються класи, в яких шведську та ісландську мови діти вивчають як іноземні. У цих країнах не передбачалося відкриття україномовних класів.

В Естонії з початком 2023-2024 навчального року всі українські діти зобов'язані відвідувати місцеві школи. Дистанційне здобуття освіти не було заборонено. Українські діти можуть навіть просити про індивідуальний графік навчання.

На острові Кіпр для українських дітей створено спеціальні класні кімнати для онлайн навчання. А у Люксембурзі заняття з української мови зараховуються як позакласна діяльність.

У Франції та Нідерландах зроблено акцент на інтеграції дітей до освітнього простору цих країн. Тож вивчати українську мову можна лише вдома у вільний від основного навчання час.

Чимало зарубіжних держав не проти інтегрування наших дітей у своє суспільство. При цьому учні змушені вчити мови країн, у яких вони перебувають. Тож існує загроза, що чимало українських дітей у майбутньому не повернеться на Батьківщину...

Польська влада, наприклад, уже проти того, аби наші діти навчалися лише дистанційно в українських школах. Вони планують зробити обов'язковим відвідування дітьми-біженцями місцевих шкіл. Однак не всі українські діти через сімейні обставини можуть відвідувати школу. Адже їхні мами працюють, а відповідно до польських законів діти до 7 років (а іноді й до 13) не повинні перебувати вдома без нагляду дорослих.

Доречно згадати, що у Польщі у 2023-2024 навчальному році планувалося відкриття українських шкіл — у Гданську, Лодзі, Любліні, Познані, Катовіце та Зеленій Гурі. Як відомо, такі школи вже

працюють у Варшаві, Кракові та Вроцлаві. Щоправда, це будуть швидше дошкільні групи для дітей 5-7 років, щоби підготувати дітей до навчання у місцевих навчальних закладах⁴³.

Оскільки таких викликів, що спричиняють освітні втрати, є чимало, ми не маємо змоги розкрити зміст кожного з них, наведемо їх лише назви.

Виклик четвертий: виснаження учнів і вчителів.

Виклик п'ятий: оцінювання навчальних досягнень.

Виклик шостий: учителі за кордоном, яким не дозволяють викладати дистанційно в Україні.

Виклик сьомий: навчання на тимчасово окупованих територіях.

Виклик восьмий: зруйновані школи.

Виклик дев'ятий: реформа «Нова українська школа», що не повною мірою реалізується в умовах війни.

Виклик десятий: через війну не вдається проводити зовнішнє незалежне оцінювання⁴⁴.

Зрозуміло, що це — не всі виклики, їх набагато більше. Вони дуже тісно взаємопов'язані. Незаперечно, що їх сукупність впливає на якість навчання й на весь освітній процес у загальноосвітній школі у гірку і тяжку добу російської війни проти України.

За висновками CEDOS, в Україні за час від початку пандемії фактично не проводились дослідження, які б спрямовувалися на вимірювання освітніх втрат, спричинених пандемією COVID-19 і повномасштабним вторгненням росії до України. Опубліковані дані дозволяють лише висувати припущення про освітні втрати в Україні (CEDOS. Юлія Назаренко. Освітні втрати: до вимірювання та компенсації 19 грудня 2022 року).

До питання важливості вимірювання та компенсації освітніх втрат в Україні неодноразово привертав увагу Освітній омбудсмен Сергій Горбачов, зокрема, у контексті пандемії, впливу на економіку та виїзду учнівської та студентської молоді за кордон. За орієнтовними підрахунками групи дослідників, втрати внаслідок закриття шкіл і перерваного навчання під час пандемії та війни становлять щонайменше один навчальний рік. На їхню думку, це матиме довгостроковий вплив на втрати доходу у розмірі 10% для кожної людини щороку. Результати цього аналізу було опубліковано ще в квітні 2022

⁴³ <https://24tv.ua/education/navchalniy-rik-2023-24-yak-zminitsya-navchannya>

⁴⁴ <https://cedos.org.ua/researches/osvitni-vtraty-pidhody-do-vymiryuvannya-ta-kompensacziyi/>

року, тож можна припустити, що надалі ситуація погіршилася. В умовах повномасштабної російської агресії досить складно здійснювати компенсаційні заходи у зв'язку з погіршенням психологічного стану учнівської молоді. Цілком зрозуміло, це потребує психологічної підтримки усіх учасників освітнього процесу. Позитивним є те, що деякі громади в Україні вже планують зміну структури навчального року — наприклад, продовження зимових канікул і, відповідно, навчання в червні. Наприклад, у Департаменті освіти і науки Києва розглядають такі шляхи відпрацювання уроків, які були пропущені внаслідок повітряних тривог або браку електроенергії:

- індивідуальні та групові заняття на канікулах;
- продовження навчання в школах у червні;
- компенсаторний (додатковий) рік навчання.

Отже, освітні втрати спричинені різними чинниками, серед них — глобальні ситуації, зокрема — пандемія COVID-19 і повномасштабна російська агресія проти України. Як зазначалося вище, достовірних даних про освітні втрати в нашій державі ще немає. При цьому ситуація в Україні є особливою в порівнянні з іншими країнами, де, на щастя, немає війни. В умовах тривалої масштабної війни Україна має значно складнішу ситуацію, ніж у тих країнах, котрі зазнали впливу лише пандемії.

Автори аналітичного матеріалу підготовленого й опублікованого CEDOS, вважають, що в цій справі потрібна цілеспрямована державна політика. Її формування і реалізація потребують розроблення і прийняття відповідних документів на загальнодержавному рівні. На їхню думку, це б сприяло вимірюванню та компенсації освітніх втрат. Запропоновано розробити нормативно-правові стратегії освітніх оцінювань, а також нормативно-правові документи, спрямовані на проведення компенсаційних заходів.

Виятково важливе значення має обґрунтування і розвиток системи моніторингу освітніх здобутків, навичок і втрат з використанням національних стандартизованих тестувань на різних рівнях загальної середньої освіти⁴⁵.

Проблема освітніх втрат школярів має загальнодержавне значення. Її вирішення потребує державної політики, розроблення проєктів законодавчих актів і відповідних нормативно-правових документів, спрямованих на зменшення (мінімалізацію) освітніх втрат, впровадження науково обґрунтованих підходів до їх об'єктивного вимірю-

⁴⁵ https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/zapyska_osvitni-vtraty.pdf

вання та компенсації. Ігнорування цього надзвичайно важливого завдання може призвести до зниження якості людського капіталу.

В умовах війни вкрай необхідно враховувати у державній освітній політиці гострі й болючі проблеми сучасної освіти. Україна бореться, шукає шляхи порятунку, рятує інтелект нації. Тисячі й десятки тисяч фактів свідчать про справжній героїзм і мужність нашого народу, незламність освітян, їхню творчу діяльність, численні ініціативи та щоденну тяжку роботу для порятунку нашої держави, її молодого покоління.

Згідно з офіційною статистикою, що підтверджує жахливі наслідки російської війни проти України: 3 24 лютого 2022 року, моменту початку широкомасштабного збройного нападу Російської Федерації, до 8 жовтня 2023 року управління Верховного Комісара ООН з прав людини зафіксувало 27 768 випадків загибелі або поранення цивільних осіб в країні: 9806 загиблих і 17 962.

«Управління Верховного Комісара ООН з прав людини вважає, що реальна кількість втрат серед цивільних осіб є значно вищою, оскільки отримання інформації з деяких місць, де тривають інтенсивні бойові дії, відбувається із затримкою, та багато повідомлень із місць, звідки надходить інформація про втрати серед цивільних осіб, все ще потребують підтвердження. Це відноситься, наприклад, до населених пунктів: Маріуполь (Донецька область), Лисичанськ, Попасна і Северодонецьк (Луганська область), де, за повідомленнями, мали місце численні випадки загибелі чи поранення цивільних осіб», — наголошується в документі щодо даних ООН⁴⁶.

Ця страшна статистика лише частково відображає мільйони зламаних життів і доль українців, які втратили рідних і близьких, дітей, синів, дочок і батьків й опинилися в окупації чи були депортовані.

За півтора року повномасштабної російської війни проти України країни Європи витратили понад 43 млрд євро на прихисток для українських біженців. Про це повідомляє Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій з посиланням на оцінки Кільського інституту світової економіки. Такі витрати включають грошові виплати, надання житла, медичну допомогу, освітні послуги, а також забезпечення продуктами харчування та засобами першої необхідності.

Серед європейських країн, які приймають українців, найбільшу суму коштів витратила Польща, що складає понад 12 млрд євро. На

⁴⁶ <https://ukraine.un.org/sites/default/files/Ukraine>

другому місці за цим показником є Німеччина. Її витрати на українських шукачів притулку сягнули майже 11 млрд євро.

Значні кошти на прихисток для українців витратили Чехія (2,94 млрд євро), Іспанія (2,24 млрд євро), Франція (2,04 млрд євро), Румунія (1,26 млрд євро), Швейцарія (1,16 млрд євро) та Італія (1,15 млрд євро).

Автори й організатори цих досліджень зазначають, що великий внесок у допомогу українським біженцям зробили звичайні громадяни європейських країн.

20 червня 2023 року уповноважений Верховної Ради України з прав людини Дмитро Лубінець повідомив, що у зв'язку з російською агресією понад 8 млн українців стали біженцями, з них понад 5 млн шукають тривалого прихистку у країнах Європи⁴⁷.

Досвід організації дистанційної форми навчання, отриманий у 2020-2021 роках під час ковід-карантину, допоміг українській освітній системі швидко адаптуватися до нових реалій війни. «Те, що ми мали досвід проведення онлайн-уроків, дуже нам допомогло, бо ми знали вже як спілкуватися з дітьми через екран, аби вони чули вчителя і те, що він їм говорить», — так вважають вчителі і керівники багатьох київських шкіл.

Доречно зазначити, що про це також йшлося на IX польсько-українському/українсько-польському форумі «Drogi i bezdroża edukacji w okresie pandemii COVID-19» / «Дороги і бездоріжжя освіти в умовах пандемії COVID-19», що відбувся у травні 2022 року в Університеті Марії Кюрі-Склодовської у Любліні (Республіка Польща). Цінні аналітичні матеріали з цієї проблеми викладено в міжнародній монографії «Drogi i bezdroża edukacji w okresie pandemii COVID-19» (за ред. Ришарда Бери, Станіслава Бири та Неллі Ничкало. Wydawnictwo UMCS, Lublin 2022). У чотирьох частинах цього унікального видання не лише висвітлено досвід закладів освіти різних типів України і Польщі, а й запропоновано важливі рекомендації для педагогів, керівників навчальних закладів, батьків, органів державної влади та громадських організацій.

Перед освітянами постало питання: чи повноцінним є навчання під час війни чи це здебільшого імітація? Як відомо, в умовах війни всі українські школи тією чи іншою мірою включилися у освітній процес. МОН України рекомендувало закладам освіти самостійно ухвалювати рішення про навчання і закінчення навчального року

⁴⁷ <https://suspilne.media/521257/>

з урахуванням ситуації. У 2022 році в умовах воєнного стану свідоцтва про закінчення базової середньої освіти отримали понад 350 тис. дітей, які закінчили 9-й клас. Свідоцтво про здобуття повної загальної середньої освіти отримали 229 тис. одинадцятикласників⁴⁸. У 2023 році на підконтрольній Україні території 360 тисяч випускників завершили навчання в школі⁴⁹.

Керівники окремих громадських організацій, особливо батьківських, досить скептично оцінюють якість навчання в умовах воєнного стану. «Чи чогось навчилися діти за ці три місяці війни? Вважаю, що ні, оскільки батьків, вчителів, дітей розкидало по світу, і освіта не була першочерговим заданням, бо були питання елементарного виживання. Тому освіта у нас закінчилася 24 лютого, а далі — це ілюзія, що відбувався навчальний процес», — так скептично оцінює останні три місяці роботи української системи освіти у 2021-2022 навчальному році співголова громадської організації «Батьки SOS» Олена Бондаренко.

Як відомо, ще у 2007 р. для дітей українських трудових мігрантів був створений український заклад загальної середньої освіти «Міжнародна українська школа», де відбувається навчання українською мовою, українськими вчителями, за українськими навчальними програмами. Нині діти, які вимушено виїхали з України, навчаються за кордоном і в цій школі.

За підтримки МОН України «Освіторією» у партнерстві з Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) створено платформу про навчання під час війни osvitanow.org.

Розроблено Дорожню карту вступника у 2022 році. Освіта.ua запропонувала вступникам, які здобули повну загальну середню освіту, інформаційну онлайн збірку, що допомагає зорієнтуватися в процедурі вступу до закладів вищої освіти, а також в інших актуальних питаннях⁵⁰. Почав діяти новий сервіс з підготовки онлайн до мультитесту ЗНО 2022. Платформа ЗНО-ОНЛАЙН запропонувала вступникам, які складали тест, скористались новим сервісом з підготовки. Сервіс надав можливість тренуватися, опрацьовуючи усі блоки мультитесту⁵¹.

Цікавим є досвід організації навчання у Харкові. Щоб організувати навчання в Харкові офлайн, міськрада влітку 2023 року почала обладнувати класи в приміщеннях метро.

⁴⁸ <https://www.dw.com/uk/shkola-pid-chas-viiny>

⁴⁹ <https://ukranews.com/ua/news/976318>

⁵⁰ <https://osvita.ua/consultations/bachelor/82369/>

⁵¹ <https://osvita.ua/test/86485/>

До вересня 2023 року в харківському метро облаштували 17 кабінетів площею 40 кв. м кожен із вентиляцією та шумоізоляцією, партами та необхідним обладнанням. Розраховані класи на 20 дітей. Загалом у планах було набрати близько тисячі школярів. Навчальні приміщення обладнані на п'яти станціях метро й працюють як аудиторії, тобто не закріплені за певними класами. Метрополітен тим часом продовжує роботу, кабінети розміщені не на ярусі колій, а між станціями в підземних переходах, які частково перекрили для руху пасажирів.

Повноцінно метрошкола запрацювала з 4 вересня 2023 року. Навчання відбувається у дві зміни: з 9:00 до 12:00 та з 13:00 до 16:00. До станції метро дітей у супроводі педагога та поліції підвозить шкільний автобус.

Станом на 11 грудня 2023 року в метрошколі навчається вже 2142 дитини в 106 класах. Обладнано 19 кабінетів, що закріплені за 27 ліцеями на п'яти станціях метро: «Перемога», «Університет», «Метробудівників», «Тракторний завод» та «Академіка Павлова». Для перевезення дітей у місті запровадили 12 маршрутів, на яких курсує 20 автобусів.

Учні відвідують метрошколу не весь тиждень. Перший і другий класи ходять три дні на тиждень, треті й четверті — два. За три години зміни проводять по три уроки.

«Для першачків це читання, математика, письмо, а для учнів середньої школи українська мова та література, математика, історія. Уроки триватимуть по 30 хвилин для перших і других класів, 40 хвилин для третіх класів і 45 хвилин починаючи з п'ятого класу», — розповідала директорка міського департаменту освіти Ольга Деменко на брифінгу 31 серпня 2023 року. Учні старшої школи також відвідують заняття в метро за змінним графіком, прокоментували в департаменті освіти Харківської міської ради⁵².

На станціях працюють психологи та медики, які за потреби можуть оперативно надати дітям необхідну допомогу. Також у метрошколі чергують представники Нацполіції та ДСНС.

Вчителі метрошколи зазначають, що ефективність навчання офлайн вища навіть для сташокласників, які достатньо дорослі, щоб утримувати увагу і в онлайні. Десятий та одинадцятий класи готуються в школі до випускних іспитів.

⁵² <https://suspilne.media/kharkiv/562735-demenko-2/>

З освітніх планів на майбутнє міська рада називає відкриття підземної школи й дитячого садочка в метро. Станом на 7 грудня 2023 року до метросадочка вже записали 400 дітей. За даними департаменту освіти Харківської міськради, 2023-2024 навчального року збільшилася кількість школярів, що перебувають у Харкові. Торік у місті залишалося 39% усіх школярів (44,6 тис.), цього року — 47% (52,4 тис.). 34% школярів (37,8 тис.) виїхали за кордон, 8% (9,3 тис.) перебувають у Харківській області, а 11% (11,4 тис.) — у межах України⁵³. Міська рада зацікавлена у створенні безпечних умов для навчання харківських дітей.

Гірке випробування українських освітян війною

Російські загарбники залякували педагогів на тимчасово захоплених територіях, та попри це навчання там продовжується за українськими стандартами. «Наші педагоги продовжують навчання саме за українськими стандартами українською мовою. Саме тому відбуваються непоодинокі випадки залякування наших педагогів». У Маріуполі в єдиній школі, що запрацювала після окупації більшої частини міста російською армією, уроки, за свідченням російських ЗМІ, розпочалися з гімну Росії.

Окупаційна «влада» Маріуполя оголосила про продовження навчального року до 1 вересня 2022 року. Дітей вирішили залишити без канікул задля деукраїнізації та підготовки до нового навчального року за російською програмою. Учням упродовж літа викладали російську мову та літературу, історію росії та математику російською мовою. Загарбники планували відкрити дев'ять російських шкіл. Їм вдалося схилити до співпраці лише близько 60 вчителів.

З урахуванням того, що українські громади перебували або перебувають під російською окупацією різну тривалість часу та в різних умовах, ситуація у сфері освіти розгорталася за кількома сценаріями, які були альтернативними або співіснували.

1. Заклади освіти продовжують працювати за українськими стандартами та програмами у дистанційному режимі — діти навчаються, а вчителі працюють з дому або з місць тимчасового перебування, місцеві органи управління освітою працюють віддалено. У деяких випадках українська влада і заклади освіти приймають рішення щодо дострокового завершення навчального року.

⁵³ http://www.kharkivosvita.net.ua/files/Richniy_Plan_2024_r.pdf

2. Окупаційна влада намагається відновити освітній процес під своїм керівництвом — російською мовою та з російськими підручниками з окремих предметів, зрозуміло, за російськими стандартами. У частині випадків керівництво освітньої галузі та директори шкіл розпочали співпрацю з окупантами, в інших — директори та вчителі переховувалися або виїжджали з окупованих територій, а на їхні посади призначали інших осіб.

3. Освітній процес взагалі не відбувається через інтенсивні бойові дії та відсутність учасників освітнього процесу, які евакуювалися з населеного пункту.

За даними Міністерства освіти і науки України, станом на 20 січня 2023 року загалом постраждав 3051 заклад освіти, з них 420 були зруйновані повністю. Майже половина — загальноосвітні школи: пошкоджено 1259, повністю зруйновано — 223⁵⁴.

Внаслідок російської агресії пошкоджень зазнали в Україні понад 3,4 тис. закладів освіти, 353 повністю зруйновано. Про це повідомив заступник міністра освіти та науки Андрій Вітренко 29 вересня 2023 року на пресконференції у Медіацентрі Україна — Укрінформ⁵⁵.

На момент початку війни професійна (професійно-технічна) освіта налічувала 670 закладів, у яких навчалося понад 200 тис. здобувачів.

Від початку широкомасштабного вторгнення було окуповано 15 % територій, де знаходилися 70 закладів професійної (професійно-технічної) освіти (П(ПТ)О), зруйновано повністю 13 закладів, 146 мають пошкодження різного ступеня. Релоковані на підконтрольну територію 55 закладів із 70; понад 12 тис. осіб є внутрішньо переміщеними, понад 17 тис. осіб перебувають за кордоном, продовжуючи навчання в закладах П(ПТ)О України дистанційно, понад 5 тис. осіб — на тимчасово окупованій території.

У 2023-2024 навчальному році освітній процес здійснюють 93,0 % закладів П(ПТ)О, з них: 31,0 % — офлайн; 20,0 % — онлайн; 49,0 % — змішаний формат. У 414 закладах П(ПТ)О відповідну освіту здобували понад сто ветеранів війни та понад 5 тис. дітей ветеранів війни.

Попри великі труднощі і загрози жорстокої війни створюються безпечні умови перебування учасників освітнього процесу в закладах професійної (професійно-технічної) освіти, у т. ч. із залученням міжнародних партнерів. У 95 % таких закладів споруджено укриття

⁵⁴ <https://www.helsinki.org.ua/>

⁵⁵ <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3763538>

відповідно до Вимог з питань використання та обліку фонду захисних споруд цивільного захисту, затверджених наказом Міністерства внутрішніх справ України від 09.07.2018 № 579, який зареєстровано в Міністерстві юстиції України 30.07.2018 за № 879/32331.

Відкрито електронний кабінет вступника: з першого липня 2023 року документи для вступу до закладів П(ПТ)О можна подавати онлайн. Створено також платформу дистанційного навчання «Професійна освіта онлайн». За підтримки міжнародних партнерів розроблено понад 80 навчальних курсів онлайн, які вже розміщено на цій платформі. Організовано проведення безкоштовних короткострокових курсів для дорослого населення, у т. ч. внутрішньо переміщених осіб, для отримання часткових кваліфікацій.

В організації таких курсів закладам П(ПТ)О, зокрема, допомагають міжнародні партнери (йдеться про закупівлю витратних матеріалів, оплату праці педагогічних працівників, наставників на виробництві тощо).

Створено 260 центрів кар'єри в закладах П(ПТ)О, діяльність яких спрямована на допомогу випускникам цих закладів у працевлаштуванні, у реалізації їхнього права на працю й перше робоче місце, а також на популяризацію професійної (професійно-технічної) освіти та профорієнтації серед школярів.

Для відбудови країни після закінчення війни та подальшого розвитку її економічного потенціалу знадобиться значна кількість фахівців, особливо робітничих спеціальностей. Міністерство освіти і науки України продовжує розвивати та вдосконалювати систему професійної освіти задля забезпечення потреб країни в кваліфікованих кадрах.

Головні здобутки професійної (професійно-технічної) освіти в умовах воєнного стану:

- Внесено зміни до Закону України «Про професійну (професійно-технічну) освіту», у якому передбачено можливість підготовки кваліфікованого робітника без здобуття повної загальної середньої освіти та незалежно від місця реєстрації. Крім того, передбачено безоплатне здобуття другої робітничої професії.
- Учні та викладачі закладів професійної (професійно-технічної) освіти внесли до переліку осіб, які не підлягають призову на військову службу під час мобілізації. Таке рішення допоможе уникнути зриву навчального процесу та практичної підготовки в закладах освіти, а також сприятиме наповненню ринку праці кваліфікованими робітниками.

- Кабінет Міністрів України прийняв розпорядження щодо підписання угоди між Міністерством освіти і науки України, Українським фондом соціальних інвестицій та німецьким банком KfW, відповідно до якої передбачено 20 млн євро спрямувати на створення центрів професійної досконалості в закладах професійної освіти. Центри професійної досконалості стануть освітніми осередками з висококваліфікованими педагогами та управлінцями, а також із спеціально обладнаними інклюзивними приміщеннями, де учні та дорослі зможуть здобувати професійну освіту.
- Начало форми
- Кінець форми
- Затверджено правила внутрішньої академічної мобільності учнів закладів професійної освіти під час воєнного стану. Відтепер учні можуть продовжити навчання в інших закладах, водночас отримавши документ про здобуту професійну освіту в тому закладі, де вони навчалися. Для цього потрібно укласти угоду про співпрацю між закладами.
- Оновлено Типові правила прийому до закладів професійної (професійно-технічної) освіти України, в яких передбачена можливість подання документів для вступу до конкретного закладу професійної освіти через електронний кабінет та подання виписки з Реєстру документів про освіту ЄДЕБО (у разі відсутності документів про освіту).
- Спрощено процедуру затвердження регіонального замовлення під час воєнного стану. Відтепер регіональне замовлення не погоджуватимуть з регіональними радами професійної освіти, а зміни до нього затверджуватимуть лише за поданням місцевих департаментів освіти і науки.
- Запущено візуальну комунікаційну кампанію щодо вступу до закладів професійної (професійно-технічної) освіти «Приклади руку до...» та іміджеву комунікаційну кампанію «Все працює завдяки нам». Мета останньої — змінити ставлення підлітків та дорослих до професійної освіти. Кампанія містить 8 історій молодих робітників — випускників закладів професійної (професійно-технічної) освіти, які розповідають про свій шлях до професії, її цінність та значення⁵⁶.

⁵⁶ <https://op.ua/news/osvita-v-ukraini/transformaciya-profesiynoyi-osviti-v-umovah-vo-nnogo-stanu>

Для навчання робітничих професій у 2024 році буде переобладнано 100 майстерень закладів профтехосвіти. У проєкті державного бюджету на 2024 рік передбачено 500 млн гривень на трансформацію закладів професійної (професійно-технічної) освіти України. Це означає створення 100 навчально-практичних центрів (майстерень) на базі закладів професійної освіти. Вони будуть оснащені сучасним обладнанням та вдосконалять підготовку студентів за професіями, що мають найбільший попит для відбудови країни⁵⁷. Як зазначають у Міністерстві освіти і науки України, 100 майбутніх майстерень — це не тільки про понад 50 тис. учнів, які зможуть з наступного року навчатися в нових приміщеннях, водночас це і про розвиток закладів професійної (професійно-технічної) освіти загалом. Адже, створюючи майстерні, заклади навчаються складати проєктні плани, прораховувати бюджети, аналізувати ринок та прогнозувати потребу в професіях. Згодом завдяки таким майстерням допоможуть їм стати автономними та заробляти кошти на свій розвиток, зазначають Міносвіти. У таких майстернях навчатися зможуть і учні після 9, 11 класів, і дорослі — ветерани, внутрішньо переміщені особи, а також усі, хто хоче здобути нову професію.

Цікавим є досвід Державного навчального закладу «Хмельницький центр професійно-технічної освіти сфери послуг» (директор Євеліна Царьова). На базі нашого закладу функціонують два навчально-практичних центри: сучасних швейних технологій та дизайну, а також технологічних інновацій харчової промисловості та ресторанного господарства. Це інноваційний, освітній, професійний простір з реалізації завдань щодо практичної підготовки здобувачів освіти, перепідготовки незайнятого населення, підвищення кваліфікації фахівців сфери послуг та педагогів закладів професійної (професійно-технічної) освіти. Проводяться семінари-практикуми, конференції, тренінги, майстер-класи, конкурси фахової майстерності з відповідних професій. Як і вся Україна, колектив Центру демонструє незламність і приголомшливий опір російським окупантам.

З березня 2022 року заклад розпочав роботу в приміщенні ресторану «Жовтневий» з приготування комплексних обідів та обслуговування внутрішньо переміщених осіб. Спочатку викладачі, майстри та учні готували гарячі страви для 1000 осіб на добу, нині — 300-350 осіб. Упродовж двох років війни ми забезпечували гарячим харчу-

⁵⁷ <https://mon.gov.ua/ua/news/vidbudova-krayini-potrebuye-fahivciv-robitnichih-profesij>

ванням понад 200 тис. переселенців. Організовано короткострокові безкоштовні курси для внутрішньо переміщених осіб за професіями сфери послуг, ресторанного господарства, харчової промисловості та швейного виробництва, адже в Центрі є відповідна навчально-матеріальна база, сучасне обладнання, наявний висококваліфікований педагогічний персонал, розроблено комплексно-методичне забезпечення з урахуванням інноваційно-виробничих технологій сучасних підприємств.

Навчально-методичний центр професійно-технічної освіти у Донецькій області є прикладом незламності працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти. Професійна (професійно-технічна) освіта зокрема Донецької області зазнала дуже великих втрат та отримала складні виклики щодо продовження освітнього процесу. Колектив Навчально-методичного центру професійно-технічної освіти у Донецькій області доклав великих зусиль для підтримки та допомоги педагогічним колективам закладів професійної (професійно-технічної) освіти ЗП(ПТ)О Донеччини щодо поновлення освітнього процесу після евакуації, релокації та початку роботи в надважких умовах воєнного стану. Проведені Навчально-методичним центром професійно-технічної освіти у Донецькій області планові та позапланові масові методичні онлайн заходи спрямовані на підвищення якості і ефективності організації теоретичного й практичного навчання за напрямками загальноосвітньої та спеціальної підготовки здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти Донеччини. Для допомоги і підтримки профтехосвітян Донеччини, які опинились у важких умовах життя й організації освітнього процесу, у червні 2022 року, директором НМЦ ПТО у Донецькій області Едуардом Гончаровим спільно з директором Навчально-наукового інженерно-педагогічного інституту української інженерно-педагогічної академії (м.Бахмут) Павлом Чекуновим був організований відкритий обласний науково-практичний вебінар «Особливості організації освітнього процесу в умовах воєнного стану». Упродовж вебінару спікери представили сучасні практики теоретичної і практичної підготовки у дистанційному форматі в умовах воєнного стану, а також успішний досвід використання в освітньому процесі сучасних цифрових інструментів і платформ.

За даними ЄДЕБО 1 кількість закладів фахової передвищої освіти (ЗФПО): 698 закладів⁵⁸. За даними МОН та Інституту освітньої аналітики 2 на початок 2023 року чисельність здобувачів у закладах

⁵⁸ <https://registry.edbo.gov.ua/fahova-peredvisha-osvita/>

фахової передвищої освіти дорівнювала 331,5 тис. осіб, зокрема за освітньо-професійним ступенем фахової передвищої та ступенями вищої освіти: фаховий молодший бакалавр — 307,5 тис. осіб (92,8 %); молодший спеціаліст (освітньо-кваліфікаційний рівень) — 20,8 тис. осіб (6,3 %); бакалавр — 3,1 тис. осіб (0,9 %), включаючи 11 молодших бакалаврів; загальна чисельність наукових, науково-педагогічних і педагогічних працівників ЗФПО — юридичних осіб становила 25,8 тис. осіб, зокрема в закладах, підпорядкованих МОН, — 9,6 тис. осіб⁵⁹. Повністю зруйновано 10 ЗФПО, пошкоджено 125 у 16 регіонах країни; найбільше пошкоджень зазнали такі заклади в Харківській (29 ЗФПО), Донецькій (29), Дніпропетровській (14), Запорізькій (11) та Миколаївській (10) областях.

Повномасштабне вторгнення військ російської федерації до України негативно вплинуло на заклади фахової передвищої освіти, особливо розташовані в Донецькій, Луганській, Херсонській, Запорізькій та Харківській областях. У 2022 році з цих областей переміщено 94 заклади фахової передвищої освіти державної, комунальної та приватної власності.

Дуже складні й суперечливі процеси відбуваються у закладах вищої освіти нашої держави в умовах російської війни. Чимало українських закладів вищої освіти вимушені були змінити місце розташування, налагоджувати освітній процес, комунікацію з науково-педагогічним персоналом та здобувачами вищої освіти. На сьогодні значна частина цих закладів вищої освіти поновили повноцінну діяльність та залучені до процесів зовнішнього забезпечення якості вищої освіти. Щодо здобувачів вищої освіти, то 3,9 % від усієї їх кількості по Україні навчаються у переміщених університетах⁶⁰.

В Україні вже переміщено або перебуває у процесі переміщення 34 заклади вищої освіти (інститути, університети і академії), 42 коледжі (зклади фахової передвищої освіти) і 65 відокремлених структурних підрозділів. Щотижня ця статистика змінюється.

У зонах активних бойових дій (Харківська, Чернігівська, Сумська, Донецька, Миколаївська області та Київ) постраждали будівлі закладів вищої освіти. Деякі університети постраждали більше за інші. Зокрема, від обстрілів пошкоджені майже всі будівлі Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

⁵⁹ <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2023/22.08.2023f>

⁶⁰ <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/.pdf>

Україна вже має досвід евакуації університетів. Так, після 2014 року частину університетів Донецької, Луганської областей та Криму було переміщено у безпечніші міста в цих регіонах або в інші регіони. Наприклад, Донецький національний університет почав працювати у Вінниці. Цей процес повторюється знову. Зокрема, з Харкова до Закарпаття переїхав Державний біотехнологічний університет. Йому було передано частину майна освітніх закладів Ужгорода та Мукачева. Евакуйовано також Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля із Сєверодонецька до Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та Луганський медичний університет із Рубіжного до Рівного (обидва раніше були евакуйовані з Луганська). З часом кількість університетів, які потребуватимуть евакуації та переміщення, може зростати.

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка був і залишається єдиним, непохитним і послідовним осередком українства на сході України: і в роки сталінських репресій, коли було знищено українську наукову еліту, і під час двох евакуацій у часи Другої світової війни, і під час двох переміщень (2014, 2022 рр.) внаслідок збройного конфлікту на Сході України та повномасштабної війни рф проти України.

У 2014 році, напередодні першого вторгнення рф на територію України, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка був одним з провідних і престижних закладів вищої освіти України, у якому навчалося близько 32 тисячі студентів, у тому числі 2 500 студентів-іноземців. Це був багатонаціональний, полікультурний освітньо-науково-виробничий комплекс, до складу якого входили базовий заклад (8 навчально-наукових інститутів і 3 факультети), 17 відокремлених підрозділів (факультетів, коледжів і ПТНЗ); «Дитяча академія», «Дитяча обласна хорова філармонія ЛНУ»; бібліотека з п'ятьма модернізованими читальними залами і фондом понад 1,3 млн. примірників; спортивний комплекс; сучасний комп'ютерний парк, супутникове телебачення, власний супутниковий канал Інтернет; студмістечко (з 6 гуртожитками, їдальнею, 3 кав'ярнями, кафе, 2 магазинами, санаторієм-профілакторієм); навчально-науково-екскурсійний комплекс (астрономічна обсерваторія, зимовий ботанічний сад, зоологічний, геологічний, анатомічний музеї); археолого-етнографічний музейний комплекс національного значення з парком-музеєм давнього каменерізного мистецтва (понад 70 скульптур) та ін.

Але на нашу землю прийшла війна... Під час російського вторгнення 2014 року університет опинився в епіцентрі військових дій та

одним з перших постраждав від окупантів, оскільки географічно знаходився в центрі міста Луганська, поруч з будівлями СБУ та Обласної державної адміністрації, які були захоплені незаконними збройними формуваннями ще у квітні 2014 року.

Сепаратистські мітинги, захоплення адміністративних і освітніх установ, переслідування всього проукраїнського; викрадення й катування учених, освітян, керівників підприємств, представників малого й середнього бізнесу; рейдерство під гаслами націоналізації... Потім військове вторгнення, бомбардування, масова загибель людей, зокрема й наших відомих колег-учених; захоплення й руйнування будівель університету, відсутність світла, газу, мобільного зв'язку — усе це пережив колектив, ні на хвилину не покидаючи університет.

Викладачі і студенти на чолі з Віталієм Курилом і Сергієм Савченком (ректор 2015–2021 рр.) ніколи не приховували своєї позиції: під час окупації та збройних нападів організовували масові мітинги «За єдину Україну», виступали в ЗМІ, проводили форуми, зустрічі з народними депутатами багатьох скликань тощо. У результаті, ректора оголосили ворогом № 1 так званої ЛНР, проректора й директора українсько-канадського центру заарештували й кинули до підвалів, на решту керівництва університету розпочали полювання. Будівлі університету захопила самопроголошена влада так званої «ЛНР». Умить усе стало безглуздим — життя, досягнення, значні внески в розвиток освіти й науки України, світу... «Гради», міномети, танки перемогли здоровий глузд, силу слова, і здавалося б силу духу.

Завдяки патріотизму, сміливості й незламній волі керівництва науково-педагогічний склад університету в другій половині серпня 2014 року було таємно переміщено до м. Старобільськ на навчальну базу власного Старобільського факультету.

Без житла для викладачів і студентів; матеріально-технічної, інформаційної, навчально-методичної баз, з контингентом студентів, розкиданих по всьому світу, але разом і, головне, з надією на майбутнє викладачі почали влаштовуватися та налагоджувати повноцінну життєдіяльність університету: офіційно змінили юридичну адресу, відновили роботу приймальної комісії та вступну кампанію; повернули понад 70% студентів; відновили діяльність директоратів і деканатів, роботу вченої ради університету, спеціалізованих учених рад із захисту докторських і кандидатських дисертацій; присвоєння наукових ступенів і вчених звань тощо.

Окремі структурні підрозділи розмістили в містах Лисичанськ, Рубіжне, Кременна, Щастя, Полтава. Але найголовніше — організували

освітній процес за змішаною, очно-заочно-дистанційною, формою навчання на основі розробки освітнього порталу на всесвітній електронній платформі Moodle, який згодом переріс у звичайний освітній процес за денною та заочною формами навчання з використанням інформаційних технологій.

Період 2014–2022 рр. став переломним і вирішальним для університету, справжнім «тестом» на спроможність колективу вистояти й довести свою здатність ефективно працювати й розвиватися в умовах гібридної війни.

Проте, ворог не зупинився на шляху до знищення України і всього українського. 2022 рік — рік початку повномасштабної війни проти України, став як для української держави, так і університету роком нових випробувань і втрат. Війна забрала життя понад 100 викладачів і студентів, серед яких відомий професор, доктор педагогічних наук Євген Хриков, голова студентського самоврядування Наталія Леміш, викладачі, які пішли захищати Україну, студенти-військовослужбовці-учасники бойових дій.

Унаслідок повномасштабного вторгнення рф в Україну, активних бойових дій, знищення інфраструктури та окупації нових територій Луганської області 24 лютого 2022 року ЛНУ імені Тараса Шевченка під керівництвом Віталія Курила (голова вченої ради) і Олени Караман (ректор з 2021 і дотепер) вимушений був удруге переїхати на підконтрольну Україні територію і розмістився в Полтавській області (містах Полтава, Лубни, Миргород). Уперше в історії свого розвитку університет залишився без власного майна — будівель, споруд та матеріально-технічної бази: усе рухоме й нерухоме майно, що перебуває на балансі університету, було повністю зруйновано ворогом у містах Рубіжне, Кременна, Лисичанськ; тимчасово окуповано ще з 2014 року — у містах Луганськ, Ровеньки, Кадіївка, Брянка, Алушта; тимчасово окуповано вже у 2022 році — у містах Старобільськ, Щастя.

Проте, не зважаючи на такі масштабні виклики, університет у черговий раз вистояв, зберіг свою репутацію, відновився на Полтавщині та протягом 2022 року створив міцне підґрунтя для подальшого розвитку. У 2022 році було оновлено Стратегію розвитку університету до 2025 року, його візію і місію, мету і завдання, напрями і зміст діяльності як в умовах повномасштабної війни рф проти України, так і в повоєнний період.

Маючи сумний, але унікальний досвід першого переміщення, університет оминув стадію виживання й наразі одночасно проходить стадії відновлення, стабілізації, сталого й інноваційного розвитку.

Не випадково, на XV Міжнародній виставці «Сучасні заклади освіти — 2024» університет отримав Гран-Прі «Лідер вищої освіти України» та дві золоті медалі.

Справжньою гордістю університету є понад три тисячі студентів і випускників з числа військовослужбовців-учасників бойових дій.

Досвід Херсонського державного університету унікальний з точки зору філософії академічного спротиву нашої спільноти. Умови, в яких ми опинилися працівники цього університету після 24 лютого 2022 року, неможливо було передбачити. Це були блокада, гуманітарна катастрофа, спричинена миттєвою окупацією, згодом — через 9 місяців — деокупація, віднесення Херсона до зони активних бойових дій та робота у форматі двох офісів — Херсон та Івано-Франківськ.

Україна мала досвід релокації закладів вищої освіти першої хвилі, але друга хвиля, до якої потрапив університет, виявилась більш масштабною, сповненою викликами. Жодних зелених коридорів для евакуації, блокування зв'язку та жорстокі переслідування всього українського та тиск на освітян. Це те, що відбувалось в окупованому Херсоні.

Ректор Херсонського державного університету Співаковський Олександр Володимирович згадує: «Перші два місяці окупації нам вдалось протриматися в Херсоні, що дозволило забезпечити міграцію цифрової інфраструктури на безпечні хмарні сховища. Це відбувалось в умовах блокування інтернету та фактично під носом росіян. Нам вдалось захистити особисту інформацію наших здобувачів та співробітників, продовжувати забезпечувати всі наші бізнес процеси. Це завдяки мужності наших співробітників, яка межувала з героїзмом, нам вдалося зберегти архів, який є частиною національного архівного фонду, кадрову документацію. Документи наші колеги виносили в сумках та ховали».

У квітні 2022 року відбулось спільне засідання Конференцій трудових колективів Херсонського державного університету та Прикарпатського Національного університету імені Василя Стефаника і ухвалене рішення про тимчасове переміщення центру управління Херсонського державного університету до Івано-Франківська, виконуючи наказ Міністра освіти і науки. Релокація дозволила мати доступ до ЄДЕБО, успішно провести випускні та вступні кампанії, отримувати фінансування зарплат та стипендій і продовжити працювати як український заклад освіти.

ХДУ та ПНУ — унікальний приклад єдності освітян та неймовірної підтримки без конкуренції, а з намаганням посилити один одного через співпрацю.

У 2023 році видано «Чорний лебідь в історії Херсонського державного університету, або Хроніки релокованого вишу», які фіксують події першого року повномасштабного вторгнення через призму діяльності ХДУ. Представники спільноти університету стали авторами збірки «Херсонські есеї: жити, щоб перемагати», яка містить особисті рефлексії на події війни, окупації, релокації.

З першого дня війни Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (ректор Бойчук Юрій Дмитрович) тримає освітянський фронт. Упродовж лютого-березня 2022 року викладачі і студенти, ризикуючи життям і здоров'ям, під періодичними смертельними обстрілами рятували майно, бібліотечні фонди, архівні документи, проводили консервацію приміщень університету, організовували евакуацію співробітників і мешканців міста. А вже 1 квітня 2022 року Сковородинівський університет відновив освітній процес у синхронному і асинхронному режимах з використанням платформи дистанційної освіти Moodle.

Уперше в Україні набули унікального досвіду проходження педагогічної практики на базі Метрошколи, відкритої за сприяння міського голови Ігоря Терехова і департаменту освіти Харківської міської ради.

Гуманітарним внеском колективу ХНПУ імені Г.С. Сковороди в Перемогу стало відкриття регіонального центру змішаної освіти — «Сковорода-хаб» за підтримки МОН України, Департаменту науки і освіти ХОВА, Благодійного фонду «Фонд освітніх ініціатив». Діяльність хабу спрямовано на проведення вебінарів для батьків, вихователів і вчителів початкової школи щодо використання творчих технік з метою запобігання мовленнєвим порушенням у дітей, зниження рівня тривожності засобами арт-терапії; просвітницькі лекції, семінари, індивідуальні корекційно-розвиткові заняття з дітьми з особливими освітніми потребами та надання консультативної допомоги їхнім батькам; — підготовка майбутніх випускників шкіл до національного мультипредметного тесту (НМТ) з української мови, англійської, німецької та французької мов, біології, історії України, математики, фізики та хімії. Навчання пройшли понад 500 учнів, що мешкають у м. Харкові та Харківській області.

В Університеті в межах реалізації інноваційного освітнього проєкту «Організаційні та науково-методичні умови створення STEM-центрів» відкрито STEM-центр, який здійснює підготовку майбутніх

учителів до впровадження STEM-освіти. В умовах воєнного стану науково-педагогічні працівники і студенти Університету відновили роботу АРТ-хабу, який став майданчиком для індивідуальної і групової взаємодії з дітьми дошкільного віку.

Триває конструктивна робота Сковородинівського університету з територіальними громадами на рівні регіону. З метою усунення гострої нестачі вчителів Університет направив здобувачів освіти старших курсів різних спеціальностей у деокуповані громади Харківщини для відновлення освітнього процесу.

Започатковано волонтерський проєкт «Щасливі соняшники», у межах якого організовано збір одягу, іграшок, солодошців, засобів дитячої гігієни, здійснено виїзди на деокуповані території (Балаклія, Куп'янськ, Савинці, Нова Гусарівка, Залиман, Борщівка, Веселе, Кун'є, Байрак, Безруки, Довгалівка, Морозівка), проведено інтерактивну взаємодію в громадах з дітьми у вигляді творчих інтелектуальних заходів.

Консолідуючим складником діяльності ХНПУ імені Г.С. Сковороди в умовах воєнного стану стала тісна співпраця із захисниками і захисницями України. На базі Університету відкрито Центр ветеранського розвитку для надання комплексної допомоги військовослужбовцям, членам їх сімей, забезпечення ресоціалізації в соціумі. Центр здійснює юридичне консультування і супровід військовослужбовців та членів їх родин, правопросвітницьку діяльність, проведення тренінгів із питань фінансово-економічної грамотності, системну психоедукацію, логотерапевтичну і психокорекційну допомогу.

На вимогу часу відкрито нову освітню програму «Фізична культура. Захист України», що зорієнтована на підготовку вчителів, зокрема з числа демобілізованих осіб, готових реалізовувати військово-патріотичне виховання і військово-спортивну підготовку школярів.

На тимчасово окупованих територіях та у зонах активних бойових дій перебували понад 2 тис. іноземних студентів. 8 березня з міста Суми було евакуйовано 1700 іноземних студентів, з міста Харкова також евакуювали майже всіх іноземних студентів.

Від початку повномасштабного вторгнення Росії майже мільйони українців стали внутрішніми переселенцями, а понад 5 млн. виїхали за кордон. Після звільнення кількох північних областей України та відсунення загрози від Києва частина біженців почала повертатися додому. Від середини квітня 2022 року Державна прикордонна служба фіксує перевагу в'їзду над виїздом з України: нині в Україну щодня приїжджає понад 30 тис. осіб.

Під час воєнних дій значна кількість здобувачів освіти та педагогічних працівників мали травматичний стрес і як наслідок — посттравматичний синдром. Вони потребують психологічної підтримки із включенням їх в освітній процес (впровадження програм надання психологічної реабілітації, адаптації та підтримки дітям в умовах війни та повоєнний період; залучення та підготовка психологів; інформаційна підтримка тощо).

Прикордонні школи під час війни

Як відомо, Україна має протяжний державний кордон — 7700 км. За протяжністю державного кордону Україна посідає одне з перших місць у Європі. Наша держава межує з сімома країнами — Російською Федерацією, Білоруссю, Молдовою, Румунією, Польщею, Угорщиною і Словаччиною. Найдовшими є кордони з Російською Федерацією (2063 км), Молдовою (1191 км) і Білоруссю (1084 км). Довжина кордону України з Румунією становить 625 км, Польщею — 543 км, Угорщиною — 135 км, Словаччиною — 99 км. Через Чорне море Україна має спільні кордони з Туреччиною, Болгарією і Грузією⁶¹.

Оскільки найдовший кордон з Росією має Сумська область — 563 км, розпочнемо наш аналіз освітнього фронту з прикордонних шкіл цієї області. Адже смертоносний подих російської війни першими відчули прикордонні школи України. На жаль, й донині його відчувають...Звичайно, можна аналізувати зміст і форми навчання дітей у школах цієї області, але, на нашу думку, варто навести лише факти і думки директорів та вчителів шкіл прикордоння, щоб мати об'єктивне цілісне бачення освітньої ситуації в умовах повномасштабної російської агресії.

Серед прикордонних шкіл Першотравневий ліцей, що знаходиться за 19 км від кордону з Білорусією. Його директор — вчитель вищої категорії, **Микола Левківський**. Профіль цього закладу освіти інформаційно-технологічний.

Вранці 24 лютого 2022 року страшне слово «Війна!» вмить долетіло до кожної домівки — до кожної родини, матері й батька, вчительки і директора школи. Й, зрозуміло, до кожної дитини, хоча маленькі діти відчували, що трапилося щось страшне, погане й плакали від сліз матерів, від гулу гармат, численних обстрілів. Ми попросили вчителів і директорів декількох прикордонних шкіл згадати, як вони віч-на-віч

⁶¹ <https://geografiamozil2.jimdofree.com>

зустріли війну, як діяли в перші години, дні і тижні, як приховували і вгамовували біль у своїх серцях, щоб вберегти серця своїх вихованців.

24 лютого 202 року: на офіційній сторінці Першотравневого ліцею у фейсбук розміщено повідомлення: «Шановні учасники освітнього процесу — діти, батьки, вчителі! Ніякої паніки! Заклад освіти не працює, однак адміністрація на місці! Слухайте офіційну інформацію і дійте за розпорядженням влади». Так прикордонний Першотравневий ліцей зустрів перший день війни.

Із спогадів учительки щоденника воєнного часу української мови і літератури **Світлана Бек:** «Ранок. Літаки з Білорусі...вибухи десь біля Овруча...» *26 лютого 2022 року:* повідомлення на сайті Першотравневого ліцею «Увага! Диверсійно-розвідувальні групи можуть розкидати телефони та іграшки, начинені вибухівкою». Ліцей оперативно інформує про запровадження комендантської години з 18.00 та попередження щодо роботи диверсійних груп.

28 лютого 2022 року: «Ніч. Вибухи. Дрижить будинок. Виходимо. У коридорі зібралися сусіди. Спілкуємось. У всіх відчай. Летять ракети. Житомир бомблять...». На шостий день війни: «Живі. Вчора після вісімнадцятої почалось. Дуже страшно. Сиділи в темряві, пропало світло. Грохоче десь близько. Літаки... ніч була важка». Сайт ліцею передає: «Тероборона просить вимикати світло в оселях у темну пору року». Починається маскування вікон.

7 березня 2022 року: «Безсонна ніч. Ще звечора сирена і літаки на Овруч. Летять дуже низько. Вночі стало відомо, що пошкоджено багатоповерхівку, лікарню, Центр дитячої та юнацької творчості, Центр надання адміністративних послуг, знищено центр зайнятості».

14 березня 2022 року: учням, батькам, учителям повідомляють про продовження канікул до 31 березня. В ліцеї організовано пункт збирання гуманітарної допомоги захисниками України. З Лугин доставлено гуманітарну допомогу, її розвантажують вчителі, які не виїхали з Першотравневого.

Заклад долучається до освітнього фронту: Освіторія запускає прямі ефіри разом з UNICEF та Міністерством освіти і науки України.

19 березня 2022 року: «Ранок почався сильним вибухом. Десь дуже близько. Видно клуби диму. Кажуть, десь біля Народич. Завтра на фронт іде один з моїх улюблених дітей — Вовчик. Тільки з такими як він ідуть у розвідку. Бережи його, Боже.»

24 березня 2022 року: збираються вчителі, які проживають у селищі й можуть дістатися до ліцею. Прийнято рішення: відновити освітній процес з 1 квітня. «Зустріч дуже емоційна. Обіймаємось,

цілуємось, плачемо, ніби вже й не сподівалися побачити один одного живими,» — пише ця вчителька, в якій була внутрішня потреба зафіксувати для історії перші дні війни, що стали випробуванням для матерів, батьків, дітей, вчителів, військових, медичних працівників, для всього українського народу.

30 березня 2022 року: сайт ліцею інформує: «Шановні учні та батьки! Педагоги Першотравневого ліцею I-III ступенів готові до бою!!! З першого квітня розпочинаємо освітній процес за дистанційною формою навчання. Вчителі та учні щиро радіють зустрічі. Психологічна служба ліцею підготувала й розмістила на сайті поради «Як дбати про емоційний та моральний стан освітнього процесу».

Соціальний педагог ознайомлює батьків та учнів із психологічними вправами на зняття тривожності. Дітей залучають до виконання творчих робіт дистанційно: кейси, квести, конкурси малюнків, написання листів воїнам, створення колажів, виготовлення фігурок ангелів-охоронців.

У перші дні квітня педагоги і ліцеїсти розпочали традиційне щорічне прибирання прилеглої території. Їх надихало гасло «Працюємо з вірою в Перемогу». З натхненням висаджували бузкову алею миру. На початку травня 2022 року на сайті ліцею публікуються правила особистої безпеки, які допоможуть вберегтися від вибухонебезпечних предметів.

Незважаючи на складний воєнний час дирекція ліцею прагне, щоб заклад був інноваційним. Тут постійно оновлюються навчальні кабінети, розробляється сучасний дизайн для нового освітнього середовища.

26 травня 2022 року: на сайті ліцею опубліковано звернення директора до учнів, вчителів, батьків про святкування Останнього дзвоника в нетрадиційному онлайн форматі. Відеовітання шкільній родині від директора ліцею Миколи Левківського було сприйнято з радістю і смутком. Так під час війни закінчили навчальний рік.

У праці і тривогах літо пролетіло швидко. Відбувся огляд готовності ліцею до нового навчального року. Освіта під час війни — це виклик. Але ми твердо віримо в перемогу. На старті новий навчальний рік. У серпні в ліцеї активно працюють методичні комісії, вчителі проходять різні тренінги. Усі педагоги забезпечені персональними ноутбуками. Вони з бажанням оволодівають новими технологіями і технічними засобами, готуються до підвищення рівня дистанційного навчання.

Сумна звістка сколихнула Першотравневий ліцей 10 жовтня 2022 року: загинув випускник — Капацин Станіслав...

26 жовтня 2022 року: під керівництвом тренера Миколи Левківського розпочали навчання за програмою UNICEF «Bask to Learning Together». Освітній процес триває вже у звичному для дітей і вчителів режимі дистанційного навчання.

10 листопада 2022 року: педагоги, учні ліцею з великим бажанням писали Всеукраїнський диктант єдності. 29 листопада 2022 року успішно завершилось навчання, організоване UNICEF, педагоги отримали сертифікати, які надають право проводити додаткові заняття з математики, української мови, мінної безпеки, занять з психологом та учнями початкових класів. Незважаючи на війну, педагогічна майстерність вчителів зростає.

У січні 2023 року: Першотравневий ліцей оголошує термінове збирання продуктів харчування для жителів Донецької і Луганської областей та воїнів Збройних Сил України. У лютому того ж року Німецький благодійний фонд Renate SzLlovak Stiftung запрошує на відпочинок дітей ліцею.

24 лютого 2023 року: сумна річниця початку війни. На сайті ліцею розміщено відео, що не потребує коментарів: відео про події за рік війни.

2 березня 2023 року: учні, педагоги і батьки знову схиляли голови у скорботі. Звістка про загибель на фронті випускника ліцею Миколи Рябка — захисника рідної України.

Чимало зроблено у ліцеї: відкрито клас безпеки, продовжуються організовані UNICEF додаткові заняття, що сприяло підвищенню якості освітнього процесу. Проводяться засідання методичних комісій. Відбувається психологічна підтримка учасників освітнього процесу. Наприкінці березня відбулась педагогічна рада-фестиваль «Майстер своєї справи»: вчителі презентували свої методичні лайфхаки, а медична сестра провела практичне заняття з домедичної допомоги.

Із звуків сирени почався ранок 26 квітня 2023 року. На щастя, це був не сигнал тривоги. Так зустрічали в ліцеї шефів-прикордонників. Учні і педагоги спілкувалися з оборонцями Маріуполя, Києва, Волновахи. А наприкінці разом з прикордонниками висадили кущі бузку та молоді деревця дуба.

На наступний день надійшла гарна інформація, що Першотравневий ліцей увійшов до 1000 шкіл України, які отримують грошову допомогу від UNICEF на шкільне харчування. Директор ліцею Ми-

кола Левківський взяв участь у вебінарі закладів освіти, залучених до проєкту.

Не менш напруженими були усі травневі дні. У ліцеї розпочалася процедура самооцінювання Державної служби якості освіти. Тоді ж на базі Першотравневого ліцею вчителі початкових класів проводили групові заняття з мінної безпеки.

2 червня 2023 року в умовах воєнного стану, наповнений тривогами й звуками сирени, Першотравневий ліцей закінчує навчальний рік святом Останнього дзвоника.

А після цього знову сумна звістка: загинув на війні випускник закладу Володимир Редчиць. Учні та інші працівники, батьки, родичі й друзі на подвір'ї ліцею з глибоким жалем і смутком проводжали в останню дорогу захисника Вітчизни...

У липні 2023 року розпочато збір коштів на автомобіль для механізованої бригади, яка перебуває на передовій. Там служить випускник ліцею Максим Макаревич.

Під час канікул проводилася велика робота на центральному об'єкті ліцею — укритті для учасників освітнього процесу. Багато зроблено по облаштуванню класів, їдальні та інших шкільних приміщень до нового 2023-2024 навчального року.

Сумна новина надійшла з фронту 22 серпня 2023 року. У бою за Україну загинув випускник ліцею — Гліб Агапітов. Шкільна родина у великій скорботі...

Добро і патріотизм починаються з малого. Учні ліцею Кузьмик Кирило, Толкач Поліна та Ярослава напередодні нового навчального року зібрали 1237 гривень і відправили до Благодійного Фонду «Повернись живим»...

На нашу думку, ця хроніка ретельно підготовлена талановитою вчителькою, якій присвоєно вищу кваліфікаційну категорію і звання «старший вчитель» Світланою Бек, є дуже конкретна, чесна і водночас хвилююча. Було ще багато життєво важливих подій, які доповнювали освітній процес. Зрозуміло, що в умовах воєнного стану у загальноосвітніх школах і професійних ліцеях та закладах освіти інших типів навчальний процес не може відбуватися в традиційному форматі. Адже у всіх учасників освітнього процесу — і школярів, і вчителів, і психологів, і соціальних педагогів, і керівників закладів освіти, і батьків зранені душі і серця. Вони неодноразово були в травматичних ситуаціях, від яких залишається слід на все життя... До того ж, несподівані обстріли і бомбардування цивільних об'єктів, руйнування шкіл, закладів культури, соціальної сфери, зростання кількості жертв

рашистського варварства руйнує психічне здоров'я у всіх, хто живе, працює й активно діє в умовах воєнного стану у різних регіонах України — у східних і південних областях, на західноукраїнських землях, на Закарпатті і в Києві — столиці нашої держави.

Свою історію про початок війни коротко розповів **Сергій Ступак**, директор Могрицької гімназії. Чарівне село Могриця Юнаківської сільської ради Сумського району розташоване за 5 кілометрів від російсько — українського кордону. У селі маленька школа, де навчалися на той час 61 учень та 18 вихованців-дошкільнят. Тривожні відчуття супроводжували директора ще до початку повномасштабної російської агресії. «Було відчуття перестороги й напруження. Прокинувшись о 5 ранку і прочитавши новини, збагнув, що на території нашої держави почалася справжня війна, — пригадує він. — Найбільше переживав за рідних, колег, учнів. Було дуже багато телефонних дзвінків від учителів, батьків... Що робити? Як бути далі? Головне — без паніки, спокій, виваженість, правильні дії. Ми на своїй рідній землі, ми — Українці і нас не здолати. Далі було спілкування з керівництвом, учителями та батьками про тимчасову відміну навчання, вимушені канікули, безпеку учасників освітнього процесу.

У нашому закладі освіти тоді працювало 16 педагогічних працівників, ніхто не покинув села, школи, своїх учнів у такий складний час. Ми були всі разом, згуртувалися, скоординували роботу з колективом та учнями. Трималися, працювали, вірили!»

Після початку повномасштабної російської агресії проти України заняття у гімназії призупинили, але не скасували. Тримати освітній фронт стало вкрай важливим. Як проактивні громадяни, вчителі долучалися до волонтерства, спілкувалися з учнями, батьками та підтримували їх, на дистанційних зустрічах говорили про освітній процес в умовах війни та безпеку життєдіяльності. Відновлення освітнього процесу відбулося 17 березня 2022 р. Громада обрала найбільш оптимальну та безпечну форму організації освітнього процесу в умовах воєнного стану — дистанційну. Корисними у цій ситуації були вже моделі дистанційних технологій навчання, напрацьовані під час пандемії коронавірусу COVID-19. Передусім було здійснено моніторинг перебування учнів у мікрорайоні школи, охоплення їх технічними засобами та готовності навчання. Всі учні розпочали навчання з використанням дистанційних технологій, залишившись в рідному селі. Один учень виїхав з мамою за кордон, але виявив бажання навчатися у рідній школі онлайн.

Початок нового 2023-2024 навчального року відбувся знову в складних умовах воєнного стану, що несе додаткові навантаження та стреси для кожного із нас, — говорить директор Могрицької гімназії з дошкільним відділенням та початковою школою Сергій Ступак, — цей рік навчання знову з використанням дистанційних технологій. Ми піклуємося про забезпечення таких умов до освітнього процесу, щоб життю і здоров'ю здобувачів освіти та освітян нічого не загрожувало. Перший дзвоник (дистанційно) продзвенів 1 вересня 2023 року для 50 здобувачів освіти 1-9 класів та 12 вихованців дошкільного підрозділу. Якісні освітні послуги надають 15 педагогічних працівників. У новому 2023-2024 н.р. всі учні забезпечені технічними засобами навчання, підручниками, учні та батьки готові працювати на новій освітній платформі «Просвіта».

Сергій Обуховський — учитель вищої категорії, учитель-методист Опорного закладу освіти Шалигинської селищної ради Шалигинська загальноосвітня школа I-III ступенів Шосткинського району Сумської області розповідає, що Шалигинська селищна громада з 24 лютого 2022 року постійно перебуває у зоні бойових дій. Усі учні дистанційно навчаються в опорному закладі освіти в селищі Шалигине (його околиці менше 5 км до кордону). А 5-кілометрова відстань — це так звана «сіра зона». З початком бойових дій педагоги відразу зрозуміли, що про змішане навчання вже не йдеться — лише дистанційне. Але якщо 2021-2022 і навіть минулий 2022-2023 навчальні роки були важкими, що позначалось на моральному стані учасників освітнього процесу, педагоги наполегливо працювали (навіть в умовах регулярних відключень світла восени 2022 року проводилося 95 % уроків, решті завадила відсутність світла), то з початком 2023/2024 н. р. в учителів з'явився страх та невпевненість.

Найбільшою проблемою була і нині є відсутність Інтернету та комп'ютерів. До того ж є сім'ї, де навчаються по 2-3 і більше дітей, в них лише телефон з малим обсягом пам'яті та в кращому разі старий комп'ютер. Туди закачати електронний підручник важко, створити презентацію чи повідомлення практично не можливо, але діти прагнуть навчатися. Місцева влада давала минулоріч ноутбук та планшет. Ще 20 ноутбуків було передано деяким сім'ям від UNICEF. Але цього замало.

У переддень початку повномасштабного вторгнення багато закладів освіти працювали у звичному режимі, серед них: Ворожбянський навчально-виховний комплекс загальноосвітня школа I-II ступенів — дошкільний навчальний заклад № 4 Білопільської районної

ради Сумської області (директор школи — Ольга Мірошниченко), опорний заклад освіти Шалигинської селищної ради «Шалигинська загальноосвітня школа I-III ступенів» Шосткинського району Сумської області (директор Наталія Лошкарьова), Ворожбянський ліцей № 1 Ворожбянської міської ради Сумської області (директор — Тетяна Біличенко)

В умовах воєнного стану педагоги роблять те, чого не вчили в університеті, але що вимагають реалії, приміром, дбати про психологічне здоров'я учнів. Це теж виклик, на який треба реагувати. І тому педагоги цілодобово були на зв'язку з батьками і учнями. Шукали в собі сили триматися самим, підтримувати дітей і один одного. Вчителі та шкільна адміністрація продемонстрували неабияку гнучкість та адаптивність, плануючи освітній процес. В умовах дистанційного навчання вони застосовували різні види навчальної діяльності, що передбачають взаємодію учнів між собою та активну участь в освітньому процесі. Попри все, освітній процес тривав, а діти продовжували вчитися та вперто здобувати знання. Було дуже непросто. Особливо дітям. Бо коли ми говоримо про те, що непросто зараз усім, маємо все ж розуміти, що у дітей ситуація особлива. Адже їм набагато складніше зрозуміти та прийняти нову реальність, знайти відповіді на глобальні запитання. До того ж вони не мають достатньо життєвого досвіду для того, аби швидко адаптуватися. «Бездоганного навчання у воєнний час не варто чекати, але найголовніше зараз — зберегти життя і здоров'я усіх нас», — так вважають педагоги прикордонних шкіл.

Уланівський навчально-виховний комплекс: загальноосвітня школа I-III ступенів, дошкільний навчальний заклад «Джерельце» Шосткинського району Сумської області (директор Тетяна Мінакова) розташований у п'ятикилометровій зоні від кордону з Росією. Педагогічною радою закладу схвалено рішення щодо організації освітнього процесу у 2022-2023 навчальному році у формі дистанційного навчання із застосуванням платформи Google Meet, ВШО та сервісів Viber, Telegram. Кожен учитель намагалися свій урок зробити цікавим, неповторним, не подібний на попередній. Для цього використовуються різноманітні форми і методи роботи, зокрема: заочні екскурсії, віртуальні подорожі, квести тощо. Педагоги постійно беруть участь в онлайн нарадах, зустрічах, шукали моменти і місця для зустрічей офлайн. За цей рік психологічною службою цього комплексу проводяться навчальні тренінги, вправи для зняття психоемоційного напруження та стабілізації, психологічні техніки для зменшення або усунення стресових та депресивних станів, корекційні заняття, пси-

хологічне консультування, ігри для зняття втоми, напруги, агресії та стресу.

Наведемо ще один болючий факт: 23 серпня 2023 року російський безпілотної типу «Shahed» влучив у школу в Ромнах на Сумщині. Внаслідок атаки травмовано чотири працівники школи, вони перебувають у лікарні. Загинули чотири працівники освіти. Це директор школи, її заступник, секретар і бібліотекар. За повідомленням Сумської обласної військової адміністрації, директору закладу виповнився 51 рік, її заступнику — 33, секретарю — 41 та 42 — бібліотекаріві⁶².

Незламна освіта на карті України

Під час війни в усіх регіонах України освітяни діють рішуче, оперативно, послідовно, шукають і знаходять вихід із найскладніших ситуацій, активно співпрацюють з місцевими органами влади та громадськими організаціями.

Освітняни Львівщини, як і всіх областей, в умовах широкомасштабної російської агресії активно діють за різними напрямками. Вони надають велику допомогу внутрішньо переміщеним особам, організовують навчання дітей внутрішніх переселенців, які приїхали із зони фронтових дій (з Донбасу і південних областей України). Наприклад, Львівська середня школа №13 прийняла на навчання понад 100 дітей різного віку. Оскільки в цей час освітнього процесу офлайн не було, учителі школи виконували різні функції. Вони навчали дітей-переселенців, працювали з ними після уроків, а також готували їм їжу. Педагоги керувалися тими ж дидактичними принципами, як і в роботі з львівськими школярами. Уроки проводили в різний час — і вранці, і вдень, і під вечір.

Після евакуації з небезпечних регіонів і багатьох стресових ситуацій діти були загальмовані, пасивні й не виявляли особливого інтересу до навчання. Тому педагогічний колектив цієї школи вивчав можливості і потреби кожної дитини, вчителі шукали індивідуальні підходи до учнів з урахуванням творчих здібностей. Ось чому кожний вчитель використовував нестандартні дидактичні прийоми для поз'ясування навчального матеріалу. Проводилися практичні дослідження (уроки хімії, фізики, трудового навчання на конкретних дослідах, експериментах, виготовлення різних виробів на столярних, токарних

⁶² <https://suspilne.media/557327-mi-buli-na-roboti-pracuvati-ocevidci-pro-vlucanna-rosijskogo-bpla>

верстатах). Поряд з освітнім процесом діти-переселенці брали участь у різноманітних видах позаурочної діяльності, зокрема: екскурсіях, різних конкурсах і змаганнях; толоках; підготовці до проведенні свят вечорів. Виникало чимало труднощів у зв'язку з тим, що ці діти не завжди знаходилися у школі і не завжди відвідували заняття; не всі володіли українською мовою, а окремі й не виявляли бажання й не мали мотивації вивчати її. На жаль, доводиться констатувати, що вплив батьків на виховний і навчальний процес теж недостатній.

Педагоги школи докладають чимало зусиль до розвитку співпраці в системі «батьки — діти — учителі». Це дає позитивні результати. Безумовно, за таких умов підвищується комунікації учителів з батьками з питань виховання, а також посилюється необхідність залучення батьків до шкільного життя у різних сферах діяльності, а саме — освітній, виховній, громадській, господарській.

Наведемо ще одну хроніку подій від 24 лютого 2022 року до 31 серпня 2023 року у Бродівській гімназії ім. І.Труша Бродівської міської ради Львівської області. Її автор — директор **Мельник Юрій**.

24 лютого 2022 року: орієнтовно 6 ранку над містом Броди літають реактивні літаки на низьких висотах і лунають вибухи. Приходить розуміння, що почалася війна, в яку до останнього не хотілося вірити. Як директор Бродівської гімназії ім. І.Труша, не дочекавшись реакції від представників влади, приймаю рішення, і сповіщаю батьківську і вчительську спільноту:

«Приймаю рішення. Сьогодні за можливості дистанційне навчання. Працюємо за графіком дистанційного навчання. Я в школі буду. Матиму якусь інформацію — повідомлю. Прошу класних керівників повідомити дітей і батьків. Я в батьківські групи написав. Але там всіх немає. О 8:30 проведемо оперативну нараду. Посилання скину».

В цей час місто спорожніло. Паніка. Відкрилося кілька магазинів, до яких вишикувалися довжелезні черги. Згадалися часи останніх років Радянського Союзу...

О 8.40 проводимо нараду. Явка вчителів понад 50%. Основне прохання: вийти на зв'язок з дітьми, заспокоїти, за можливості відволікти від війни (у нас в перший день лунали вибухи) і бути на зв'язку.

25 лютого 2022 року: організовуємося і створюємо гуманітарний хаб на базі спортивного залу Бродівської гімназії ім. І.Труша. За кілька днів це буде найбільший центр по збиранню і акумуляуванню гуманітарної допомоги. Там працюватимуть десятки волонтерів, в основному вчителів і випускників Бродівської гімназії імені Івана Труша, працівників Центру професійного розвитку педагогічних працівників.

26 лютого 2022 року: спільно з Богданою Багай — викладачем Бродівського фахового педагогічного коледжу ім. Маркіяна Шашкевича на третьому поверсі головного корпусу Бродівської гімназії ім. І. Труша організовуємо майданчик для плетіння маскувальних сіток. Кількість бажаючих з кожним днем зростає. Проєкт працює до кінця літа 2022 року, а далі змінює локацію, оскільки в гімназії відновлюється освітній процес.

27 лютого 2022 року: приміщення Бродівської гімназії ім. І. Труша втретє у своїй історії вимушено змінює свій профіль із загальноосвітньої школи на казарму для військових (таке відбувалося у Першу та Другу світові війни). Відповідно навчання в школі не може здійснюватися. У цей же день відділ освіти Бродівської міської ради оголошує канікули до 14 березня 2022 року.

14 березня 2022 року: навчання в Бродівській гімназії ім. І. Труша відновилося в дистанційному форматі і тривало до закінчення 2021-2022 навчального року. В зв'язку з «ковідним» періодом 2020-2021 років був досвід добре налагодженого дистанційного навчання з використанням платформи Google Workspace з власним доменом brodyg.ukr.education.

30 травня 2022 року: завершився навчальний рік. На подвір'ї гімназії пролунав останній дзвінок для випускників, а 18 червня відбувся традиційний випускний бал. Гімназію закінчили 33 учні. В липні того року 32 з них взяли участь у Національному мультимедійному тесті, де показали високий результат: 6 учнів здобули по одній 200-бальній оцінці, ще двоє (Євстахій Кравцов і Анастасія Юрочко) — по дві 200-бальні оцінці.

Головний корпус Бродівської гімназії ім. І.Труша — будівля колишньої австрійської державної гімназії імені кронцприца Рудольфа, зведена у 1883 р., пам'ятка архітектури місцевого значення. Будівля має підвальне приміщення, площею 240 кв.м — це дало змогу облаштувати надійне укриття. Ось цим займалися педагоги та інші працівники гімназії влітку 2022 року.

1 вересня 2022 року: на шкільному подвір'ї урочисто пролунав Перший дзвоник-2022. Це було свято в умовах війни, тривоги, страху. А незабаром почали лунати кількогадинні ракетні атаки ворога, учні спускаються в укриття по кілька разів на день, неодноразово з їхніх уст лунає Гімн України...

Навчання розпочали в змішаному форматі, що передбачає потиже-неве чергування навчання в школі з дистанційним. У листопаді-грудні 2022 року з-за підступних атак рашистів по електромережі України

довелося неодноразово пережити «блекаути» — повне відімкнення електрозабезпечення.

У таких неймовірно тяжких умовах школа активно діяла. Гімназисти брали участь в олімпіадах і конкурсах, гідно представили Бродівщину на обласному і всеукраїнському рівнях. Вони вибороли 10 призових місць в III (обласному) етапі Всеукраїнських олімпіад, одне перше місце в обласному етапі Всеукраїнського конкурсу знавців української мови ім. П. Яцика (конкурс, мета якого — утвердження державного статусу української мови, піднесення її престижу серед молоді, виховання поваги до культури й традицій українського народу), два перші, одне друге, одне третє місця в обласному етапі конкурсу Малої академії наук. П'ятеро гімназистів стали учасниками фінальних етапів олімпіад і конкурсів. Це вперше за багато років!

У другому семестрі 2022-2023 навчального року було продовжено навчання в змішаному форматі. Частка очного навчання зросла з 50 % до 70 %. Цьому сприяло розширення укриття. У 2023 році навчання в гімназії завершили 430 учнів. Результати Національного мультимедійного тесту гімназистів серед шкіл громади знову найкращі: 4 учні отримали оцінку в 200 балів з одного предмета, ще п'ятьом цього завадила одна помилка.

На початку повномасштабної російської агресії в гімназії навчалося 200 дітей — внутрішніх переселенців. Усіх треба було і навчати, і годувати, і створювати необхідні умови.

2023-2024 навчальний рік розпочали 390 гімназистів. Таке помітне зменшення кількості гімназистів спричинено війною, виїздом багатьох сімей за кордон. І в цих, здалося б, неможливих умовах педагогічний колектив бореться, активно діє, створює профілі навчання, робить капітальний ремонт укриття. Педагоги й учні твердо переконані, що війна, розв'язана останньою імперією в світі, завершиться нашою перемогою, і в Україні запанує мир, діти повернуться до школи, здобуватимуть знання і зростатимуть на благо України й світової цивілізації.

Ось таку об'єктивну хроніку діяльності Бродівської гімназії ім. І. Труша написав її директор **Юрій Мельник** (він надіслав її на прохання Лілії Колос, доктора педагогічних наук, професора, завідувача кафедри соціології та соціальної роботи Львівської політехніки).

За рядками цієї незвичайної хроніки, що пронизує серце, талановитий педагог-менеджер високого рівня, патріот України. Ця правдива й болюча хроніка переконливо підтверджує, що міцність, оперативність, ефективність діяльності освітнього фронту під час страшної російськї

агресії проти України значною мірою залежить від керівників шкіл, гімназій, ліцеїв та закладів освіти інших типів — від їхньої мужності, відданості й любові до дітей, до системи освіти, до рідної України.

Ще одна адреса цінного досвіду. Хмельницька школа № 20 була відкрита в 1917 році як неповна залізнична школа. У Гречанах — це колишнє село, а нині — мікрорайон міста Хмельницького. Тут поєдналися долі двох братніх народів: українського й польського.

Про високий рівень освітнього процесу свідчать результати конкурсів та олімпіад з польської мови та історії Польщі, які часто проводяться в школі. Тут налагоджено тісну співпрацю з польськими навчальними закладами та громадськими організаціями Республіки Польща. Учні цього закладу неодноразово відвідували міста Люблін, Варшаву, Познань, Краків. Це були і спортивні змагання, і мовні табори та екскурсії, що дало можливість поспілкуватися з однолітками з Польщі, ознайомитися з культурно-історичною спадщиною наших сусідів. Педагогічний та учнівський колектив школи співпрацює з Спілкою поляків України в Хмельницькій області, яку очолює **Франц Міцінський**. Щорічно у школі проводяться Тижні польської мови та культури.

У своїх спогадах директор школи пише: «24 лютого 2022 року ми прокинулися від звуків вибухів. Це рашисти бомбили наш аеродром. Почалася повномасштабна війна, яка навіки розвіяла міф про дружній, братній народ...»

Адміністрація школи, педагогічний колектив одразу ж перебудували свою роботу. Перейшли на дистанційне, сімейне, екстернатне навчання, залежно від конкретних умов, котрі в умовах війни змінювалися дуже швидко. Діти та батьки з розумінням поставилися до цього і намагалися всіляко допомагати школі в організації освітнього процесу. Частина вчителів були змушені виїхати за кордон (найбільше до Республіки Польща) і уже звідти у дистанційному режимі брали участь в освітньому процесі.

Тим часом працівниками школи з допомогою батьків і громадських організацій було відремонтовано шкільний підвал та переобладнано його в укриття. Завдяки цьому школа повернулася до очного навчання, оскільки сховище розраховане на 930 учнів. До речі, воно служить також укриттям для всіх мешканці мікрорайону.

Незабаром з-за кордону стали повертатися додому все більше людей. Діти відвідували школу, позашкільні гуртки та секції. Баскетбольна команда школи неодноразово виборювала призові місця на міських, обласних і міжнародних змаганнях.

Зросла кількість учнів і за рахунок внутрішньопереміщених осіб (33 учні), для яких також створено необхідні умови. Безкоштовним харчуванням охоплено 370 учнів. Серед них — діти військовослужбовців, внутрішньопереміщених осіб, діти-сироти.

Після початку повномасштабної агресії волонтерський рух у мікрорайоні Гречани очолила заступник директора з виховної роботи Ірина Гнатюк, син якої на передовій ще з 2014 року. До збору коштів для захисників України долучилися випускники школи, мешканці мікрорайону, батьки учнів. У школі проводилися благодійні ярмарки, акції. Загалом за півтора року було зібрано більше 550 тис. гривень. За ці кошти закупляли дуже потрібні воїнам речі: ноутбуки, прилади нічного бачення, бензо- та електропилки, бушлати, гумові чоботи, каремати, футболки, машинки для бриття, сокири, цвяхи, енергетики та багато іншого. Брали участь у збиранні коштів для купівлі автомобіля.

Основою виховання молодого покоління є ставлення до рідної землі, до держави. Святою є пам'ять про тих, хто віддав своє життя за свободу і незалежність України. Справжнім Пантеоном у Хмельницькому стала Алея Слави. Вшанувати пам'ять полеглих героїв сюди приходять учні 20-ї Хмельницької школи.

Все змінила ніч 13 травня 2023 року. Внаслідок ракетного обстрілу школа зазнала руйнувань, які не можна порівняти навіть з Другою світовою війною. Мережі заповонило фото, які неможливо дивитися без сліз: потрощені стіни, вибиті вікна й двері, обідраний дах. Наступного дня від самого ранку адміністрація школи, учні, їхні батьки, вчителі працювали на розборі завалів. Для багатьох вихованців у той день закінчилося дитинство і загострилося відчуття рідного дому.

Останній дзвоник і випускний бал 2022 і 2023 років поєднали в собі сльози радості й смутку, гіркоту розлуки і содівання на краще.

Міська влада активно сприяла відбудові школи. На виділені кошти замінено вікна, двері, відремонтовано покрівлю. Проблемами школи найбільше переймалася директор школи **Жанна Демиденко**. Вона згуртувала усіх навколо себе задля того, щоб діти мали можливість навчатися очно. Але головним є те, що 1 Вересня і 2022, і 2023 років школа відчинила двері для своїх вихованців.

Гідним прикладом адаптації до тяжких умов воєнного стану є педагогічний колектив Глеюватської гімназії Глеюватської сільської ради Криворізького району Дніпропетровської області. Як зазначає директор гімназії **Світлана Могилюк**, війна хоча і шокувала, водночас змусила педагогів, здобувачів освіти та їхніх батьків згуртуватися перед викликом ворога. З перших днів повномасштабної російської

агресії проти України необхідно було діяти активно, оперативно здійснювати невідкладні заходи.

Як і інші заклади освіти, гімназія також перейшла на дистанційне навчання, використовуючи можливості цифрових платформ Google Classroom та Zoom. У підвалі було облаштовано найпростіше укриття. Педагогічні працівники відразу ж долучилися до волонтерської роботи, відправляли посилки нашим захисникам з найнеобхіднішими речами (продуктами харчування, медикаментами, засобами особистої гігієни) до військовослужбовців, які перебувають на фронті. Вчителі гімназії щодня плели маскувальні сітки, що рятували життя багатьом українським воїнам.

Під час зимових блекаутів у гімназії діяв «Пункт незламності» для мешканців Глеюватки та населених пунктів, розташованих поблизу, де можна було зігрітися та поїсти, зарядити телефони і ноутбуки. В одній із кімнат облаштовано медичний пункт, де люди могли отримати першу допомогу: зміряти температуру і тиск, отримати необхідні медичні консультації і медичні препарати. Тут також є додаткові ковдри та інші речі, необхідні для матерів з дітьми, продуктові набори тривалого зберігання. Підготовлено також ємності з питною водою та запас води для технічних цілей у разі відсутності електропостачання та води. Є обігрівачі, чайники та підзарядки, які приводяться в дію, у разі необхідності, за допомогою генератора. Важливою підтримкою стало й те, що для людей, які потребували харчування, готували гарячі обіди. До пункту незламності зверталися всі, кому потрібна була допомога, адже він функціонував цілодобово.

Війна негативно вплинула як на чисельність учнівського контингенту гімназії, так і на його морально-психологічний стан. Із 196 здобувачів освіти 37 поїхали за кордон разом із матерями. На початок 2023-2024 навчального року цей показник скоротився до 19 здобувачів освіти.

У цей непростий час значно зросла кількість звернень гімназистів до практичного психолога. Чимало з них мали системні порушення сну, у багатьох посилились прояви агресії, відбувається різка зміна настрою. За результатами психологічної діагностики у більшості дітей спостерігався підвищений рівень тривожності. У батьків і вчителів також погіршився психологічний стан, посилилась тривожність і втома, зросло емоційне вигорання. Зрозуміло, що така ситуація не може не вплинути як на якість підготовки гімназистів, так і на можливості виконувати свої професійні обов'язки педагогічним колективом.

З метою покращення мікроклімату в гімназії проводяться заходи з участю дітей різних вікових груп, зокрема: флешмоб «Моя неперевершена Україна», фоточелендж #Світанок Перемоги#Еко-центр Дніпро, вікторина до Дня Соборності України, квест «Захід і Схід — одна країна. Це єдина Україна», конкурс малюнків поштової марки «Збройні Сили України: разом до Перемоги!», уроки-реквієми «Крути — перші кіборги», «Буча та Ірпінь. Урок історії», «Герої Небесної Сотні», а також віртуальна екскурсія до Музею Голокосту.

Незважаючи на труднощі і жахи, спричинені повномасштабною російською агресією проти України, гімназія пройшла складний шлях випробувань. Її колектив адаптувався до особливостей і вимог воєнного часу та продовжує навчати і виховувати національно свідомих громадян — справжніх патріотів України.

Професійні ліцеї та інші заклади освіти у різних регіонах України працюють за багатьма напрямками.

В умовах повномасштабної російської агресії в системі професійної освіти Донецької області розпочали новий 2023-2024 навчальний рік 23 заклади професійної освіти, які з 2022 року евакуйовані, переміщені в інші регіони України і здійснюють освітній процес у змішаному та дистанційному форматі.

Одним із яскравих прикладів організації ефективної роботи релокованого Бахмутського центру професійно-технічної освіти», який до 24 лютого 2022 року був розташований в затишному, квітучому місті Бахмут, що на Донеччині, мав 3 навчальних корпуси, 2 корпуси навчальних майстерень за різними професіями та гуртожиток. В закладі функціонували від 20 до 23 навчальних груп, а контингент складав від 400 до 500 здобувачів освіти. Щороку цей центр закінчували майже 200 кваліфікованих конкурентоспроможних робітників, затребуваних на ринку праці міста та області.

З самого початку російської війни проти України, рятуючи свій заклад та шукаючи по всій Україні місце для релокації, директор Ігор Гаєвий знайшов вихід. ДНЗ «Бахмутський центр професійно-технічної освіти» гостинно й турботливо зустріло смт Гоща і мальовнича Рівненщина стала новою домівкою для колективу працівників і студентів цього відомого закладу професійної (професійно-технічної) освіти.

Як інформує В'ячеслав Гончаров, директор Навчально-методичного центру професійно-технічної освіти у Донецькій області, випускники загальноосвітніх шкіл і Донеччини, а тепер і Рівненщини не випадково віддають перевагу «Бахмутському центру професійно-тех-

нічної освіти». Адже тут можна здобути повну загальну середню освіту й одночасно дві інтегровані професії. Цей заклад здійснює підготовку кваліфікованих робітників за багатьма професіями, популярними і дефіцитними на ринку праці.

За допомогою волонтерів та військових Збройних Сил України у березні 2023 року з міста Бахмута вдалося вивезти багато матеріалів та обладнання. Майже повністю відновлено Навчально-практичний центр з професії «Швачка. Кравець. Закрійник», лабораторію кухарів тощо. Завдяки цьому у 2023-2024 навчальному році розпочалися повноцінні теоретичні й практичні заняття. Налагоджено також співпрацю з харківськими підприємцями, які також виїхали в смт Гоща, де створили цех з пошиття одягу. Це дало змогу проводити виробничу практику студентів на більш сучаснішому обладнанні. Налагоджено також взаємовигідну співпрацю з кондитерською фабрикою «Пригощайся». Разом з підприємцями педагогічний колектив центру бере участь у волонтерській діяльності з пошиття одягу для наших захисників та проводить акції на підтримку Збройних Сил України.

У центрі триває активна робота зі створення майстерень для слюсарів з ремонту колісних транспортних засобів, зварників, електромонтерів та будівельників. Поряд із створенням належної навчально-матеріальної бази релокований центр оснащено новими меблями, створено кімнати для проживання дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування та дітей з віддалених районів Гощанської громади.

Надійним помічником закладам професійної освіти Донеччини в умовах повномасштабної російської агресії є Навчально-методичний центр професійно-технічної освіти у Донецькій області, який з квітня 2022 року також евакуйовано з небезпечного, наближеного до фронту міста Краматорськ в інші регіони України. Центр працює в дистанційному форматі з використанням Інтернет технологій і творчо виконує свої завдання у складних умовах війни, зокрема; з методичного супроводу роботи професійних ліцеїв та інших закладів; розроблення державних освітніх стандартів професійної підготовки; навчально-методичного забезпечення; організації та проведення масових методичних і конкурсних заходів серед педагогів та студентів.

Центр є учасником проєкту 2023-2025 років Європейського Союзу Еразмус+ «За межі Європи з мікрокваліфікаціями» (ВЕМ), в якому беруть участь представники 8 держав: Німеччини, Норвегії, Вірменії, Грузії, Македонії, Сербії, Чорногорії, України. Цей перспективний для професійної освіти напрям динамічно розвивається і навіть в умовах

війни має велику популярність серед студентів і дорослого населення України.

На нашу думку, заслуговує на увагу цінний досвід роботи педагогічного колективу Криворізького професійного гірничо-технологічного ліцею. Як і вся освітянська спільнота не був підготовлений до повномасштабної війни, хоча з перших годин ворожого вторгнення стало зрозуміло, що ми всі маємо згуртуватись задля Перемоги.

Завдяки цілеспрямованій і чітко організованій роботі педагогічного колективу ліцею вже в перші дні війни було проведено велику роботу щодо переобладнання підвалу у найпростіше укриття на випадок ракетних ударів агресора. Було створено необхідні умови (питна вода, медикаментами та засоби гігієни) для тимчасового перебування як працівників, так і мешканців прилеглих будинків (до 150 осіб).

Не менш важливе значення мало обладнання кімнати для тимчасового перебування внутрішньо перемішених осіб (переселенців), а також волонтерська робота працівників ліцею та надання гуманітарної допомоги тим, хто її потребує. Враховуючи, що в перші місяці війни Криворіжжя стало прифронтовою зоною, така ініціатива була особливо цінною.

Під час постійних сигналів повітряної тривоги проводити заняття в приміщенні ліцею було небезпечно, тому одним із шляхів вирішення проблеми стало впровадження дистанційної форми навчання. Це зумовило певні зміни як у плануванні освітнього процесу, так і в механізмах його реалізації. Для педагогічних працівників ліцею такий формат роботи не був новим, оскільки вони вже мали досвід організації навчання під час обмежень, спричинених пандемією COVID-19.

Дистанційний формат навчання попри низку недоліків став вкрай необхідним в умовах масового виїзду учнів і студентів до більш безпечних регіонів України та за її межі. Лише впродовж першого місяця війни територію нашої держави залишили 82 ліцеїсти. І хоча на новому місці проживання на них чекало чимало нових випробувань, вони все ж мали змогу продовжити здобувати фах в межах наявних технічних можливостей у країнах перебування (Польща, Німеччина, Чехія). І лише в 2023 році кількість таких здобувачів освіти зменшилась.

Враховуючи те, що війна за своєю сутністю стала суцільним стресом, кожен українець, незалежно від віку та статі, потребував психологічної підтримки. Тому педагоги ліцею приділяють постійну увагу наданню морально-психологічної допомоги як учням, так і їхнім батькам. Спочатку цьому присвячувались на виховні години, а пізніше — щоденно проводилися «психологічні хвилинки». Це суттєво

допомагає учням та їхнім батькам знизити рівень стресу, впоратися з емоційним навантаженням та покращити загальний стан свого психічного здоров'я.

Згодом робота викладачів та майстрів виробничого навчання набула більш комплексного та систематизованого характеру. Вони навчаються на різних курсах та тренінгах, серед яких — «Життєстійкість молоді в умовах криз» та «Психологічно-педагогічні технології адаптації здобувачів освіти до умов воєнного стану». Завдяки співпраці з Обласним центром громадського здоров'я педагогічні працівники опанували навичками надання першої домедичної допомоги в умовах бойових дій, що в умовах воєнного стану набуло гострої актуальності.

Не менш важлива увага приділяється просвітницькій роботі щодо порядку дій в ситуаціях воєнного стану. Серед них: правила поведінки під час вуличних боїв, артилерійських та ракетних обстрілів, атак ворожих безпілотників, використання хімічної зброї, бомбардування фосфорними та касетними боєприпасами, поводження з невідомими та потенційно небезпечними предметами тощо. Для ефективного проведення такої роботи педагоги постійно працюють над своїм професійним розвитком. Цьому сприяє навчання на різних курсах, участь у тренінгах і вебінарах з мінної безпеки, а також попередження ризиків, пов'язаних із вибухонебезпечними предметами.

Головна місія викладачів, майстрів та інструкторів ліцею в умовах війни — підготовка кваліфікованих робітничих кадрів для потреб економіки України. Майже впродовж року освітній процес здійснювався в дистанційному форматі із використанням можливостей сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у зв'язку скороченням обсягів виробництва і переведенням значної кількості працівників у простої, що спричинено морською блокадою України, розривом традиційних логістичних ланцюгів та суттєвим зменшенням експортних можливостей. І лише з початку 2023 року з'явилася можливість повернутися до проходження учнями практики в реальних умовах виробництва. Першим прийняло наших ліцеїстів на виробничу практику одне із провідних підприємств гірничодобувної галузі — приватне акціонерне товариство «Суша Балка» (генеральний директор Віталій Баш). Деякі місяці пізніше проходження практики стало можливим й на інших підприємствах — замовниках робітничих кадрів.

Навесні 2023 року відповідно до спільного рішення педагогічного колективу та батьківського комітету здійснено перехід від дистанційної до змішаної форми навчання: частина ліцеїстів відповідно до окремого графіка навчається офлайн з дотриманням безпекових заходів, а під

час сигналу «Повітряна тривога» слідує до укриття. Такий формат навчання сприяє більш якісному засвоєнню здобувачами освіти теоретичних знань і формуванню професійних компетентностей.

Підвищенню якості надання освітніх послуг сприяє й зміна цифрової платформи освітнього процесу. Започатковано застосування більш поліфункціональної та збалансованої до потреб ліцеїстів платформи Microsoft Teams. Педагоги, ліцеїсти і слухачі швидко оцінили її переваги, що відкривали нові можливості для подальшої діджиталізації освітнього середовища.

Навіть в умовах воєнного стану в ліцеї продовжується науково-дослідницька робота. В ній бере участь талановита молодь. Значною мірою цьому сприяє співпраця з Дніпропетровським відділенням комунального позашкільного навчального закладу «Мала академія наук учнівської молоді» та біолого-екологічним факультетом Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара. Серед основних напрямів — дослідження наслідків руйнування дамби Каховської гідроелектростанції.

Педагоги ліцею разом із учнівським та батьківським активом брали активну участь у благодійних акціях «Смілива гривня» та «Зігрій воїна», а також власноруч робили окопні свічки з парафіну для захисників; збирали одяг, теплі речі, предмети особистої гігієни, посуд та їжу нашому соціальному партнеру — Дніпрорудненському професійному ліцею, який було евакуйовано до міста Запоріжжя у зв'язку з окупацією міста Дніпрорудне.

Окремі ліцеїсти (Олександр Хлопенко та Максим Загуменнов) з початку повномасштабної російської агресії проти України відразу пішли в територіальний осередок оборони «Тернівська єдність». У вільний від занять час вони розвантажували гуманітарну допомогу та роздавали її біженцям з інших областей України, відправляли гуманітарну допомогу на фронт для Збройних Сил України.

Від початку повномасштабної російської агресії до 1 вересня 2023 року Хмельниччина зазнала 595 тривог, 58 вибухів пролунало на теренах області, але освітяни області тримають стрій, продовжують активно жити, діяти і працювати завдяки Збройним Силам України.

Наголосимо, що натхненниками й організаторами інноваційної діяльності в умовах російської агресії проти України є директор цього ліцею **В'ячеслав Сиротюк** та його заступник **Тетяна Стойчик**, доктор педагогічних наук, яка напередодні війни захистила дисертацію з професійної педагогіки.

З перших днів війни освітяни Хмельницького професійного ліцею на чолі з директором **Григорієм Станіславом** активно долучилися до національного спротиву російській агресії. Більше 70 працівників ліцею і випускників захищають Батьківщину у лавах Збройних Сил України.

З 25 лютого 2022 року в ліцеї видано розпорядження та накази щодо дотримання гарантій в умовах воєнного стану. Від 7-ої години ранку всі зусилля спрямовувалися на те, щоб відправити здобувачів освіти по домівках. Та в гуртожитку залишалися діти-сироти, які не мали своєї домівки та сім'ї. Їм приділяли особливу увагу психологічна служба та вихователі. В цей надважкий час велика допомога дітям-сиротам надходила від Червоного Хреста.

По периметру території ліцею збудовано захисні споруди оборонного захисту. Вже в перший день війни в гуртожитку ліцею були розміщені сім'ї військових (300 осіб). За декілька днів в майстернях ліцею для них виготовили 56 ліжок та пошили комплекти постільної білизни. А згодом ліцей гостинно прийняв ще 80 осіб.

В ідальні ліцею організовано триразове харчування внутрішньо переміщених осіб. У забезпеченні продуктами харчування брали участь волонтери, працівники ліцею та інші різні установи й громадські організації. Підприємці, фермери та заклади Хмельницького привозили продукти харчування, посуд. Задля організації харчування з 65 працівників ліцею було сформовано чотири бригади, які щоденно працювали без вихідних.

Для забезпечення електроенергією в разі відключення від мережі було встановлено дизель-генератори. Майстри ліцею швидко збудували дві стаціонарні печі для приготування їжі в умовах відсутності електрики. Ці пічки дуже допомогли під час блекаутів, особливо коли було потрібно готувати їжу дітям-сиротам, які проживали в гуртожитку.

Майстри-зварники виготовили і передали військам 50 пічок-буржуйок та оборонне спорядження. Усі працівники ліцею плели маскувальні сітки, виготовляли горіхово-медові суміші, випікали різні солодощі, майстри-швачки виготовляли військову форму. Навіть в такі важкі часи в стінах ліцею лунав дитячий сміх, адже викладачі та майстри приходили допомагати разом зі своїми вихованцями.

На початку березня 2022 року розпочалося навчання в дистанційній формі. Сказати, що було важко — це нічого не сказати... Адже через обстріли були постійні та довготривалі відключення електроенергії. Класні керівники щодня навчали учнів безпечній поведінці. Для спілкування з ліцеїстами використовувались різні електронні

додатки. Попри все учні продовжували здобувати знання, виконували домашні завдання. Вони згуртувалися та довели — ми одна сім'я, ми вистіймо!

Працівники ліцею за досить короткий термін реконструювали два підвальних приміщення під укриття, в яких з вересня 2023 року під час повітряних тривог знаходилися всі здобувачі освіти. Ліцей почав оживати — діти поверталися до денної форми навчання. З 2023-2024 навчального року до ліцейстів приєдналися учні з Лисичанська, Маріуполя, Миколаєва, Харкова і Донецької області... Задля безпеки навіть вночі дітей будили та проводили в укриття. Під світло телефонних ліхтариків завжди лунає пісня «Ой у лузі червона калина похилилася...»

Як пише директор цього ліцею, **Григорій Станіслав**: «Війна є важким випробуванням для кожного з нас. Іноді нам здавалося, що не було ні сил, ні ресурсу, ні бажання займатися саморозвитком, але ми розуміли, що треба брати себе в руки й опановувати щось нове. Адже, якщо ти здобудеш нові знання, зможеш допомагати країні. У таких непростих умовах майстри виробничого навчання та викладачі не переривають освітній процес, майже щодня проводять заняття у дистанційній формі, а також безкоштовні курси з професійної підготовки швачок для осіб з числа вимушених переселенців. З березня 2022 року ліцей приєднався до освітнього хабу Хмельниччини. За півроку часткову професійну кваліфікацію за профільною компетенцією професії «Швачка» здобули 125 жінок — вимушених переселенців.

Навіть у цих надзвичайно складних умовах було відкрито новий напрям підготовки кваліфікованих робітників — «Монтажник санітарно-технічних систем і устаткування», створювалася і зміцнювалася навчально-матеріальна база за цим профілем. Вдосконаленню методичної роботи із педагогічними працівниками ліцею сприяло використання електронних інформаційних ресурсів. Освітній процес у Хмельницькому професійному ліцеї здійснюється в режимі дистанційного та змішаного навчання. Працівники ліцею щоденно надають допомогу учням та працівникам закладів професійної (професійно-технічної) освіти, які перебували на тимчасово окупованих територіях або у зонах активних бойових дій.

Дванадцять випускників та працівників ліцею віддали найдорожче — життя, захищаючи кордони своєї Батьківщини у 2014-2023 роках. Пронизують серця ці слова Григорія станіслава: «Нині ми, Українці, як ніколи відчуваємо зв'язок зі своїм славетним героїчним минулим. Мільйони українців усіх часів боролися за свободу з гнобителями та

окупантами, які завжди зазіхали на нашу землю та волю. Ця війна створює нових героїв нації. Вони надихатимуть наступні покоління, і кожен, хто склав голову за Україну, назавжди залишиться в нашій пам'яті. За нами — славетна історія наших предків. Обов'язково переможемо! Бо свобода в нашій крові!»

Привернемо увагу до досвіду організації освітнього процесу у Свалявському професійному ліцеї будівельного профілю Закарпатської обласної ради. Його педагогічний колектив цілеспрямовано працює над модернізацією навчально-виробничої бази, впровадженням сучасних виробничих, педагогічних, цифрових технологій, стимулюванням професійного зростання педагогів, розвитком співпраці з роботодавцями та соціальними партнерами з урахуванням потреб ринку праці в умовах воєнного стану. Адже ринок праці висуває нові вимоги до якості робочої сили, її професійно-кваліфікаційного складу і рівня підготовки.

Як відомо, пріоритетним напрямом розвитку професійно-технічної освіти є створення сучасних навчально-практичних центрів. Директор цього ліцею **Олександр Власик** інформує, що у грудні 2019 року на його базі відкрито Навчально-практичний центр електротехнічних технологій для здійснення навчання, підготовки та перепідготовки слухачів, стажування педагогічних працівників за професіями: «Електромонтажник з освітлення та освітлювальних мереж», «Електромонтер з ремонту та обслуговування електроустаткування»; «Електромонтажник силових мереж та електроустаткування». Наприкінці 2021 року тут розпочав роботу Навчально-практичний центр будівництва та дизайну. Діяльність цього центру, як і багатьох інших, спрямована на підвищення престижності професійної освіти та робітничих професій галузі, вдосконалення підготовки фахівців з професій, затребуваних на регіональному ринку праці відповідно до сучасних вимог, підтримку обдарованої молоді.

У 2022 році акредитовано перший в Закарпатській області кваліфікаційний центр за професійною кваліфікацією «Електрогазозварник». Особи, які мають вміння, навички і компетентності, за умови успішного виконання завдання можуть отримати сертифікат про присвоєння професійної кваліфікації, що дозволяє офіційно працевлаштуватися. Слухачі й майстри виробничого навчання професії «Маляр; штукатур» є учасниками проекту в рамках міжнародного співробітництва «Професійне навчання з питань енергоефективності в Україні». В ліцеї також здійснюється підготовка дорослого населення за професіями: «Електромонтер з ремонту електроустаткування та електрогазозварник».

З початку повномасштабного вторгнення Росії на територію України Свалявський професійний ліцей став волонтерським центром: прийнято понад 200 внутрішньо переміщених осіб, організовано цілодобове чергування, збирання теплих речей, засобів гігієни, м'якого інвентарю, продуктів харчування, посуду, забезпечення гарячими обідами в їдальні. Тут облаштовано дитячу ігрову кімнату, здійснюється психологічна, юридична підтримка внутрішньо переміщених осіб, проводяться різноманітні майстер-класи для дітей.

Викладачі, майстри, інструктори, учні і слухачі в позаурочний час виготовляють маскувальні сітки, у навчально-виробничих майстернях виготовили і передали військовим їжаки, пічки-«буржуйки» та ін. Важливим напрямом волонтерської діяльності стало збирання коштів на придбання дронів, рацій, тепловізорів, спальних мішків, тактичних рюкзаків, інструментів, медичного обладнання.

У квітні 2022 року підписано Меморандум про співпрацю між Закарпатською обласною радою та благодійним фондом «Карітас Чеської Республіки», у вересні 2022 року — договір про співпрацю між чеською благодійною організацією «Людина у біді» та громадською організацією «Авангард 2021» (щодо співпраці з організації спільних заходів із ремонту приміщень ліцею з подальшим поселенням тут внутрішньо переміщених осіб).

У гуртожитку ліцею проживає понад 80 внутрішньо переміщених осіб, в тому числі 25 дітей від 2 до 18 років, 4 переселенці з обмеженими фізичними можливостями та 16 осіб пенсійного віку. Адміністрація ліцею наполегливо працює над тим, щоб ці люди почували себе комфортно та своєчасно отримували необхідну допомогу: психологічну, юридичну, соціальну. Для цього налагоджено тісну співпрацю з міжнародними благодійними організаціями, зокрема: ЮНІСЕФ, Міжнародна організація з міграції (МОМ), Благодійні Організації «SOS», «Регіон Карпати», Благодійні фонди «Карітас Чеської Республіки», «Людина в біді» тощо. Ці та інші організації забезпечили мешканців гуртожитку побутовою технікою, постільною білизною, матрацами, ковдрами, посудом та іншими аксесуарами для облаштування житла. На території ліцею побудовано та облаштовано 10 модульних будинків, а також відремонтовано будівлі гуртожитку. В комфортних умовах тут проживають вимушено переміщені особи з інших регіонів України, де ведуться активні бойові дії.

Безперечно, що майбутнє України великою мірою залежить від випускників закладів професійної освіти, саме вони відбудують нашу країну після війни і забезпечать її сталий розвиток. В умовах пов-

номасштабної російської агресії набувають особливої актуальності завдання передачі молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його ментальності, єдності громадян в святій справі Перемоги, формування особистісних рис громадянина України, а також позитивного іміджу робітничих професій, необхідних для ринку праці в умовах повоєнної відбудови України.

Отже, освітній процес у цьому ліцеї, як в інших закладах професійної (професійно-технічної) освіти України, спрямовується на підготовку сучасного виробничого персоналу, об'єднання зусиль з роботодавцями, підприємствами громадськими організаціями у наданні допомоги Збройним Силам України, внутрішнім переселенцям із зони бойових дій, українським біженцям за кордоном. Усе це наближає Перемогу України над рашистами.

Освітній фронт столиці України

Як відомо з офіційних джерел, за час широкомасштабної війни Росія пошкодила у Києві 104 заклади освіти, 83 із них вже відновлено. Решту ремонтують. У 2023-2024 навчальному році у столичні школи пішли майже 25 тис. першокласників, що близько до показників довоєнних років⁶³.

Цінний досвід організації діяльності столичних закладів освіти в умовах воєнного стану висвітлено у навчально-методичному посібнику, виданому у 2022 році⁶⁴. В ньому викладено цілісну характеристику організації освітнього процесу в закладах освіти міста Києва в умовах воєнного стану. У трьох розділах цього особливого видання схарактеризовано: різні аспекти психологічної підтримки учасників освітнього процесу; управління закладом освіти в умовах воєнного стану (представлено досвід 25 загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, закладів дошкільної освіти); розкрито особливості професійної діяльності вчителів в умовах воєнного стану та інклюзивного навчання у контексті діяльності асистента вчителя.

Звернемося до досвіду роботи двох столичних шкіл в умовах воєнного стану. Гімназія-інтернат № 13 м. Києва, специфічний освітній заклад. Тут навчаються діти із захворюваннями серцево-судинної

⁶³ <https://24tv.ua/education/navchalniy-rik-2023-24-kiyiv>

⁶⁴ Організація діяльності закладів освіти в умовах воєнного стану. Порадник III. З досвіду роботи освітян міста Києва : навч.-метод. посіб. / Упоряд.: Фідання О. Г., Войцехівський М. Ф., Івашнюва С. В. — К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2022. — 600 с.

системи. Очолює гімназію **Світлана Возненко**, досвідчений педагог з активною громадянською позицією, яка вболіває за своїх учнів, їхніх батьків, колег, за рідну Україну. Її позиція є такою: «Ми, педагоги, саме в цей нелегкий час розуміємо, що інтелект нації не підлягає руйнації. Два неперервних процеси — освіта і виховання, не можуть чекати. Учнівство швидко зростає, а в учительства немає часу чекати, тому виклик наш освітній заклад прийняв. Працюємо тут і зараз, за будь яких умов, з вірою у святу перемогу й нашу Україну!»

Аналіз організації освітнього процесу в гімназії-інтернаті з перших днів повномасштабної російської агресії проти України дав змогу дійти висновку, що початок 2022-2023, як і 2023 -2024 навчального року не міг бути традиційним. Педагогічний колектив врахував те, що навіть повністю дистанційне навчання не забезпечить повноцінний доступ учнів гімназії-інтернату до освітнього процесу, оскільки в умовах воєнного стану вони знаходяться не лише в Україні, а в різних державах і навіть на інших континентах.

Модель організації освітнього процесу в гімназії в умовах війни розробляли за науково обґрунтованим алгоритмом з урахуванням результатів опитування батьків здобувачів освіти I-XI класів, а також можливостей тимчасового укриття, запитів здобувачів освіти та батьків стосовно рівня та результатів навчання у гімназії-інтернаті у 2023-2024 навчальному році здійснюється за змішаним форматом. Наголосимо, що в його реалізації важливе значення має врахування принципу диференціації. Розкриємо цей унікальний досвід на прикладі організації навчання у 1-4, 5-7, 8-11 класи.

1-4 класи — навчання очно, безпосередньо у гімназії-інтернаті, 5 днів на тиждень зі зміною тривалості перерв. За потребою, з організацією групи продовженого дня (тут враховано адаптаційні періоди для учнів 1-х класів та актуалізація опорних знань учнів 2-х класів). Для здобувачів освіти, батьки яких обрали онлайн навчання забезпечено доступ до ClassDojo⁶⁵. Синхронна взаємодія учасників освітнього процесу забезпечується на основі використання сервісів для проведення онлайн зустрічей — Zoom та Google Meet.

5-7 класи — освітній процес здійснюється очно, безпосередньо у гімназії. 5 днів на тиждень зі зміною тривалості перерв (за потребою, створюється група продовженого дня). Тут враховано адаптаційні періоди для учнів 5-тих класів, актуалізація опорних знань учнів 6-тих класів та початок вивчення нових навчальних предметів у 7-их

⁶⁵ <https://www.classdojo.com/ukua/signup/>

класах. Для здобувачів освіти, батьки яких обрали онлайн навчання, забезпечено доступ до платформи Google Classroom. Синхронна взаємодія учасників освітнього процесу забезпечується на основі використання сервісів для проведення онлайн зустрічей — Zoom та Google Meet.

8-11 класи — змішаний формат навчання реалізується так: очне навчання 4 дні на тиждень, 1 день — проєктний, учні навчаються онлайн. На цей день до розкладу винесено предмети, опанування якими можливе завдяки підготовці відповідних проєктів. Для проєктної діяльності, для якої визначено дні дистанційного навчання у 8-11 класах: 8 клас — середа, 9 клас — п'ятниця, 10 клас — п'ятниця, 11 клас — четвер.

Організація освітнього процесу у змішаному форматі в умовах воєнного стану потребує: врахування запитів батьків щодо вибору форм навчання; врахування можливості навчатись очно з дотриманням вимог безпечного перебування в укритті; організації вивчення предметів за різними формами навчання. Завдяки такому підходу знижується навантаження на здобувачів освіти; зменшується кількість предметів, що вивчаються в очному форматі.

Такий цікавий ретельний аналіз, здійснений **Ольгою Ходацькою**, доктором філософії, вчителем української мови і літератури цієї гімназії-інтернату, переконливо свідчить про педагогічну творчість педагогів в умовах війни, врахування принципів дидактики щодо диференціації, індивідуалізації, випереджувального підходу до організації освітнього процесу в умовах воєнного стану.

Ще один столичний заклад освіти — Гімназія Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (директор — **Світлана Балаба**). Гімназію засновано у 1992 році, вона вже має свою цікаву історію і традиції. Саме на травень 2022 року планувалося проведення заходів зі святкування 30-річчя гімназії. Страшна російська війна проти України внесла свої корективи...

Ранок 24 лютого 2022 року став відправною точкою розпачу і розгубленості мільйонів українців. Голова батьківського комітету сьомого класу гімназії, кандидат педагогічних наук Валентина Гордієнко згадує: «На початку війни мій син Володимир навчався у сьомому класі і в той день планував їхати до гімназії. Зранку відразу в чаті нашого класу з'явилося повідомлення від куратора про те, що діти залишаються вдома. В його змісті — щире прохання берегти себе. Таких повідомлень від куратора Наталії Сірої майже щодня в умовах воєнного стану була незліченна кількість. Це були повідомлення підтримки і турботи про

дітей. Куратор постійно була на зв'язку з батьками і дітьми, цікавилася не лише їхнім фізичним, а й психічним станом.

Через десять днів від початку війни адміністрацією гімназії було прийнято рішення щодо відновлення навчання онлайн. Зрозуміло, що у той час не йшлося про стовідсоткове навчання, це були 2-3 уроки на день по 30 хвилин. Зрозуміло, що це було вкрай необхідно для стабілізації морального стану дітей. Учні з нетерпінням чекали підключення, щоб побачити однокласників і вчителів, які на той час уже були в різних країнах світу.

Ще на початку карантину, спричиненого з пандемією COVID-19, гімназія почала працювати на єдиній платформі Microsoft Teams. Як відомо, ця платформа містить розклад уроків, особисті кабінети кожного вчителя й учня, щоденник, завдання, груповий і особистий чат. Гімназією було напрацьовано цінний досвід дистанційного навчання під час карантину. Завдяки такому досвіду роботи вчителів і учнів навчання на цій платформі було відновлено у березні 2022 року. Варто зазначити, що кожного тижня шкільний психолог проводила з гімназистами заняття, тренінги, бесіди. 2021-2022 навчальний рік закінчували в дистанційному режимі. Всім учням було надано можливість навчатися й отримати табель про успішне закінчення сьомого класу.

Дуже складним був початок 2022-2023 навчального року. Адміністрація гімназії доклала максимум зусиль, щоб облаштувати укриття для учнів. Хоча була велика проблема — гімназія розміщується у приміщенні колишнього дитячого садочка. Разом з батьківською радою гімназії було прийнято рішення щодо введення змішаного формату навчання для дітей. Щоденно до гімназії приходили лише 90 учнів. Саме на таку кількість дітей було розраховане бомбосховище. А всього у гімназії навчається понад 600 учнів. Діти ходили до гімназії один тиждень у місяць, а інший час навчалися дистанційно. Пріоритет на відвідування гімназії за рішенням батьківської ради було надано п'ятим класам, оскільки саме з них починається навчання у гімназії, і передусім вони потребували найбільшої адаптації, а також одинадцятим класам (ці діти готувалися до національного мультипредметного тестування і вступу до вищих закладів освіти). Учні п'ятих й одинадцятих класів навчалися очно й, зрозуміло, бували у гімназії частіше.

Дистанційне навчання у гімназії вибудовано чітко і злагоджено. Вчитель знаходиться у гімназії у класі, за потреби використовує мультимедійну дошку. Всі уроки відбуваються за розкладом з перервами. Діти в онлайн займалися навіть фізичною культурою, хореографією

і мистецтвом. Для учнів, які перебували за кордоном і відвідували місцеві школи, у вечірній час було організовано консультації з вчителями. Коли діти перебувають в гімназії і починається повітряна тривога, всі спускаються у гарно обладнане укриття, де вчителі продовжують працювати з ними.

Знаковим був день останнього дзвоника 16 червня 2023 року. Саме у цей день російська армія обстріляла столицю України балістичними ракетами. Діти, вчителі і батьки встигли лише проспівати Гімн України й змушені були спуститися в укриття. Після відбою повітряної тривоги продовжилося це незвичайне свято зі сльозами на очах. Учень 8 класу Володимир Гордієнко і учениця 6 класу Ангеліна Климентьєва виконали щемливий вальс, присвячений сильним українцям. Плакали всі присутні...

Навчальний рік 2023-2024 гімназія теж розпочала у змішаному форматі. Адже у зв'язку з продовженням воєнного стану безпекова ситуація залишається складною. Ще в серпні 2023 року адміністрацією було розроблено графік відвідування гімназії кожним класом на перший семестр, підготовлено розклад онлайн занять та онлайн консультацій.

Діти, вчителі і батьки мріють про повернення до навчання офлайн, оскільки жодні найкращі сучасні інформаційні технології не можуть замінити живого людського спілкування.

Здійснення освітнього процесу в умовах війни потребує творчого використання онлайн-сервісів вчителями, учнями та батьками.

- Портал «Дія. Цифрова платформа – проєкт Президента України, який впроваджує Міністерство цифрової трансформації відповідно до мети: навчити громадян цифрових навичок. Платформа «Дія. Цифрова освіта» запустила серіал для вчителів «Карантин: онлайн сервіси для вчителів». В умовах війни його використання помітно зросло.
- GIOS — інтерактивна онлайн-платформа з уроками, завданнями, тестами, що допомагає організовувати змішане і онлайн навчання (з грифом Міністерства освіти і науки України).
- Освіторія — ця неприбуткова громадська спілка допомагає змінювати і розвивати освіту в Україні, створює інноваційні школи, програми, допомагає вчителям навчатись та надає доступ до якісної освіти дітям з малозабезпечених. Діє школа тренерів «Нової української школи» (НУШ) — це партнерський проєкт з Міністерством освіти і науки України, що працює за сприяння Міжнародного фонду.

- Plearn (Освіторія) — проєкт ГС «Освіторія». Це безкоштовна гейміфікована платформа з навчальними онлайн-курсами, тестами та вебінарами для всіх, хто бажає навчатися та успішно скласти зовнішнє незалежне оцінювання.
- MySchool.ua — навчальне онлайн середовище для школярів, їхніх батьків і вчителів. У педагогів і керівників закладів загальної середньої освіти за допомогою автоматизації документообігу шкіл, онлайн-бібліотеки з мультимедійними матеріалами для учнів, конспектами для вчителів з усіх предметів, тем для всіх класів і різних SMS-сервісів.
- Prometheus — освітній проєкт, що збирає й систематизує лекції і завдання від українських університетів з найрізноманітніших предметів. На сайті є набір курсів, що дозволяють школярам підготуватися до зовнішнього незалежного тестування.
- Онлайн школа «На Урок» — це всеукраїнські онлайн курси, олімпіади та журнал для школярів. Завдяки цьому кожен школяр, незалежно від місця проживання, може здобувати якісні знання в цікавому форматі.
- «Доступна освіта» — ця платформа створена з метою надання можливості українським дітям і молоді здобути українську освіту незалежно від місця проживання.
- EdEra — український проєкт, сайт з онлайн курсами у форматі МВОК (масових відкритих онлайн-курсів). Спочатку було запропоновано сім курсів, серед яких «Українська мова і література», «Географія», «Фізика», «Історія України», «Математика», «Біологія», «Англійська мова». Проєктом розроблено інтерактивні лекції, конспекти, іспити і домашні завдання, різні методики спілкування з іншим учнями і педагогами.
- Osvita.ua — новітній сайт з інформацією про останні зміни в освітній сфері. Ресурс пропонує чимало тематичного контенту від експертів галузі.
- Be Smart — онлайн-платформа підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання. Цю платформу розроблено за підтримки міністерство освіти і науки України. Безкоштовні відеоуроки, тести, затверджені МОН України, консультації від учителів онлайн.
- Гіпермаркет знань — тут можна знайти повну шкільну програму, що дає змогу підготуватися до контрольних робіт і практичних завдань. В онлайн-гіпермаркеті зібрано шкільні підруч-

- ники, посібники та дидактичні матеріали, завдання і вправи для самоперевірки практикумів, тренінгів і домашніх завдань.
- Parta.ua — універсальний всеукраїнський освітній портал.
 - learning.ua — освітня онлайн платформа. Програми і завдання розроблено відповідно до державних стандартів, затверджених МОН України, для поглибленого вивчення предметів запропоновано також онлайн тести, інтерактивні завдання.
 - Сучасні технології в освіті⁶⁶ (імерсивні технології, STEM-освіта, змішане навчання), корисні матеріали, практичні онлайн-інструменти і ресурси⁶⁷.

⁶⁶ <https://educationpakhomova.blogspot.com>

⁶⁷ <https://familytimes.com.ua/suspilstvo/ukrainapochinaetsya-z-kozhnogo-z-nas>

ОСВІТА НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

З 2014 року міжнародні й національні громадські та інші організації відстежують питання освіти на окупованих територіях в Україні. Як зазначено у спільному дослідженні Української Гельсинської спілки та USAID, з 2014 року в Україні триває «збройний конфлікт», що призвів до окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополь і територій Донецької та Луганської областей. У зв'язку з таким висновком маємо категорично заперечити: це не «збройний конфлікт» в Україні, а повномасштабна російська агресія, жорстока кровопролитна війна проти нашої держави. Упродовж 10 років окупаційна адміністрація, використовуючи освітні інституції формальної і неформальної освіти, проводить цілеспрямовану злочинну політику, мета якої — знищення національної ідентичності та мілітаризація молоді. Це — порушення права на культурну і національну ідентичність, а також суперечить ст. 29 Конвенції ООН про права дитини, зокрема положенням щодо виховання поваги до культурної самобутності, мови і національних цінностей, підготовку дитини до свідомого життя у вільному суспільстві в дусі розуміння, миру, терпимості. Окупаційна адміністрація в Криму свідомо ігнорує положення Резолюції Ради Безпеки ООН (Резолюція 2250 (2015), прийнятої Радою Безпеки на 7573-му засіданні 9 грудня 2015 року) щодо важливості усунення умов і чинників, які призводять до переростання радикалізації в насилля і воєнничий екстремізм серед молоді, що може слугувати сприятливим середовищем для тероризму.

За даними дослідження Української Гельсинської спілки та USAID, а також згідно з дослідженням Кримської правозахисної групи у відкритих джерелах немає відомостей щодо кількості учнів в Автономній Республіці Крим у 2013-2014 навчальному році. За даними Державної служби статистики України, кількість учнів у закладах

загальної середньої освіти України у 2013-2014 навчальному році — 4 204 тис. осіб. Кількість учнів у закладах загальної середньої освіти у 2014-2015 навчальному році без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя і тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей — 3 757 тис. осіб. На основі цих даних можна дійти висновку, що у 2013-2014 роках на тимчасово окупованих територіях Донецької і Луганської областей, а також в анексованій Автономній Республіці Крим та у м. Севастополі навчалось майже 447 тис. учнів. Водночас із відповіді МОН України на ім'я Кримської правозахисної групи випливає, що на момент окупації в Криму здобували освіту понад 208 тис. учнів. Ці дані наведено на початок повномасштабної російської агресії проти України та наразі питання уточнення даних у зв'язку окупацією інших територій нашої держави залишається відкритим, оскільки ситуація постійно змінюється⁶⁸.

Продовживши агресію та розпочавши широкомасштабний наступ на Україну 24 лютого 2022 року, російська держава поглибила гуманітарну кризу окупованого населення і спричинила освітню ізоляцію на окупованих українських землях. Великі розбіжності у даних, що публікуються в інтернеті про кількість учнів, свідчать про те, що з часу початку окупації досі не існує платформи, де можна було б знайти офіційні відомості щодо стану освіти на тимчасово окупованому Криму, а також на Донецькій та Луганській окупованих територіях.

Нижче викладено матеріали за результатами вивчення спеціалістами міжнародних та вітчизняних організацій стану освіти на окупованих територіях, адже доступ до офіційних даних не є можливим. Експерти керувались фактами й окремими джерелами, що уможливили отримання певної картини тих жахливих подій в умовах страшної російської війни проти України.

Що ж відбувається зі школами на окупованих територіях? Чи в усіх українських школярів є змога навчатися? Чого прагнуть окупанти, якнайшвидше відновлюючи роботу шкіл? Куди й навіщо вивозять наших дітей? Аналітичний центр CEDOS⁶⁹ зібрав інформацію від свідків, із соцмереж та преси й проаналізував у дослідженні «Освіта на окупованих територіях України (24 лютого — 30 квітня 2022 рік)». Відповіді на ці складні питання дають також результати дослідження «Освітнє поле на тимчасово окупованих територіях України (2014-2019 роки)», проведеного за підтримки Української Гельсінської спілки

⁶⁸ <https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ>

⁶⁹ <https://cedos.org.ua/>

з прав людини. Зібрано й систематизовано головні дані за результатами досліджень в одному матеріалі⁷⁰.

Місцеві органи влади та директори шкіл керувалися рекомендаціями МОН України щодо таких небезпечних регіонів та раніше розпочинали літні канікули. Так, у чотирьох районах Запорізької області навчальний рік завершився 2 травня 2022 року.

На тимчасово окупованих територіях навчання за українськими стандартами відбувається дистанційно. Педагоги працюють віддалено, частина з них — з інших регіонів або країн. Школярі навчаються вдома, а частина з них — звідти, куди виїхали з батьками на тимчасові місця проживання. Наприклад, у Херсоні вчителі створюють відеоуроки, виходять на зв'язок з дітьми через соціальні мережі або телефоном, проводять тестування. «Освіторія» вже писала про те, як в окупованому Мелітополі навіть тоді, коли не можна було налагодити систематичне дистанційне навчання, вчителі пересилали уроки та спілкувалися з дітьми, як тільки з'являвся інтернет.

Освітній омбудсмен України Сергій Горбачов радить педагогам продовжувати працювати, але приховувати це від окупаційної влади, щоб уникнути загрози для життя. Адже є чимало свідчень про погрози окупантів тим освітянам, які бажають навчати дітей за українськими стандартами. В одній з окупованих громад Запорізької області вчителям, які звільнялися з метою уникнення співпраці з окупантами, погрожували, що «відвезуть до комендатури та примусять»...

Як відомо, примусова русифікація, тиск на заклади освіти, учнів і батьків триває з 2014 року. Окупанти відновлюють навчання для демонстрації того, що школи працюють за російськими стандартами та прищеплюють шовіністичну ідеологію загарбників. Можна припустити, що швидке переведення навчання на російські стандарти — цілеспрямована політика Росії на окупованих територіях.

Із ситуації на територіях, які тимчасово окуповані ще з 2014 року, зрозуміло, чого російські окупанти цим намагаються досягти. Там відбувається лінгвоцид, спроба знищення рідної мови українців. Скажімо, у Криму мають змогу здобувати освіту українською лише 0,1 % від усіх учнів. У єдиній формально українській школі немає підручників українською мовою, а кількість годин на вивчення української мови та літератури менша за кількість годин на вивчення російської мови й літератури. Зі шкільних бібліотек вилучено всі підручники, за якими навчалися до 2014 року. У програмі курсу історії 70 % часу

⁷⁰ <https://osvitoria.media/experience/>

передбачено на вивчення минулого росії, ще 30 % — всесвітньої історії, і зовсім нічого немає про Україну⁷¹.

На тимчасово окупованій території Донецької області зміни взагалі є дивними. У початкових класах предмет «Українська мова» перейменовано на «Мова народів Донбасу», а «Українську літературу» — «Літературне читання народів Донбасу». На їх вивчення передбачено одну годину на тиждень, тоді як російська мова вивчається щодня. Серед іншого в підручнику викладено: «...коли Володимир Сосюра обрав українську мову, він перестав бути донбаським поетом та став українським». Але в нього є такі, на думку авторів, досягнення, як «вірші, присвячені особисто товаришу Сталіну»...

Замість «Історії України» запроваджено «Історію Вітчизни», що базується на історії російської імперії та історії Донбасу. Замість «Географії України» вивчають географію Донеччини. Вивчення географії інших регіонів України не передбачено. У 2019 році випускники писали твори на тему «Чи потрібна жорстокість на війні?» та брали участь у таких акціях, як «Ми — майбутнє Росії».

Українських дітей готують воювати проти України. Примусова мілітаризація школярів — ще один злочин загарбників проти прав дитини. Так, через місяць після окупації Старобільська там відкривають найбільший на тимчасово окупованій території Луганщини кадетський корпус на 400 місць. Такі ж заклади освіти планують відкрити в Лисичанську й Сєвєродонецьку. Загалом у таких класах та корпусах на кінець 2021 року навчалось 1617 дітей з тимчасово окупованої території Луганської області. Під виглядом «національно-патріотичного виховання» дітей готують до участі у війні на боці Росії. Як відомо, в Росії ще 15 березня 2022 року видано наказ про залучення до бойових дій в Україні резерву з числа неповнолітніх учасників «Юнармії». Підрозділи цієї мілітаристської організації створено в усіх школах Криму, а також у так званих ДНР та ЛНР. Це нагадує те, як фашисти у 1943 році залучали до бойових дій старшокласників з «Гітлер'югенд»⁷².

Кількість воєнізованих класів у Криму впродовж 6 років зростає більш ніж утричі. У статуті однієї кадетської школи (селище Білоглинка Сімферопольського району) записано: «Протидія українізації, виховання відданості... життєвим підвалинам російського народу».

⁷¹ <https://osvitoria.media/experience/shho-vidbuvayetsya-zi-shkolamy-na-okupovanyh-terytoriyah/>

⁷² <https://osvitnova.com.ua/posts/5525>

Частиною мілітаризованого виховання в «ДНР» та «ЛНР» є «Уроки громадянськості Донбасу», які проводяться з першого до одинадцятого класу. Дітей вчать, що потрібно бути захисниками росії. Приміром, у програмі четвертого класу є такі теми: «Великі правителі Російської імперії», «Донбас — серце Росії». Українські діти не лише постійно беруть участь у військово-патріотичних заходах за місцем проживання, а й регулярно виїжджають до Росії для участі в них.

Примусове вивезення, депортація українських дітей. За даними ООН, станом на 20 квітня 2022 року 121 тис.у українських дітей вивезли в росію. Більшість з них депортовано з батьками, чимало з них перебувають у фільтраційних таборах. За повідомленням радника мера Маріуполя, 18 квітня 2022 року по лінії Мангуш-Нікольске-Ялта утримують не менш ніж 20 тис. осіб. Російські чиновники організують там примусове вивчення російської мови⁷³.

У матеріалі Аналітичного центру CEDOS зафіксовано основні свідчення про освіту на окупованих територіях на основі особистих контактів, повідомлень в офіційних джерелах, медіа, соціальних мережах. Матеріал структуровано так: огляд питань організації навчання й умов праці освітян на територіях, окупованих у результаті повномасштабного вторгнення Росії 24 лютого 2022 року; повідомлення про освіту дітей, депортованих на територію Росії; короткий огляд ситуації в освіті на тимчасово окупованих територіях Донецької, Луганської областей та Криму після 2014 року, а також фотографії українських закладів освіти, у яких перебували російські окупанти⁷⁴.

Українські освітяни на окупованих територіях перебувають під агресивним тиском і мають загрози через свою професійну діяльність. Офіційна позиція МОН України з цього питання є такою. З тими педагогами, які не мають змоги продовжувати професійну діяльність (зокрема через перебування під окупацією, брак технічних можливостей для роботи), зберігається робоче місце та заробітна плата — їм зараховується простій та оплачується як мінімум 2/3 від заробітної плати чи більше. Запевнення щодо збереження заробітної плати за освітянами на окупованих територіях висловило, зокрема, керівництво Запорізької області.

МОН України категорично не допускає співпрацю працівників закладів освіти з окупаційною владою. У Кримінальному кодексі України після ухвалення Закону України від 3 березня 2022 року

⁷³ https://tvoemisto.tv/news/vorog_utrymuie_do_27_tysyach_lyudey_

⁷⁴ <https://cedos.org.ua/researches/osvita-na-okupovanyh-terytoriyah-ukrayiny>

№ 2108-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» з'явилася норма щодо встановлення покарання (виправні роботи до двох років, арешт до шести місяців, позбавлення волі до трьох років з позбавленням права займатися в майбутньому педагогічною діяльністю) за пропаганду у закладах освіти з метою сприяння російській армії та за дії, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти.

Водночас окупаційна влада чинила й чинить тиск на педагогів і керівників закладів освіти, аби ті відновлювали роботу й переходили на навчання російською мовою, за російськими стандартами та підручниками. Відомо чимало фактів примусової перекваліфікації освітян, яких депортували на територію Криму та Росії, щоб у майбутньому вони викладали російською. Надходить також інформація про постійні погрози освітянам та їхнім родинам у разі відмови від співпраці з колаборантами. Так, в одній з окупованих громад Запорізької області начальниця відділу освіти погодилася на співпрацю з окупантами. З 2 травня 2022 року вона примушувала вчителів відновити навчання за російськими програмами. Водночас частина освітян звільнилися з роботи, щоб уникнути співпраці з російськими окупантами. Однак керівниця відділу освіти вдалася до шантажу та погроз, мовляв, якщо самостійно не погодяться, то їх «відвезуть до комендатури» (що може становити небезпеку для життя).

З 2014 року ситуація на окупованих територіях Донецької та Луганської областей і Криму є антигуманною і злочинною. Після анексії Автономної Республіки Крим і Севастополя та російської окупації частини Донецької та Луганської областей там відбулися зміни в системі освіти.

До кінця 2014 року на окупованій території Донецької області навчання здійснювалося за українськими навчальними програмами. У 2015 році заклади освіти було переведено на російські програми та підручники. Навчання майже повністю було переведено на російську мову. За результатами дослідження Української Гельсінської спілки з прав людини «Освітнє поле на тимчасово окупованих територіях», вивчення української мови та літератури на тимчасово окупованій території зводилося до мінімуму, хоча формально існувало у шкільних програмах.

На окупованих територіях Донецької та Луганської областей продовжують діяти деякі університети, дипломи яких не визнавалися у світі, тому частина абітурієнтів вступали в російські університети.

У 2021 році Росія почала визнавати дипломи, видані в так званій «ДНР».

В окупованому Криму вже у 2014 році система освіти мала перейти на російські стандарти. З освітніх програм було вилучено вивчення української літератури та історії України. Поряд із цим було здійснено перехід з 12-бальної системи оцінювання на 5-бальну. Українські підручники були повністю вилучені з використання, а замість них впроваджувалися російські підручники. Замість історії України на території анексованого півострова вивчають історію Росії за підручниками, єдиними затвердженими у Росії.

6 червня 2023 року світ шокував черговий воєнний злочин росіян — підлив греблі Каховської ГЕС. Найбільше постраждали звільнені й тимчасово окуповані території Херсонської області. За першими повідомленнями МОН України, у зоні підтоплення опинилися близько 80 населених пунктів, де розташовані 27 садків, 15 шкіл, 6 закладів професійної (професійно-технічної) та 15 закладів вищої освіти, 2 наукові установи НАН України. Збитки, яких росіяни завдали українській освіті й культурі (адже йдеться і про знищені водою музеї та інші установи) неможливо повністю оцінити⁷⁵.

У 2023 році російські загарбники продовжили свою «освітню політику» на тимчасово окупованих територіях, пов'язану із заборонаю всього українського, викривленням історії (наприклад, із підручників з історії вилучено навіть згадки про Київ), мілітаризацією і депортацією українських дітей, тотальним наглядом у школах. Станом на 9 грудня 2023 року в Україну повернули лише 387 із майже 20 тис. викрадених росією дітей. Надходили також повідомлення, що окупанти намагалися заманити дітей з третіх країн на відпочинок до кримського «Артеку», щоб зробити неповнолітніх «живим щитом у разі контрнаступу Збройних Сил України»⁷⁶.

Уповноважений Верховної Ради з прав людини Дмитро Лубінець у жовтні повідомляв про мінімум 70 «військово-патріотичних таборів» у росії й на тимчасово окупованих територіях, де «перевиховують» українських дітей.

У школах Каховського району Запорізької області, як і на інших окупованих територіях, загарбники забороняють дітям навчатися онлайн в українських школах і погрожують депортувати школярів, проводять регулярні перевірки, аби виявити учнів, які залишилися

⁷⁵ <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3719096>

⁷⁶ <https://nus.org.ua/news/okupanty-zamanyuyut-do-arteku>

в українській системі освіти. Російські окупанти продовжують використовувати будівлі освітніх установ для розташування військ, а на гаджети дітей встановлюють шпигунське програмне забезпечення, яке відстежує і блокує український контент.

Навесні 2022 року батькам на Запоріжжі, які відмовлялися «евакуювати» дітей, погрожували «не зарахувати навчальний рік». У так званій «ЛНР» окупанти запровадили радянські практики виховання — «жовтенья», «піонерів» і «комсомольців».

Водночас далеко не всюди росіянам вдається зробити «навчальний процес» масовим. У Маріуполі, наприклад, на початок листопада 2022 року їм вдалося відкрити лише 20 % шкіл, однак дітей не вистачало для наповнення навіть однієї школи. До зовнішності й дрес-коду вчителів окупаційна «влада» міста висунула низку абсурдних вимог, як, наприклад, заборону фарбувати волосся для жінок і носити бороди для чоловіків.

У майбутньому мешканців тимчасово окупованих територій потрібно буде реінтегрувати в усі аспекти суспільного життя України. З огляду на це в листопаді Верховна Рада України прийняла закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо визнання результатів навчання осіб, які проживали на тимчасово окупованій території України» (№ 3482-IX від 21 листопада 2023 року), згідно з яким в Україні визнаватимуться результати освіти, яку громадяни здобули на тимчасово окупованих територіях.

Крім того, для освітньої реінтеграції в Україні передбачено створення 33-тисячного кадрового резерву педагогів, які працюватимуть, зокрема, у Криму після його деокупації. Йдеться про понад 20 тис. вчителів для шкіл, близько 8 тис. вихователів для дошкільних закладів освіти й майже 3 тис. викладачів для закладів вищої освіти⁷⁷.

Експерт, аналітик, координатор освітніх програм Центру громадянської просвіти «Альменда» Олег Охредько дослідив стан шкільної освіти на окупованих територіях півдня України. Результати цього дослідження опубліковано на сайті Центру громадянської просвіти «Альменда».

Центр громадянської просвіти «Альменда» був створений у 2011 році в Автономній Республіці Крим, м. Ялта з метою посилення просвіти з культури демократії, культури миру, прав людини та медіаграмотності серед освітян і молоді Криму та України. Основні напрями діяльності цієї організації — запровадження ефективної освіти для

⁷⁷ <https://nus.org.ua/articles/yakym-buv-2023-rik-dlya-osvity>

дітей та молоді з окупованих та деокупованих територій; документування воєнних злочинів щодо дітей, правова допомога для людей, що постраждали від збройної агресії РФ тощо.

Наводимо без змін дослідження аналітика «Альменди» Олега Охредька про окупаційні освітні процеси на Херсонщині.

Вже другий рік діти на окупованих частинах Херсонської та Запорізької областей вимушені навчатися в російських школах. І саме у сферу освіти Росія вкладає всі свої сили, ресурси та мільярди рублів, адже розуміє, що саме так може змінити ідентичність дітей на російську та навчити «ненависті» до України. На тимчасово окупованих територіях, на жаль, дещо їм вдається. За 10 років окупанти вибудували російську освітню систему в тимчасово окупованому Криму та Севастополі, і тепер вже як півтора року втілюють цей «кримський досвід» на «нових територіях» — на окупованих частинах Херсонської та Запорізької областей. Для того, щоб зрозуміти які процеси відбуваються в освітньому полі тимчасово окупованих територій, потрібно мати інформацію, і в першу чергу статистичну.

Статистична інформація в освітньому полі на так званих південних «нових територіях», тобто на частині Херсонської та Запорізької областей практично відсутня. Освітня окупаційна влада та заклади освіти, в яких ведеться освітній процес за програмами окупаційного режиму, не мають власних інформаційних ресурсів. Окрім того, ці території не включені до статистичного поля Російської Федерації. Тому основну інформацію про стан справ в освітньому середовищі окупованих частин Херсонської та Запорізької областей можливо отримати з соціальних мереж або через окупаційні засоби масової інформації, знов таки інтернет-ресурси. Оскільки цю інформацію неможливо верифікувати, тому вона має в основному ознайомчо-інформаційний характер. Вся інформація зібрана станом на 15.09.2023.

Російська система освіти успадкувала радянський підхід до структури освіти із певними змінами відповідно сучасним потребам. Отже, російська система освіти складається з трьох основних частин — дошкільна освіта, шкільна освіта (з поділом на різні рівні) та професійна освіта (з особливою увагою до вищої освіти)⁷⁸. Відповідно до цієї структури розглянемо стан справ на тимчасово окупованій частині Херсонської області.

Кількість дітей, які знаходяться на окупованій частині Херсонської області визначити неможливо через постійні міграційні процеси,

⁷⁸ <https://skadovsk.rayon.in.ua/news/641835>

пов'язані з військовими діями та діями окупаційної влади (наприклад, підриг Каховської ГЕС). Управління освітнім процесом на окупованій частині Херсонської області окупанти поклали на так зване Міністерство освіти Херсонської області (зареєстроване 09.08.2023 року за юридичною адресою 273003, м. Херсон, вул. Потьомкінська, 20), що стало правонаступником Міністерства освіти і науки Херсонської області (час реєстрації 22.12.2022 року). На 1 вересня 2023 року так зване Міністерство освіти Херсонської області очолював виконуючий обов'язки міністра Алексей Галченков.

На 1 вересня 2023 року окупанти повідомили, що працює 101 дошкільний навчальний заклад та 92 школи (за інформацією голови «уряду» на окупованій частині Херсонської області Андрія Алексеєнка минулого року діяло 64 школи та 65 дошкільних закладів, проте окупаційна адміністрація повідомила про 91 школу).

На окупованій частині Херсонської області 1 вересня 2023 року до шкіл пішло близько 21 тис. дітей. Щодо кількості дітей, які здобувають освіту за російськими стандартами і програмами на окупованій частині Херсонської області, то минулого року окупаційною адміністрацією повідомлялося, що у 2022-2023 навчальний рік розпочало 18 тис. учнів, з яких 7 тис. першокласників. Ця інформація викликає сумніви через нереальну кількість першокласників.

Відповідно до розпоряджень окупаційної влади у 2023 році всі школи на окупованій частині Херсонської області взято під воєнізовану охорону. А після початку занять 1 вересня 2023 року всіх учнів відправили на «канікули» до 11 вересня через проведення так званих виборів.

Освітній процес у школах на окупованій частині Херсонської області забезпечують близько 1 800 педагогів, проте в закладах освіти великий дефіцит вчителів. Так напередодні 2023-2024 навчального року в школах не вистачало понад 600 вчителів. Проблема з педагогами окупанти намагаються вирішити різними шляхами:

- запрошують вчителів з Росії (наприклад в Григорівській школі Чаплинського району працюють вчителька англійської мови з Москви, вчитель з Новоросійська і навіть заступник директора зі Ставропілля);
- залучають російських студентів (так у школі в села Залізний Порт працює в початкових класах студентка Саратовського педагогічного коледжу);
- на сайті програми «Земський вчитель» з'явилися розділи, присвячені Херсонській області.

А вже після початку навчального року так зване Міністерство освіти і науки Херсонської області оголосило, що до шкіл потрібні педагоги і оприлюднило список практично за усіма напрямками.

Окрім того, система управління навчальними закладами переходить на російські стандарти і тільки з початку 2023 року в 74 школах та 5 закладах середньої професійної освіти окупованої частини Херсонщини введено посаду радників з виховання та взаємодії з дітьми громадянськими об'єднаннями в рамках програми «Навігатори дитинства».

Відповідно до заяв російських чиновників гарантується багатомовне освітнє середовище на окупованих територіях, зокрема на окупованій частині Херсонській області освіту дозволено здійснювати освітній процес російською та українською мовами, окрім Генічеського району, де додається ще кримськотатарська мова.

Водночас наголосимо, що, не зважаючи на декларативність, на окупованій Херсонщині українська мова не вивчається. На окупованій частині Херсонщини 64 % батьків висловили бажання, щоб діти навчалися українською мовою. Прийнято рішення, що українську мову діти будуть вивчати факультативно. Російської окупанти заявили, що розробили спеціальний підручник для цього. А на батьків постійно чиниться тиск щодо відмови від вивчення української мови. Так окупаційна директорка Новотроїцької школи №1 примушує батьків писати відмову від вивчення української мови.

Підсумовуючи, потрібно зазначити, що російські окупанти активно використовують освіту для формування російської ідентичності у дітей, використовуючи всі можливі засоби — від величезного фінансування освітніх процесів до тиску та залякування батьків і дітей⁷⁹.

За повідомленнями окупаційної влади, на тимчасово окупованих територіях Запорізької області, до шкіл цього навчального року пішло 40 тис. учнів, з них 3,3 тис. — першокласники. А так званий заступник окупаційного уряду тимчасово окупованої території Запорізької області Андрій Козенко заявив, що в окупованих районах працюють 123 школи.

Відповідно до політики росії на всіх окупованих територіях діти мають навчатися за російськими стандартами і програмами. За відмову від навчання відомі випадки погроз батькам — від застосування штрафів до позбавлення батьківських прав і вилучення дитини.

⁷⁹ <https://skadovsk.rayon.in.ua/news/641835-noviy-navchalnyi-rik>

**ОСВІТА ВНУТРІШНЬО
ПЕРЕСЕЛЕНИХ ДІТЕЙ,
МОЛОДІ, ДОРОСЛОГО
НАСЕЛЕННЯ**

Питання організації навчання у 2023-2024 навчальному році потребують окремого аналізу. Міністерство освіти і науки України інформує щодо особливостей організації нового навчального року в умовах правового режиму воєнного стану. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 28 липня 2023 року № 782 «Про початок навчального року під час воєнного стану в Україні» (далі — Постанова) в закладах загальної середньої освіти 2023-2024 навчальний рік триватиме з 1 вересня 2023 року до 28 червня 2024 року. Згідно з цим урядовим документом обласні та Київська міська військові адміністрації за участю засновників закладів загальної середньої освіти забезпечують організацію початку навчального року з урахуванням безпекової ситуації в кожній окремій адміністративно-територіальній одиниці.

Освітній процес у закладах загальної середньої освіти у 2023-2024 навчальному році, відповідно до рішень обласних, Київської міської військових адміністрацій (далі — адміністрації) та засновників закладів освіти, може бути організовано за очною, дистанційною формами навчання або на основі їх поєднання (за змішаним режимом) залежно від можливостей фонду захисних споруд у цих закладах.

Організація освітнього процесу залежить від безпекової ситуації в кожному населеному пункті. Структура і тривалість навчального тижня, навчального дня, занять, відпочинку між ними, форми організації освітнього процесу визначаються педагогічною радою закладу освіти в межах часу, передбаченого освітньою програмою, відповідно до обсягу навчального навантаження, встановленого навчальним планом, та з урахуванням вікових особливостей, фізичного, психічного та інтелектуального розвитку здобувачів освіти, регіональних особливостей тощо.

Освітній процес в очній формі здійснюється в приміщеннях або будівлях закладу освіти тільки в межах розрахункової місткості споруд

цивільного захисту, що можуть бути використані для укриття учасників освітнього процесу в разі включення сигналу «Повітряна тривога» або інших відповідних сигналів оповіщення.

Якщо потужності споруд цивільного захисту є недостатніми для укриття всіх учасників освітнього процесу, то освітній процес може бути організовано шляхом розподілу навчального часу в межах годин (змін) упродовж дня, годин (змін) і днів упродовж тижня, годин (змін), днів та тижнів упродовж місяця або семестру тощо.

Організація освітнього процесу в дистанційній формі в закладах освіти на території ведення бойових дій, тимчасово окупованих територіях тощо запроваджується наказом (розпорядженням) засновника закладу освіти за погодженням із керівником місцевої адміністрації. При дистанційному навчанні заклад освіти самостійно приймає рішення щодо зняття обмеження на максимальну кількість учнів у класі.

Можливою також є організація освітнього процесу в змішаному режимі, що поєднує очну і дистанційну форми навчання. Таке поєднання можливе для проведення різного виду занять. Наприклад, практичні, лабораторні заняття проводяться в очному режимі, лекційні — у дистанційному. При цьому освітній процес у початковій школі бажано здійснювати в очній формі, враховуючи необхідність соціалізації дітей. Форма організації освітнього процесу впродовж навчального року може змінюватися залежно від безпекової ситуації тощо⁸⁰.

Важливою є також рекомендація використання у різних варіантах наявних електронних ресурсів, зокрема: Всеукраїнську школу онлайн, регіональні платформи, ресурси закладів освіти, у тому числі приватної форми власності, про які раніше інформувало Міністерство освіти і науки України. З цією метою місцеві органи управління освітою зобов'язані поширювати цю та іншу необхідну інформацію та допомагати в забезпеченні підключення до дистанційної форми навчання здобувачів освіти, у тому числі з числа внутрішньо переміщених осіб. Особливу увагу необхідно приділяти дітям з особливими освітніми потребами. Запропоновано розглянути питання щодо можливості надання таких послуг дистанційно, у тому числі для внутрішньо переміщених осіб.

З урахуванням досвіду роботи спеціальних закладів освіти для дітей з особливими освітніми потребами для реалізації індивідуального навчального плану, надання порад батькам та перевірки виконаних завдань педагогам (вчителям, спеціальним педагогам (вчителям-де-

⁸⁰ <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-organizaciyu-20232024-navchalnogo-roku-v-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti>

фектологам, вчителям-логопедам) рекомендовано використовувати такі засоби комунікації:

- розміщення завдань та методичних рекомендацій на сайті закладу;
- створення груп із батьками, учнями у соціальних мережах (Viber, Telegram, WhatsApp тощо);
- використання електронних платформ (ZOOM, Google Classroom тощо);
- проведення скайп-конференцій;
- спілкування в телефонному режимі; листування через електронну пошту тощо.

МОН України особливо наголошує на необхідності психологічної підтримки дітей. Низку відповідних матеріалів, що постійно поповнюється, розміщено на сайті Міністерства освіти і науки України, чимало ресурсів пропонується громадськими організаціями в мережі Інтернет.

У закладах профтехосвіти: теоретичну частину освітньої програми після завершення канікул рекомендовано реалізовувати з використанням технологій дистанційного навчання, що не передбачає відвідування навчальних закладів здобувачами освіти та педагогічними працівниками.

Для проведення практичної частини (виробничого навчання та виробничої практики) необхідно використовувати навчальні майстерні, лабораторії, полігони, а також робочі місця на підприємствах для проходження практики. У разі, якщо виробничу практику здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти неможливо організувати у звичайному режимі, необхідно створити умови для її проходження з використанням технологій дистанційного навчання.

Коледжам та університетам після завершення канікул також рекомендовано здійснювати освітній процес з урахуванням безпекової ситуації в регіонах, де ситуація дозволяє розпочати освітній процес у дистанційному чи змішаному форматі.

Поряд із цим рекомендовано забезпечувати особливі умови навчання (встановлення індивідуального графіка навчання, надання академічної відпустки тощо) для тих здобувачів освіти, які перебувають в лавах Збройних Сил України або в підрозділах територіальної оборони, займаються волонтерською діяльністю, і вносити зміни до затвердженого графіка освітнього процесу з урахуванням поточних змін.

Освітній омбудсмен Сергій Горбачов опублікував рекомендації щодо того, як дітям-переселенцям продовжити навчання у закладах освіти. Зокрема він привернув увагу до того, що кожна дитина, яка

вимушена була залишити дім та евакуюватися в інші регіони України, має право здобувати загальну середню освіту за формою, яка для неї є найбільш безпечною.

У роз'ясненні освітнього омбудсмена України Сергія Горбачова наголошується, що існує кілька способів, як дитина-переселенець може продовжити навчання:

- вона має можливість здобувати освіту за дистанційною формою в закладі освіти, в якому навчалася раніше. Навіть якщо навчальний заклад було зруйновано, він може організовувати дистанційне навчання для всіх здобувачів освіти;
- якщо в закладі освіти, в якому навчалася дитина, не організовано дистанційне навчання, вона може продовжити навчання в іншому закладі — за новим місцем її перебування.

Для цього один із батьків, опікунів чи інших законних представників, родичів повинен подати до закладу освіти відповідну заяву про зарахування (її скановану копію чи фотокопію). Заява подається будь-яким способом: особисто або електронною поштою, через месенджер або іншим зручним способом для заявника. Якщо у законних представників є свідоцтво про народження дитини чи свідоцтво її навчальних досягнень — бажано додати до заяви скановані копії чи фотокопії цих документів⁸¹.

Для прийняття управлінських рішень з метою кращої організації освітнього процесу для дітей із сімей внутрішньо переселених осіб для держави дуже важливо володіти статистичними даними: скільки здобувачів освіти продовжили навчання; де вони перебувають; з яких причин не продовжили навчання. Тому необхідно, щоб місцеві органи освіти об'єднаних територіальних громад вели окремий облік та формували реєстр здобувачів освіти за місцем їхнього перебування (навчання). У цих реєстрах мають бути такі дані: прізвище, ім'я та по батькові (за наявності), дата народження, місце проживання (перебування), місце навчання (заклад освіти), попереднє місце проживання (перебування), попереднє місце навчання (заклад освіти), форма здобуття освіти, належність дитини до категорії осіб з особливими освітніми потребами. Докладніше про організацію освітнього процесу йдеться у наказі МОН України від 28 березня 2022 року № 274 — «Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні»⁸².

⁸¹ <https://eo.gov.ua/yak-ditiam-pereselentsiam-prodovzhyty-navchannia-u-zakladakh-osvity/2022/03/29/>

⁸² <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0274729-22>

**НАВЧАННЯ ДІТЕЙ
УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ
ЗА КОРДОНОМ**

Особливої уваги потребує проблема навчання українських школярів за кордоном. Центром громадського моніторингу і контролю 14 січня 2023 року опубліковано аналітичні матеріали. За межами України у країнах Європейського Союзу та по світу перебуває приблизно 516 тис. дітей шкільного віку. Цей показник коливався до 620 тис. Вже понад 100 тис. дітей повернулися до України, до української національної освітньої системи. На тимчасово окупованих територіях наразі перебуває приблизно 95 тис. учнів.

Найбільше школярів з України зареєстровано в Польщі — понад 528 тис., Німеччині — близько 290 тис. і Чехії — 70,5 тис. В Італії, Румунії, Іспанії та Словаччині — від 30 до 40 тис. українських дітей шкільного віку. Найбільше дітей-біженців з України навчаються в школах в Ірландії — 92 %, Іспанії — 75 %, Італії — 71 %, Нідерландах — 66 %, Австрії — 63 %⁸³.

Поряд із цим звернемося до даних, опублікованих освітнім омбудсменом України Сергієм Горбачовим на своїй Facebook-сторінці щодо кількості українських школярів, які здобувають освіту за кордоном. Згідно з останніми даними Європейської Комісії, яка періодично готує звіт про інтеграцію українських учнів до шкільних систем країн ЄС, з 24 лютого 2022 року до 12 грудня 2023 року до шкіл країн Європейського Союзу інтегровано 831 431 українського учня.

Передусім йдеться про учнів, які відвідують школи в країнах Європейського Союзу, а також тих, які дистанційно продовжують навчання в українських школах. Як зазначає Сергій Горбачов, ця статистика не враховує українських учнів, які знаходяться поза ЄС, а також дітей, яких було депортовано або викрадено під час військових дій. На основі

⁸³ <https://suspilne.media/397970>

цих даних обґрунтовано висновок, що за кордоном може перебувати понад 1 млн українських дітей шкільного віку.

Омбудсмен України наголошує: «Державна освітня політика має орієнтуватися на підтримку зв'язку з дітьми та сім'ями, які перебувають за кордоном, щоб у майбутньому вони повернулися до України. Про проблеми дітей за кордоном ми писали ще у 2022 році, але більшість із них залишаються й зараз, зокрема залишаються нерозв'язаними питання визнання результатів навчання, отриманих за кордоном, переведення до наступного класу, сімейне навчання та інші питання». Він також додав, що зараз готуються пропозиції для органів влади щодо розв'язання проблем учасників освітнього процесу, які перебувають за кордоном, адже це сприятиме їхньому поверненню⁸⁴.

Отже, наведені дані за результатами вивчення цієї проблеми різними громадськими організаціями, що діють в Україні, а також Європейською Комісією свідчать, що й досі немає точної статистики щодо кількості дітей, які навчаються за кордоном.

Як відомо, у даних ООН не виокремлюється кількість українських дітей з усіх евакуйованих. Водночас Євростат привертає увагу до того, що неповнолітні становлять 33,4 % від загальної кількості — 2,1 млн малюків. Аналіз, здійснений освітнім омбудсменом Сергієм Горбачовим, пронизаний прагненням об'єктивно розібратися із статистикою щодо українських дітей за кордоном.

Сергій Горбачов констатує, що насправді українських дітей за кордоном більше. Але наскільки більше, наразі ні Україна, ні міжнародні організації не можуть вказати. Наведена вище статистика — це ті випадки, коли сім'ї та діти отримали тимчасовий захист у країнах ЄС. Хоча відомо, що не всі українці його отримують. У цій статистиці не враховано дані з кількох інших країн, включаючи, але не обмежуючись, Велику Британію, США, Канаду, Туреччину, Швейцарію та Норвегію, куди українські родини також виїжджали. До цього слід додати, що в окремих країнах, наприклад, у Франції неповнолітні можуть перебувати без дозволу, тому їх не включають до статистики тимчасового захисту.

З 24 лютого 2022 року до 12 грудня 2023 року у школах країн Європейського Союзу інтегровано близько 831 тис. українських учнів. У жовтні 2022 року цей показник становив 517,1 тис. учнів. Тобто цей показник зріс на понад ніж 314 тис. дітей.

⁸⁴ <https://glavcom.ua/country/science/>

Якщо вирахувати довоєнні показники кількості учнів, то, беручи середній показник учнів за три довоєнні роки — 4,17 млн., можна вирахувати відсоток учнів, які нині перебувають за кордоном. Це орієнтовно 25% від загальної кількості учнів — так пояснює ці розходження у статистичних даних освітній омбудсмен. Адже в них, не враховано школярів, які не зобов'язані відвідувати школу в іншій країні світу⁸⁵.

Набули поширення декілька підходів до інтеграції біженців у школи зарубіжних країн. Новоприбулі учні спочатку можуть бути в окремих класах, де опановують мову навчання, або ж відразу навчаються з однолітками з країни перебування. Багато дітей продовжують навчання в українських школах онлайн. Вони або обмежуються цією формою навчання, або поєднують онлайн навчання в Україні і офлайн навчання в місцевій школі країни перебування.

Міністерство освіти і науки України навесні 2022 року надіслало листи до органів управління освітою всіх країн, в яких перебувають діти-біженці, з проханням сприяти навчанню за українськими стандартами. Більшість країн дбає про тих дітей, які бажають навчатися дистанційно (наприклад, надають гаджети та необхідні робочі місця). У сусідніх країнах (Польщі, Латвії, Литві, Естонії, Чехії) за бюджетні кошти відкриваються українські класи, в яких викладають українські вчителі за програмами української освітньої системи.

Одним із ключових завдань підтримки українських учнів, які були вимушені залишити Україну через повномасштабну російську агресію, є збереження зв'язку з українською системою освіти, забезпечення можливості продовжувати навчання за українською навчальною програмою, особливо вивчення української мови, літератури та історії, а також отримання документів про освіту.

Як свідчать документальні матеріали, у багатьох країнах Європейського Союзу відвідування місцевої школи є обов'язковим. Але для того, щоб ці діти не втрачали зв'язок з українською національною системою освіти, МОН України рекомендувало їм відвідувати онлайн свою або будь-яку іншу школу за заявою батьків чи опікунів, а найважливіше — онлайн уроки в Україні з щонайменше трьох навчальних предметів.

Важливою є рекомендація учням відвідувати заняття з української мови, української літератури та історії України у зарубіжних країнах. Адже ці предмети не вивчаються, і коли наші діти повернуться

⁸⁵ <https://zakordon.24tv.ua/ukrayinski-diti-za-kordonom>

в Україну, перезарахувати їх автоматично буде неможливо. Усі інші предмети будуть автоматично перезараховані.

Опитування, проведене службою освітнього омбудсмена України показало, що мовний бар'єр — це найгостріша проблема, з якою стикаються українські школярі за кордоном. Про неї повідомили майже 70 % опитаних. Із проблемами освітнього процесу зіштовхнулись 27 % батьків. Вони зазначили, що дитина має подвійне навантаження через навчання в українському та закордонному закладі освіти. Понад 8 % опитаних батьків вважають проблемою різновікові класи у школах. 35 % батьків вбачають проблему у відмінностях освітніх програм в українських та зарубіжних навчальних закладах. Майже 6 % учасників опитування підкреслили, що дитині довелося відвідувати уроки з предметів, які вона ніколи не вивчала в українській школі. А ще 6,7 % батьків зіштовхнулись з тим, що викладання історії відрізняється від того, як її подають в Україні. 3,5 % опитаних повідомили про необхідність оплати підручників у країні перебування⁸⁶.

На нашу думку, заслуговують високої оцінки результати досліджень польських вчених з цього досить складного питання. Вони викладені у ґрунтовному матеріалі підготовленому Фондацією «Szkoła z Klasą». Його назва вражає глибиною і точністю — «Razem w klasie. Dzieci z Ukrainy w polskich szkołach. Potencjały i wyzwania w budowaniu wielokulturowej szkoły w kontekście wojny w Ukrainie według nauczycieli i nauczycielek. Raport z badania» (Fundacja Szkoła z Klasą, wrzesień 2022)⁸⁷.

У Міжнародний день освіти 24 січня 2023 року ЮНІСЕФ опубліковано важливі документальні матеріали. На їх основі зроблено об'єктивні висновки: російська війна поставила під загрозу освіту, а відтак і майбутнє дітей в Україні. Близько 5,3 млн. з них стикаються з перешкодами в здобутті освіти, зокрема майже 3,6 млн. безпосередньо постраждали від закриття шкіл. Через це діти в Україні ризикують втратити критичні роки для навчання та соціального розвитку. З лютого 2022 року ЮНІСЕФ надано допомогу майже 1,5 млн. найуразливіших дітей в Україні отримати доступ до формальної та неформальної освіти, в тому числі й раннього навчання.

За даними МОН України, з початку війни понад 2600 шкіл було пошкоджено, а понад 400 — зруйновано. Лише близько 25% укра-

⁸⁶ <https://denzadnem.com.ua/aktualno/133643>

⁸⁷ <https://www.szokolazklasa.org.pl/materialy/razem-w-klasie-dzieci-z-ukrainy-w-polskich-szkolach/>

їнських шкіл розпочали очний навчальний процес у вересні 2022 року. Дослідження ЮНІСЕФ показали, що менше половини сімей із дітьми віком до п'яти років змогли повернутися до дитячих садочків і долучитися до освітніх заходів. Руйнування шкіл та відключення електроенергії внаслідок обстрілів об'єктів критичної інфраструктури ускладнили доступ до освіти як офлайн, так і онлайн. Зрозуміло, що це поставило під загрозу майбутнє мільйонів дітей. Для забезпечення безперервності навчання для кожної дитини в умовах воєнного стану ЮНІСЕФ від початку війни розширено програми допомоги і підтримки дітей в Україні. Зокрема, надано велику допомогу в облаштуванні укриття в дитячих садках і школах, вчителям та учням передано ноутбуки, планшети, навчальні матеріали. Завдяки цьому переміщені діти та освітяни можуть продовжувати навчання та викладацьку діяльність. З участю висококваліфікованих фахівців розроблено інструменти для вчителів щодо надання послуг психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, а також розроблено рекомендації щодо безпеки в умовах війни.

Ефективною є системна співпраця ЮНІСЕФ з урядовими структурами України на всіх рівнях, що сприяє поширенню нестандартних способів підтримки дітей. Сьогодні у понад 150 дитячих точках «Спільно» по всій країні діти різного віку можуть водночас неформально навчатися, цікаво проводити час⁸⁸.

Аналіз статистичних даних, опублікованих в офіційних українських джерелах та в матеріалах міжнародних організацій, — це надзвичайно важлива й відповідальна справа. Адже від її об'єктивності й чесності залежать висновки і рішення органів влади на всіх рівнях.

Згідно з офіційною статистикою МОН України 918 закладів загальної середньої освіти станом на 24 грудня 2023 року знаходяться на тимчасово окупованих територіях. Це на 126 шкіл менше, ніж станом на листопад 2022 року. Найбільше таких шкіл — на тимчасово окупованій частині Луганщини — їх 252. Загальний розподіл закладів освіти за областями є таким: Донецька — 158, Запорізька — 266, Луганська — 252, Миколаївська — 2, Харківська — 10, Херсонська — 230.

Незважаючи на складні умови страшної російської війни, освітній процес триває в майже 13 тис. шкіл, з них близько 10 тис. надають освітні послуги внутрішньо переміщеним учням. У порівнянні з листопадом 2022 року зросла кількість закладів з очною формою навчання (з 3,3 тис. до 3,6 тис.) та помітно зменшилися кількість за-

⁸⁸ <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/war-has-hampered-education>

кладів загальної середньої освіти з дистанційною формою навчання (з 5,4 тис. до 4,5 тис. шкіл)⁸⁹.

Військовий стан в Україні з 24 лютого 2022 році спричинив динамічне зростання кількості українських біженців та мігрантів до країн Європейського Союзу. Особливої гостроти набуло завдання здобуття освіти на Батьківщині, що є можливим лише за умови використання онлайн інструментів для дистанційного навчання.

Ключовим гаслом у країнах ЄС є інклюзія для всіх верств населення, враховуючи вільний та відкритий доступ до освітніх послуг. Інклюзія для всіх означає адаптацію й трансформацію освітньої політики країни знаходження до потреб різноманітного суспільства з урахуванням специфічних проблем і потреб різних груп населення й особливо українських біженців. Дії, спрямовані на допомогу біженцям та мігрантам в інтеграції, не мають здійснюватися за рахунок заходів, спрямованих на користь іншим уразливим або знедоленим групам населення чи національним меншинам. Навпаки, вони сприяють тому, щоб політика країни та освітні послуги ставали ще більш інклюзивними в цілому.

Головною структурою, що займається питаннями біженців у світі, є Управління Верховного комісара ООН, Агентство ООН у справах біженців, — ці глобальні організації спрямовують свою діяльність на порятунок життів, захисту прав та створення належних умов для біженців, вимушено переміщених громад та осіб без громадянства. Управління Верховного комісара ООН координує міжнародні зусилля, спрямовані на захист людей, змушених залишати свої оселі через війну або переслідування; надає таким особам життєво необхідну допомогу: житло, продукти харчування, воду, а також захищає їхні фундаментальні права.

Серед багатьох питань, пов'язаних з підтримкою біженців, саме освіта була, є і надалі залишається одним з пріоритетних завдань. Доступ до освітніх послуг біженців потребує забезпечення умов, необхідних у країні перебування та врахування особистого ставлення до подолання бар'єрів і викликів на шляху здобуття освіти. Одним з негативних чинників є те, що частина біженців мають недостатньо або зовсім не мають досвіду онлайн навчання. Якщо майже всі вони і мають мобільні пристрої, то не знають і не вміють їх використовувати в освітніх цілях.

⁸⁹ https://osvitoria.media/news/skilky_uchnyv_ta_vchyteluv_perebuvayut_za_kordonom_zvit_mon_hruden_2022/

У країнах Європейського Союзу було створено електронну платформу EPALe⁹⁰ та запущено новий реєстр освітніх та навчальних кадрів Erasmus+ для підтримки українських біженців організаціями, що надають допомогу у здобутті освіти українським біженцям, які рятуються від жорстокої і людиноненависної російської війни. Реєстр охоплює освіту дорослих, професійну освіту та підготовку кадрів, а також загальну освіту на дошкільному, початковому та середньому рівнях (включаючи дошкільну освіту та опіку). Реєстр пропонує викладачам, тренерам, а також іншим працівникам освіти та експертам, які готові провести час за кордоном в освітніх та навчальних організаціях, що працюють з українськими біженцями та шукають осіб з відповідними навичками для їх підтримки, зареєструвати свій профіль. За цим профілем освітні та навчальні організації можуть шукати фахівців, які їм потрібні⁹¹(рис.1).

Європейська Комісія пропонує низку заходів, спрямованих на реалізацію цих ініціатив:

- фінансує шкільну, професійну освіту і навчання, а також дошкільну освіту та догляд за дітьми через фонди згуртованості ЄС, програму Erasmus+ і Європейський корпус солідарності;
- створює групи освітньої солідарності ЄС для України для визначення потреб українських дітей і підтримки держав-членів, які їх приймають, навчання на рівних умовах і допомоги в обґрунтуванні освітньої політики;
- надає доступ до навчальних матеріалів українською мовою і пропонує онлайн-ресурси і курси для вчителів через School Education Gateway (Шкільний освітній шлюз);
- підтримує вчителів біженців шляхом доступу до програм ЄС та обмінів у спільноті eTwinning.

⁹⁰ <https://epale.ec.europa.eu/en>

⁹¹ https://epale.ec.europa.eu/en/site/search?sort_by=created&f%5b0%5d

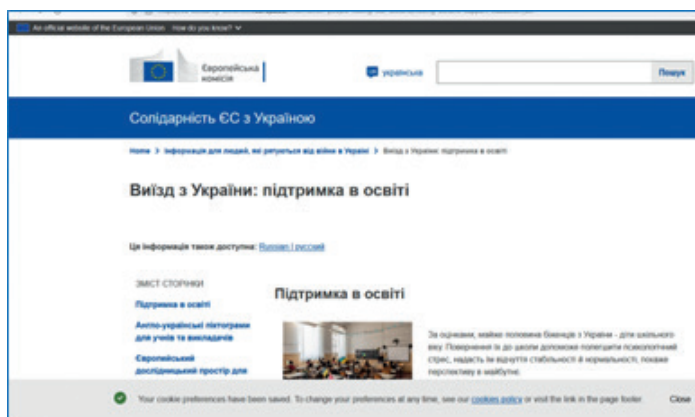

Рис. 1. Сторінка Європейської Комісії «Вийзд з України: підтримка в освіті»⁹²

Європейський дослідницький простір для України — це «єдине вікно» для інформаційних і допоміжних послуг дослідникам в Україні та дослідникам, які виїжджають з України. Портал об'єднує ініціативи на рівні ЄС, за певною країною, а також неурядових груп. Його мета — допомогти постраждалим дослідникам знайти житло і роботу, сприяти визнанню їхніх дипломів, а також пропонує інші послуги (Рис. 2.). Портал почав працювати у мережі EURAXESS, що підтримує дослідників. Він об'єднує понад 600 центрів і 43 національні портали в країнах-членах ЄС і країнах, асоційованих з програмою «Горизонт Європа».

Інші ініціативи ЄС спрямовані на забезпечення доступу до програми Science4Refugees («Наука для біженців») у рамках ініціативи EURAXESS, що надає біженцям можливість стажування, працювати на неповний і повний робочий день, а також доступ до Європейської дослідницької спільноти і програми MSCA — «Дослідники, які зазнають ризику».

⁹² <https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/information-people-fleeing-war-ukraine>

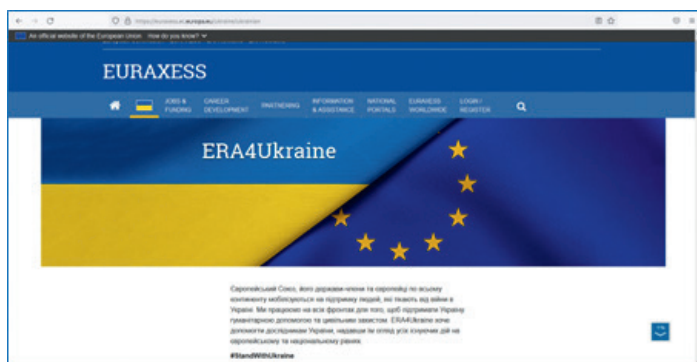

Рис. 2. Сторінка Європейської Комісії «Виїзд з України: підтримка в освіті»⁹³

Багатьом біженцям не вистачає цифрових навичок для пошуку та використання освітніх інструментів і ресурсів, багато з них мають обмежений доступ до комп'ютерів чи мобільних пристроїв. Обмежений доступ до Інтернету також може бути перешкодою, оскільки більшість людей користуються платними мобільними підписками та мають доступ лише при підключенні до безкоштовного бездротового з'єднання. Багато ресурсів передбачають володіння базовим рівнем англійської мови, адже бракує варіантів перекладу на найпоширеніші мови біженців. За результатами останніх досліджень (Witthaus, 2019), біженці висловлюють бажання здобувати освіту за підтримки фасилітаторів, що допомагають їм інтегруватись до освітніх процесів університетів інших країн. Поряд із цим спостерігається потреба підтримки місцевих громадських організацій та освітніх установ, бібліотек, навчальних спільнот (очно та онлайн), що в цілому позитивно впливає на завершення навчання.

Приплив біженців до країн Європи за останні роки зумовив широкий спектр освітніх ініціатив, спрямованих на допомогу у забезпеченні зв'язку зі своєю батьківщиною та отримання доступу до офіційної освіти та роботи. Онлайн освіта у формі мобільних додатків, відкритих освітніх ресурсів та відкритих онлайн курсів, таких як MOOCs (*Massive Open Online Courses*) відкриває гнучкі можливості навчання різних категорій українських біженців. Це особливо актуально для пошуку притулку, котрий іноді може тривати до двох років, під час якого доступ до формальної освіти зазвичай утруднений.

⁹³ <https://euraxess.ec.europa.eu/ukraine/ukrainian>

В останні роки запропоновано багато інноваційних проєктів та ініціатив як реакція на приплив біженців до Європи. Для прикладу схарактеризуємо наступні ініціативи:

Kiron Open Higher Education — громадська організація (Німеччина), що пропонує навчальні курси на базі MOOC для біженців та шукачів притулку з можливістю отримати визнання кредитів в університеті-партнері, що уможлиблює відкриття шляху до університету. Вони пропонують гнучку комбінацію онлайн самонавчання та онлайн співробітництва. Такий підхід став досить затребуваним для біженців з академічним досвідом і хорошими належними навичками самостійного навчання (рис. 3).

Університет для біженців, створений Італійським міжнародним телекомунікаційним університетом *UNINETT UNO*, надає стипендії біженцям для навчання за онлайн програмами. Подібні пропозиції доступні в кількох інших європейських університетах;

MOONLITE — проєкт Erasmus+, що вивчає використання MOOC та іншої відкритої онлайн освіти й визначає можливості та перешкоди у визнанні навчання на основі MOOC для студентів-біженців.

Рис. 3. Відкритий університет Kiron Campus⁹⁴

У країнах ЄС також здійснюються широкомасштабні дослідження щодо потреб в онлайн ресурсах, необхідних для здобуття освіти біженцями. Наголосимо також на цінності досліджень *Moocs inclusion*, спрямованих на вивчення стану ресурсів MOOC та безкоштовне циф-

⁹⁴ <https://kiron.ngo/en/>

рове навчання для інтегрування мігрантів і біженців у країни ЄС, здійснене Генеральним директором Європейського дослідницького центру (DG JRC).

Водночас варто привернути вагу до мапи інтегрування біженців, розробленої громадською організацією Європейською асоціацією університетів (EUA). Вона охоплює інтерактивний перелік університетів, що пропонують конкретні підходи до розв'язання проблем біженців. Університети, включені до цієї мапи, можуть заповнити онлайн опитувальник з деталями своїх ініціатив, що відображається позначкою на інтерактивній мапі. Сьогодні на мапі представлено 350 освітніх установ з 32 країн ЄС⁹⁵ (рис. 4).

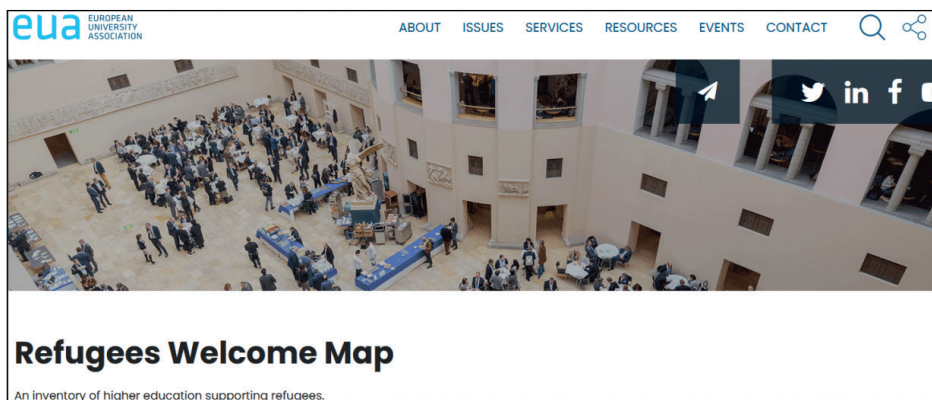

Рис. 4. Інтерактивна мапа онлайн-можливостей отримання навчання в університетах країн ЄС (Європейська асоціація університетів)

Безумовно, освітні онлайн ресурси сприяють біженцям у здобутті освіти. Водночас зазначимо, що варто поєднувати онлайн можливості з підтримкою місцевих громад і закладів освіти країни перебування. Адже основним пріоритетом для більшості біженців є створення безпечної соціальної мережі у новій освітній спільноті, а онлайн-навчання може сприяти інтегруванню до освітньої та суспільної життєдіяльності.

Звернемося до можливостей здобуття освіти українськими біженцями у Республіці Польща. За даними ЮНЕСКО та Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, до Польщі прибуло

⁹⁵ <https://eua.eu/101-projects/541-refugees-welcome-map.html>

близько 2 490 тис. біженців, з яких 160 тис. — навчаються у польських школах, а ще 700 тис. потребують навчання⁹⁶.

12 березня 2022 року президент Республіки Польща Анджей Дуда підписав новий законодавчий акт, що регулює статус та надання допомоги українським біженцям в Польщі. Відповідно до чинного законодавства було встановлено легальне перебування в цій країні впродовж 18 місяців з польським державним реєстраційним номером (PESEL), а також передбачено повний доступ до ринку праці та медичної допомоги, одноразову фінансову допомогу в розмірі 300 злотих для біженців, підтримку домогосподарств, які приймають біженців (40 злотих на день протягом максимум 60 днів), доступ до багатьох соціальних пільг, доступних громадянам Республіки Польща.

Польський уряд у 2022 році виділив додаткові кошти з державного бюджету на навчання українських школярів шляхом збільшення дотацій органам місцевого самоврядування, зокрема було виділено понад 180 млн польських злотих на навчання українських дітей-біженців. Ці кошти дозволили школам запропонувати учням близько 3 млн додаткових годин занять. Організовано також додаткові підготовчі заняття для українських учнів 1-8-х класів.

Міністерство національної освіти Польщі підготувало інформацію польською та українською мовами для батьків дітей, які приїжджають з України: як записати дитину до школи та які права мають їхні діти. Було створено лінію довіри для польських громадян, які навчаються в Україні, та для українців, які приїжджають до Польщі, та розроблено інформаційні листівки для студентів та науковців.

30 березня 2022 року Міністерство національної освіти Польщі оголосило про створення спеціального чат-бота в рамках #SzkołaDlaWas, що дозволяє україномовним біженцям отримувати актуальну інформацію українською мовою про систему освіти, доступні варіанти навчання та процедури подання документів.

14 липня 2023 року у Варшаві відбулася Міжнародна освітня конференція подяки в межах проєкту «Мережа українських освітніх хабів» за підтримки Міністерства освіти і науки України та Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ). У цій конференції взяли участь понад 300 українських учнів, студентів, їхніх батьків і опікунів, а також вчителів, які вимушено перебувають за кордоном через повномасштабну російську агресію, представники міжнародних організацій, зокрема:

⁹⁶ <https://www.unesco.org/en/articles/polands-education-responses-influx-ukrainian-students>

Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), Управління Верховного комісара у справах біженців ООН, Вишеградського фонду, Центральноєвропейської ініціативи (CEI) та «Deloitte Foundation», а також Міністерства освіти і науки Польщі, мерії міста Варшави та Посольства України у Республіці Польща.

«Через війну велика кількість українців, на жаль, змушена наразі проживати в інших країнах, і ми повинні постійно підтримувати з ними зв'язок, щоб не втратити ціле покоління наших громадян — саме з цією метою функціонує Мережа українських освітніх хабів, яка працює вже у 11 країнах Європейського Союзу та Великій Британії. Навіть більше, ми повинні скористатися з цієї унікальної нагоди перейняти безцінний досвід, який набувають наші здобувачі освіти у різних країнах світу і найкращі практики запровадити в українській системі освіти», — зазначив заступник міністра освіти і науки України Андрій Шашків.

Під час Міжнародної освітньої конференції Подяки були оприлюднені результати опитування 6 783 українських батьків й опікунів, які тимчасово проживають у 11 країнах Європейського Союзу і Великій Британії:

- 91,4 % українських дітей за кордоном відвідують місцеві школи;
- 63,4 % з них одночасно навчаються дистанційно в українських школах;
- наступного навчального року 73,8 % здобувачів освіти планують ще залишатись у країнах тимчасового перебування.

Спонукає до роздумів той факт, що на питання, скільки предметів нині має дитина в місцевій школі у порівнянні з українською, 67,3 % респондентів зазначили, що суттєво менше, наприклад, в 11 класі польської школи дитина виває 7 предметів, а паралельно в українській школі — 12 предметів. Така ж ситуація і з виконанням домашніх завдань: 48,2 % батьків й опікунів зазначили, що, навчаючись наразі у місцевих закладах освіти, їхні діти витрачають до 1 години на виконання домашніх завдань в день; а ще 25,7 % зазначили, що дитина взагалі не витрачає час на домашні завдання. Водночас 41,6% відповіли, що під час навчання в Україні, їхні діти щоденно витрачали від 2 до 5 годин на домашні завдання.

«Ми розпочали на постійній основі діалог з українцями, які проживають за кордоном, для формування пропозицій щодо покращення системи освіти в Україні на основі досвіду, який набувають наші громадяни в країнах перебування. Тому закликаємо всіх небайдужих батьків і опікунів, а також безпосередньо здобувачів освіти ділитися

тим, що сподобалось у системі освіти країни, де ви наразі перебуваєте», — зазначила Марія Богуслав координатор Мережі українських освітніх хабів, виконавчий директор Асоціації інноваційної та цифрової освіти.

Міжнародна освітня конференція подяки стала підсумковим заходом річного потужного освітнього проєкту для українських дітей і вчителів, які через повномасштабну російську війну тимчасово проживають в інших країнах. Цей проєкт реалізувався Асоціацією інноваційної та цифрової освіти за сприяння Міністерства освіти і науки України, Інституту модернізації змісту освіти, Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ) та Фундації «Про Футуро». За цей час відбулися понад 500 освітніх заходів, зокрема щодо надолуження навчання та «Уроки для успішного життя», в яких взяли участь 14 тис. українських дітей з 15 країн світу⁹⁷.

Наведемо один з багатьох прикладів підтримки освіти українських біженців у Польщі. За даними Управління освіти столичної мерії Варшави, з початку війни столиця Республіки Польща прийняла до своїх дитячих садків, початкових і середніх шкіл понад 18 тис. дітей і підлітків з України (Рис. 5).

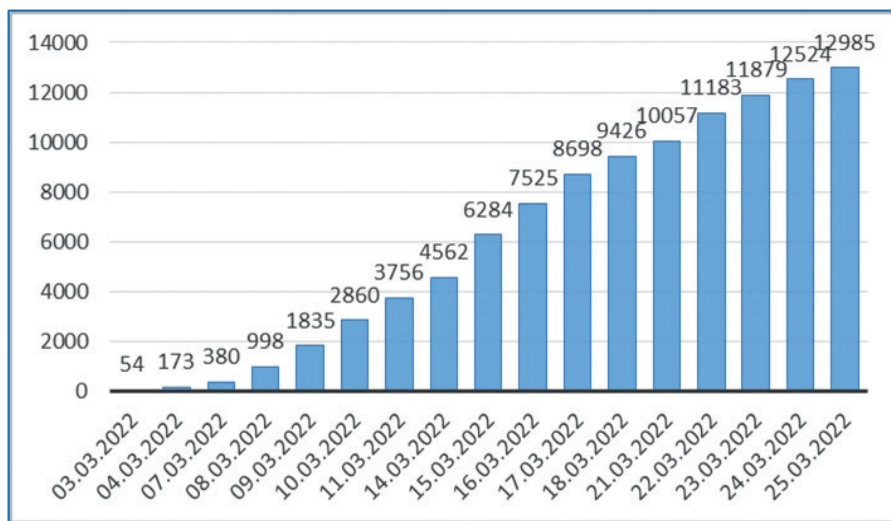

Рис. 5. Кількість дітей з України, які відвідують школи та дитячі садки у Варшаві

⁹⁷ <https://mon.gov.ua/ua/news/ukrayinci-yaki-vimusheno-perebuvayut-za-kordonom>

Управління освіти столичної мерії Варшави постійно розміщує інформацію щодо можливостей здобуття та продовження навчання українських біженців, зокрема — дистанційного навчання в українській системі освіти⁹⁸ (Рис. 6, 7).

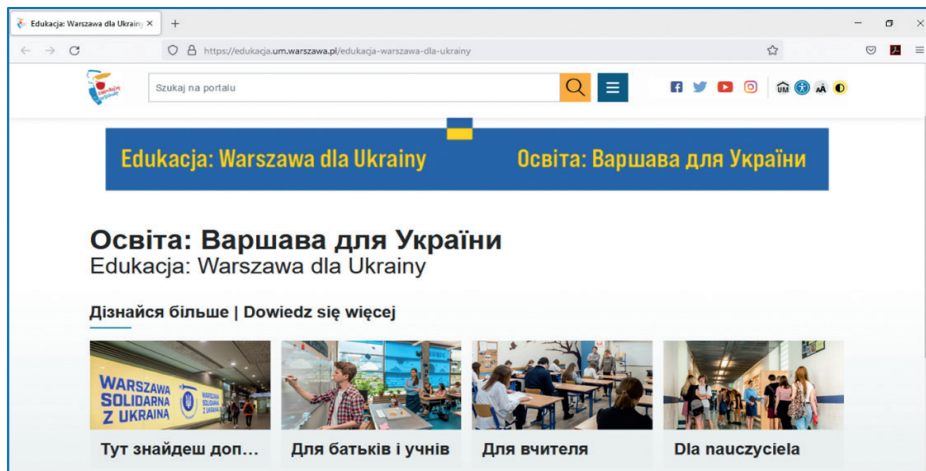

Рис. 6. Скрін сторінки Управління освіти столичної мерії Варшави

Для батьків та учнів на цій сторінці можна знайти:

- поради щодо зарахування дітей та підлітків до закладів освіти Варшави;
- посібник для ознайомлення українських біженців з польською системою освіти;
- офіційний список українських онлайн-шкіл і платформ, де можна продовжити навчання дистанційно;
- поради щодо надання психологічної допомоги дітям і підліткам та їх підтримки після пережитої психологічної травми;
- функціонування освітнього процесу у спеціальних школах Варшави;
- діяльність Української суботньої школи у Варшаві.

Для українських і польських вчителів тут розміщено:

- навчальні матеріали та рекомендації щодо підтримки дітей і підлітків у кризових ситуаціях, допомоги після психологічних травм, подолання стресу;
- банк пропозицій щодо роботи для вчителів з України.

⁹⁸ <https://edukacja.um.warszawa.pl/edukacja-warszawa-dla-ukrainy>

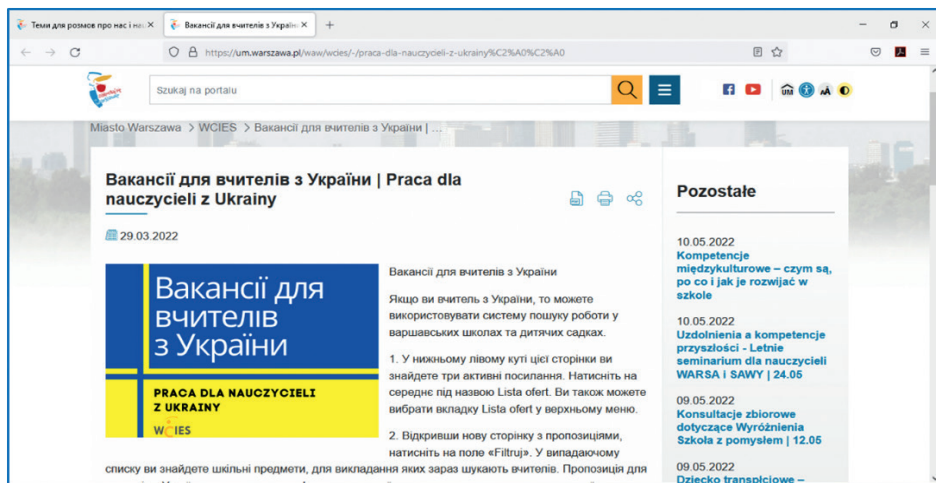

Рис. 7. Скрін веб-сайту Управління освіти столичної мерії Варшави

Разом із Польським центром міжнародної допомоги започатковано також проєкт «Готівка за роботу». Завдяки цьому до кінця червня 2022 року в комунальних школах і дитсадках працевлаштовано 200 українських вчителів, які приїхали під час війни. Вони працюють помічниками вчителів та допомагають українським дітям інтегруватися в польські заклади освіти. Витрати на працевлаштування українських вчителів на цьому етапі проєкту здійснюють американські донори з організації CARE⁹⁹.

Союз польських митрополій у співпраці з Управлінням освіти столичної мерії Варшави та з ініціативи Фондації «Я люблю Польщу» підготували польсько-український посібник «Познайомтеся та побудуйте стосунки», що постійно доповнюється новими темами. Він призначений для родин, які приймають у себе біженців або організовують вільний час для українських дітей. Вчителі можуть використовувати цей підручник як додаткове джерело інформації, що дозволяє дітям вивчати мову та отримувати цікаві відомості про Польщу й Україну.

⁹⁹ <https://www.care-international.org/>

Рис. 8. Скрін сторінки польсько-український посібника «Познайомтеся та побудуйте стосунки»¹⁰⁰

13 квітня 2022 року у Палаці молоді Варшави відбулось відкриття Центру дистанційного навчання українських дітей. Кімнати обладнано ноутбуками з українською клавіатурою, всі мають навушники, тут є швидкісний інтернет. Діти мають можливість щодня з 9.00 до 13.30 навчатись дистанційно в своїх школах, або приєднавшись до онлайн-шкіл, що надали відкритий доступ для навчання під час війни. Такі пункти також відкриваються в різних регіонах Польщі, там діти зможуть не тільки навчатись дистанційно, а й вивчати польську та англійську мови, отримати консультації психолога та ін.

Центр освіти і розвитку дітей та молоді з України у Варшаві¹⁰¹ відкрито 15 червня 2022 року. Відкриття такого потужного і інноваційного Центру стало можливим завдяки співпраці Alior Bank із столицею Варшави та ЮНІСЕФ (UNICEF Polska). Приміщення центру адаптовано для дистанційного та стаціонарного навчання учнів на 120 робочих місць, оснащених комп'ютерами. Заклад здійснює освітню та професійну підтримку дітям та матерям з України, для яких проводяться психологічні консультації, організовані і проводяться уроки польської мови¹⁰².

У цьому Центрі для українських дітей та їхніх сімей безкоштовно надаються такі послуги: психологічна допомога, вивчення польської

¹⁰⁰ <https://edukacja.um.warszawa.pl/edukacja-warszawa-dla-ukrainy>

¹⁰¹ <https://edukacja.um.warszawa.pl/centrum-edukacji-i-rozwoju>

¹⁰² <https://www.facebook.com/CEiRTowarowa25A>

та англійської мов, гуртки для дітей молодшого і старшого шкільного віку, анімації для дітей та підлітків. Тут також працює освітній інформаційний пункт, де можна дістати необхідну інформацію про освіту у Варшаві, комп'ютерні зали з швидкісним інтернетом, кіно-театральні, музичні, художні та конструкторські студії для дітей різного віку.

Рис. 9. Творчі заняття з дітьми у Центрі освіти і розвитку, м. Варшава

Рис. 10. Урок польської мови у Центрі освіти і розвитку, м. Варшава

У кожному воєводстві Республіки Польща функціонують українські школи різних типів. У цих навчальних закладах діти з України можуть навчатися українською мовою, вивчати предмети, пов'язані з рідною культурою, а в деяких школах — навіть здобувати освіту за українськими стандартами і програмами. Наразі одна з таких шкіл оголосила про розширення своєї діяльності та відкриття своїх філій у багатьох містах Польщі. Хоча варто визнати, що, на жаль, наразі попит на місця в таких школах значно перевищує пропозицію. Тож, у містах, де немає можливості відкрити повноформатну українську школу, місцеві громади шукають альтернативні варіанти, організовуючи факультативні, суботні або недільні навчальні заняття для дітей-біженців. Мета таких факультативів — допомогти дітям з України у вивченні української мови, літератури, історії, традицій рідного краю та створити умови для спілкування рідною мовою з ровесниками.

Українські школи в польських містах:

Українська школа у Варшаві. Українська суботня школа та дитячий клуб для громадян України (фонд «Наш вибір») — школа для українців, де можна вивчати українську мову, історію України, її культуру та географію. Для громадян України заняття відбуваються щосуботи: для дошкільнят — у дитячому клубі «Рукавичка» в Українському домі у Варшаві, а для школярів — у Zespół Szkół Stenotypii i Języków Obcych w Warszawie.

Вроцлав. Суботня школа (Вроцлавське Коло Об'єднання українців у Польщі) — заняття проводяться з трьома віковими групами: дошкільнята (4-6 років), молодші школярі (1-3 класи), старші школярі (4+ класи). Школа працює щосуботи впродовж навчального року. Програмою передбачено проведення занять з української мови, історії та культури України, етнографії, співів/танців, релігії (за бажанням).

Бяли Бур. Комплекс загальноосвітніх шкіл ім. Тараса Шевченка — з польською та українською мовами навчання, структура — початкова школа та загальноосвітній ліцей.

Бартошице. Початкова школа № 8 ім. Лесі Українки — з українською мовою навчання. Тут на високому рівні викладається українська мова, історія та географія України, плекаються українські традиції та звичаї, виховується толерантність і відкритість до різних культур.

Гурово-Ілавецьке. Комплекс шкіл з українською мовою навчання — включає загальноосвітній ліцей та початкову школу. Особлива увага приділяється збереженню та продовженню традицій, що формують національну ідентичність школярів. Під час навчання учні пізнають історію, географію, культуру та мову своїх предків.

Перемишль. Комплекс загальноосвітніх шкіл № 2 ім. Маркіяна Шашкевича — з польською та українською мовами навчання. Структура — початкова школа №17 та загальноосвітній ліцей №3. Навчальний заклад зберігає й продовжує українські традиції, відомі ще з галицьких часів. Наразі школа посідає 8 місце в національному рейтингу середніх шкіл, у програмі яких обсяг вивчення української мови дорівнює кількості годин польської мови, додатково проводяться заняття з історії та географії України.

Освітній проєкт «Перша українська школа». Особливої уваги заслуговує також нова освітня ініціатива «Перша українська школа у Польщі», створена фундацією «Незламна Україна» у березні 2022 року відповідно до навчальної програми Міністерства освіти і науки України. Освітній проєкт став відповіддю на гостру потребу забезпечення здобуття освіти дітьми, евакуйованими з України, які рятуючись від війни, знайшли прихисток у Польщі. На сьогодні створено три українські школи у містах — Варшава, Вроцлав та Краків. Учнів безкоштовно забезпечують всіма необхідними навчальними матеріалами. Педагогічний та адміністративний штат складається виключно з українських спеціалістів. У школі передбачено вивчення польської мови та проходження (за бажанням) реабілітаційного курсу від психологів¹⁰³.

Центр освіти та розвитку у Варшаві: безкоштовні заняття для дітей та молоді з України¹⁰⁴. Вже другий рік у Варшаві діє Центр освіти та розвитку, де організовують навчання та дозволяють для українських біженців. Серед послуг закладу: мовні курси, гуртки для дітей, психологічна допомога, доступ до комп'ютерів, консультації щодо здобуття освіти у Польщі тощо. Центр освіти та розвитку (Centrum Edukacji i Rozwoju) відкрили у Варшаві у червні 2022 року з метою забезпечення освітніх потреб українців, котрі потрапили до Польщі у зв'язку з війною. Тоді, за оцінками столичної мерії, у місті перебували близько 65 тис. дітей шкільного віку, з яких 17 тис. відвідували варшавські навчальні заклади, а решта учнів продовжували навчання зі своїми українськими класами дистанційно. У цьому Центрі організували і місця для роботи на комп'ютері — не лише для учнів, але й учителів з України, які також проводять уроки в режимі онлайн.

¹⁰³ <https://www.ukrainianinpoland.pl/uk/ukrainian-schools-in-poland-uk/>

¹⁰⁴ <https://ua.pl/tsentr-osvity-ta-rozvytku-u-varshavi-bezkoshtovni-zaniattia-dlia-ditei-ta-molodi-z-ukrainy>

Проблем із здобуттям середньої освіти здебільшого не виникає. У країнах Європейського Союзу школярі-біженці мають право отримати її безоплатно за місцем тимчасового перебування. Є два варіанти навчання в новій країні: разом із місцевими дітьми; із дітьми-емігрантами з різних країн. Це адаптивні класи в місцевих школах або в спеціальних навчальних центрах. Учні опановують місцеву мову, знайомляться з особливостями життя в країні, національними традиціями, отримують психологічну підтримку. В основному учні стикаються з такими проблемами: мовний бар'єр, академічна різниця, нестача підготовлених педагогічних працівників.

Мовний бар'єр: школярі, які не знають мови країни перебування, мають навчатися саме в адаптивних класах. Але не скрізь створено такі класи. Наприклад, у Республіці Польща підготовчі класи з вивченням польської мови більшість шкіл просто не має змоги відкрити: бракує приміщень та вчителів. У зв'язку з цим з кожних десяти українських дітей, які навчаються в Польщі, лише одна дитина потрапляє в адаптивний клас. Решта навчаються разом з польськими дітьми без знання мови. Є країни, в школах яких можна обрати англomовні програми. Але якщо вони навіть добре володіють англійською мовою та успішно навчаються, незнання державної мови країни перебування може гальмувати їхнє інтегрування. Серед шляхів вирішення цієї проблеми — мовні літні табори, в яких діти мають змогу вивчати мову країни перебування. Наприклад, уряд Ірландії відкрив «літні школи» для тис. українських школярів, щоб вдосконалити англійську мову (мовлення, читання та письмо) та допомогти їм інтегруватися. У Польщі літні школи з фізики та математики для українських учнів проводяться польською та українською мовами. Є також країни, в яких створено інтеграційні/адаптаційні класи, де учні навчаються разом з дітьми з країн перебування; тут їм надається підтримка на місцевому рівні. Прикладом цього є Польща, Бельгія, Данія, Франція, Литва та Словаччина. Інтеграція дітей, які оволодівають базовими знаннями з італійської мови, здійснюється в школах Італії. Представники органів влади зауважували, що не потрібно витрачати на це зайві ресурси, якщо учні перебувають у країні тимчасово. Справжнє залучення до шкільного життя та опанування італійської мови для українських дітей розпочали з 1 вересня 2022 року для тих дітей, які залишаються в країні.

Академічна різниця зменшує шанси на майбутнє дітей, які виїхали з України у випускний рік. Наприклад, у Польщі 7 тис. із 75 тис. учнів з України довелося складати іспити після завершення базової

школи. На початку занять у лютому-березні 2022 року українські учні навіть не знали, що буде таке випробування. Адже в Україні випускним класом (для здобуття базової освіти) є 9-й клас, а в Польщі — на рік раніше. Такою ж проблемою стало складання тестів з польської мови, якою наші учні мають володіти на тому ж рівні, як і польські учні. Тому учні з України не можуть отримати високі бали. Вступна кампанія у 2022 році також стала випробуванням для випускників українських шкіл, хоча частина з них вступили на навчання, більшість з них — до приватних навчальних закладів, де були пом'якшені умови вступу для біженців. Слід зазначити, що, у Польщі існує конкуренція при вступі до загальноосвітніх ліцеїв, оскільки закінчення такого ліцею надає перевагу до вступу до університету. Більш реальним для біженців є вступ до професійної школи, де вони можуть оволодіти спеціальністю і мають перспективи на польському ринку праці.

Нестача підготовлених педагогічних кадрів — проблема, до якої не були готові країни, в які виїхали українські біженці. Не всі вчителі місцевих шкіл вміють працювати з іншомовними дітьми, до того ж вони не володіють українською мовою. Тому школи опинились у ситуації, коли починаючи з 24 лютого 2022 року у шкільні класи було зараховано українських дітей, а спеціальних програм не було розроблено. Тому в країнах перебування біженців поступово розроблялися програми для підвищення кваліфікації вчителів, а також асистентами вчителів працювали українські фахівці (педагоги та психологи). Для українських біженців також створено центри освіти на громадських засадах. Так, міністерства освіти Франції, Австрії, Чехії, Данії, Німеччини і Греції надають освітянам матеріали з докладною інформацією, як подолати мовний бар'єр, як розмовляти з дітьми про війну та як здійснювати психологічну підтримку. У Словаччині для вчителів на цю тему проводилися ще й вебінари та подкасти. У Польщі українцям (навіть без педагогічної освіти) пропонують працювати помічниками вчителів, щоб перекладали дітям навчальний матеріал. У цій країні підготовлено підручники для вивчення польської мови як іноземної. У Латвії українським вчителям не потрібно проходити атестацію, якщо вони працюватимуть тільки з українськими школярами. У Румунії запропоновано, щоб з українськими школярами працювали студенти педагогічних університетів і інститутів, також вчителі пенсійного віку¹⁰⁵.

Варшавський Університет впродовж року здійснює проєкт підтримки українських біженців та надає можливості безкоштовно-

¹⁰⁵ <https://osvita.ua/school/91555/>

го навчання. Зокрема Факультет економічних наук Варшавського університету в рамках Оперативної програми Knowledge Education Development 2014-2020 (програма «Третя місія університету») реалізує проєкт (номер договору: POWR.03.01.00-00- T215/18), що співфінансується Європейським соціальним фондом, під назвою «Третя місія факультету сучасних мов Варшавського університету». Університет запропонував вивчати європейські мови, в тому числі й польську для студентів, дітей та дорослих з метою покращення шансів на отримання роботи, здобуття освіти та інтегрування у польське суспільство.

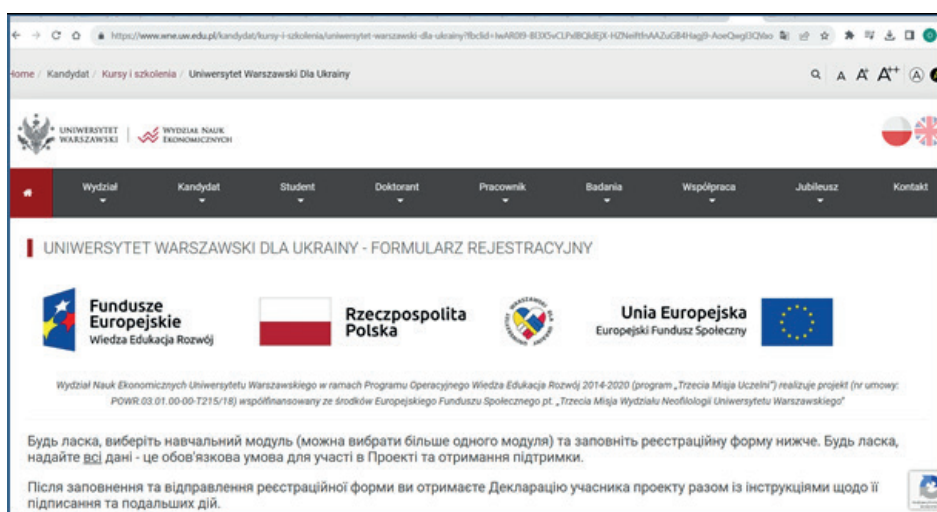

Рис. 11. Скрін сторінки Варшавського університету з програмою підтримки навчання українських біженців¹⁰⁶

Серед запропонованих тематик такі: курси польської мови як іноземної; курси англійської мови; курси вивчення інших мов (іспанська, італійська, німецька, португальська, французька).

Для планування та продовження професійної кар'єри університет пропонує для українців: семінари з планування кар'єри та професійної активізації; адаптивні міські прогулянки по Варшаві / адаптації для дитячих груп; психологічний супровід / психотерапія; участь у семінарах, наприклад, по боротьбі зі стресом, конфліктами чи тайм-менеджментом; індивідуальний психологічний супровід/ індивідуальний психолог-консультант; семінари з підприємництва

¹⁰⁶ <https://www.wne.uw.edu.pl/kandydat/kursy-i-szkolenia/universytet-warszawski-dla-ukrainy?fbclid=IwARoI9>

(відкриття компанії в Польщі, створення фірми в Польщі); майстер-класи «як ефективно вчитися»; майстер-класи «як ефективно реалізовувати»; адаптаційні заняття для дітей та підлітків; заняття для дітей до 6 років; заняття для дітей 6-13 років / заходи для дітей 6-13 років; заняття для підлітків 13-26 років; походи вихідного дня зі скаутами — для дітей 6-10 років та ін. Варшавський університет також пропонує українським біженцям відвідати експериментальні натурні майстерні, комп'ютерні курси (Програма MsExcel, програма MsWord, MsPower Point, основи програмування).

При університеті діє також *програма підтримки опікунів, вихователів та тренерів*, які займаються допомогою дітям з України. Програма здійснює правовий супровід мігрантів та пропонує семінари, наприклад, з питань міграційного права, реєстрації місця проживання, отримання дозволів на роботу, нострифікації дипломів, а також індивідуальні юридичні консультації. Університет сприяє адаптації висококваліфікованих мігрантів: пропонує курси аналітичних інструментів, методів презентації результатів роботи, підготовки проєктних заявок, менторство, а також грантів (курси аналізу, методики, презентації).

Бажаючи можуть відвідувати відкриті лекції та майстер-класи в поєднанні з практичними заняттями на теми, пов'язані з актуальними аспектами життя та економічними проблемами, короткі освітні та пізнавальні екскурсії, навчальні та адаптаційні заняття для дорослих, сімейні зустрічі, культурні заходи (наприклад, виставки, шоу). Для студентів проводяться творчі зустрічі з польськими та українськими митцями для ознайомлення з традиціями та культурою обох країн, здійснюється освітня підтримка.

Центр економічної стратегії (Україна) опублікував звіт «Українські біженці: скільки їх, наміри та перспективи повернення?». За результатами цього дослідження станом на кінець червня 2023 року за кордоном через війну перебуває 5,6–6,7 млн українців. Це на 0,3–0,5 млн більше, ніж за оцінками, представленими у проміжному звіті цього Центру (станом на кінець 2022 року, їх кількість складала 5,3–6,2 млн осіб). Це спричинено ворожими російськими ударами по енергосистемі України взимку 2022–2023 років, посиленням ракетних атак у травні 2023 року на міста України, а також підривом Каховської ГЕС на початку червня 2023 року.

Переважна більшість біженців — це жінки (найбільшою є частка жінок у віці 35–49 років — 18 %) та діти. Згідно з даними Європейської служби статистики, станом на травень 2023 року, найбільше українських біженців перебуває в Німеччині (27 %) та Польщі (24 %).

Багато українських біженців втратили велику частину своїх доходів після початку повномасштабної російської агресії проти України¹⁰⁷.

Зрозуміло, що кожна країна, яка приймала й нині продовжує приймати українських біженців з дітьми, діє відповідно до свого законодавства. За понад два роки російської війни проти України накопичено унікальний досвід. Розкриємо його особливості на прикладі Нідерландів.

З перших днів повномасштабного військового вторгнення рф в Україну європейська спільнота відкрила свої двері для українців, які вимушено залишили свої домівки і потребували порятунку від російської агресії. ЄС видав оперативні вказівки щодо імплементації Рішення Ради ЄС 2022/382, що встановлює наявність масового припливу переміщених осіб з України (стаття 5 Директиви 2001/55/ЄС) та має наслідком запровадження тимчасового захисту (2022/С 126 I/01). Отже, держави-члени ЄС надали доступ до своїх систем освіти особам віком до 18 років, які користуються статусом тимчасового захисту, на тих умовах, що й їхні громадяни та громадяни країн ЄС.

У цій країні сьогодні діє потужна система підтримки українських біженців — дітей та їхніх батьків, які вимушені були залишити свої домівки. Українські освітяни, урядові і громадські організації України і Нідерландів, українська діаспора та громадяни Нідерландів надають підтримку та спрямовують свої зусилля для того, щоб надати можливість дітям з України продовжити навчання.

За даними Укрінформ, Королівство Нідерланди¹⁰⁸, що посилається на NOS¹⁰⁹, надало притулок близько 90 тис. українських біженців, які є офіційно зареєстрованими (статистика на кінець травня 2023 року). Громадяни України отримали тимчасовий захист у Нідерландах згідно з Директивою Європейського Союзу про тимчасовий захист. Платформа <https://www.refugeehelp.nl> пропонує оперативну інформацію та пропозиції влади, неурядових організацій, компаній і приватних осіб.

Освітня спільнота Нідерландів з розумінням ставиться до труднощів, з якими стикаються учні та студенти-біженці. Потужну підтримку надає Університетський фонд біженців UAF (Universitair Asiel Fonds)¹¹⁰, що був заснований 1948 році, коли було жорстоко придушене студентське повстання в Празі. Фонд сприяє створенню необхідних умов учням і студентам-біженцям для продовження навчання.

¹⁰⁷ <https://ces.org.ua/en/refugees-from-ukraine-final-report/>

¹⁰⁸ <https://www.ukrinform.ua>

¹⁰⁹ <https://nos.nl>

¹¹⁰ [tps://www.uaf.nl/](https://www.uaf.nl/)

У співпраці з навчальними закладами викладачами та вчителями розроблено траєкторії навчання для студентів та учнів для переходу на нідерландську систему освіти та надано відповідні рекомендації, що реалізується у формі навчальних курсів, наставницьких програм, інформації щодо фінансової підтримки та навчальних ресурсів. Разом з навчальними закладами Нідерландів Фонд також здійснює:

- керівництво та фінансову підтримку учнів і студентів — біженців;
- визначення та спрямування траєкторій навчання;
- проведення тренінгів для студентів і викладачів.

Діти, які щойно прибули до Нідерландів і не володіють голландською мовою, можуть відвідувати школи з метою вивчення голландської мови.

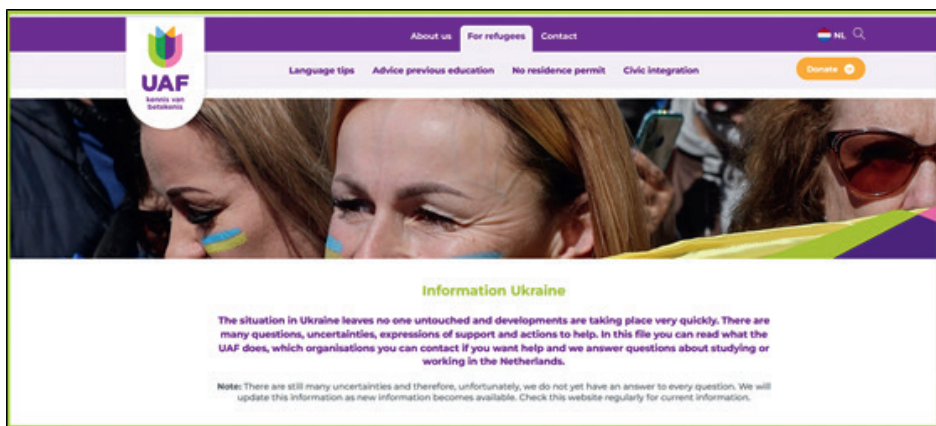

Рис.12. Університетський фонд біженців UAF

Навчальні заклади Нідерландів мають певні особливості в організації освітнього процесу з урахуванням віку дітей. Для дітей віком до 12 років створено покращені умови, що сприяють успішній участі в освітньому процесі. Навчання здійснюється у спеціальних школах або у звичайних початкових школах зі спеціальними класами. На веб-сайті організації LOWAN¹¹¹ можна знайти перелік шкіл, які пропонують такі можливості. Батьки можуть зареєструвати своїх дітей у цих закладах освіти. Для дітей віком від 12 до 18 років створюються міжнародні проміжні (адаптаційні) класи у звичайних загальноосвітніх школах, в які батьки також можуть зареєструвати своїх дітей.

¹¹¹ <https://www.lowan.nl>

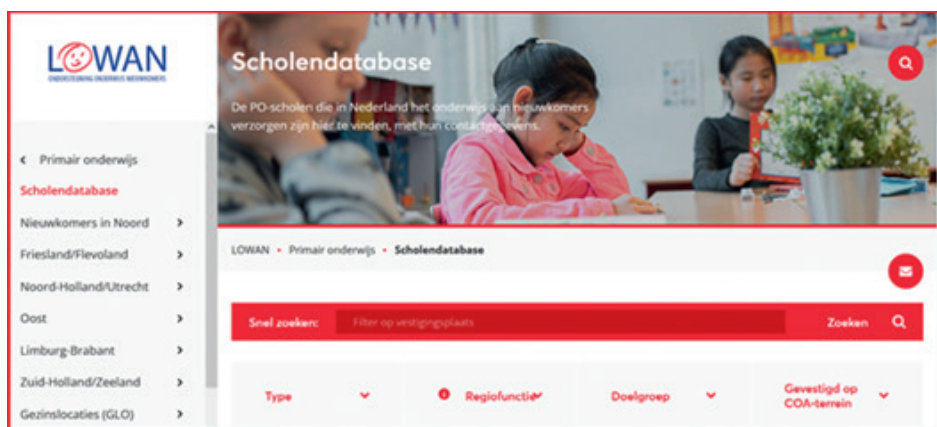

Рис. 13. Сторінка організації LOWAN

На урядовому порталі Нідерландів¹¹² міститься детальна інформація про можливості біженців з України щодо здобуття освіти. Для доступу біженців до освітніх послуг підготовлено «Навчальний посібник для дітей та молоді з України» (Рис. 13).

Рис. 14. Урядовий портал Нідерландів. Інформаційна сторінка та навчальний посібник для дітей та молоді з України

112 <https://www.rijksoverheid.nl/>

Керівникам шкіл, радам та муніципалітетам Нідерландів запропоновано інструменти для здобуття освіти, розміщення педагогічного персоналу, фінансування та нагляду з метою створення необхідних умов для продовження навчання дітей та молоді з України. Розроблено також детальні кроки створення тимчасових навчальних закладів.

Серед прикладів — School To Go — освітній проєкт, що реалізовується українськими волонтерами за підтримки компанії Soficreo. Створення школи для дітей з України в рамках цього проєкту є оперативною реакцією на початок російської війни проти України. Як вважають автори та учасники проєкту, головна місія школи — це навички, розуміння, творчість та мудрість. Саме у школі будуються взаємовідносини, що допомагають дітям зростати та вчитися мислити. Команда викладачів і психологів забезпечує професійну підготовку та психологічну підтримку учнів, незалежно від того, де вони перебувають та куди планують їхати. Метою SchoolToGo є те, щоб кожна українська дитина за допомогою платформи потрапила до класу з україномовними вчителями та однокласниками й не відчувала себе самотньою. Педагогічні працівники намагаються так організувати дидактичний процес, щоб українські учні оволодівали знаннями на одному рівні з їхніми однолітками в країні перебування.

українських книг для учнів початкової та середньої школи, рекомендованих Міністерством освіти і науки України.

Усі ці навчальні матеріали, підручники та книги надані українським освітнім видавництвом «Ранок», що вирішило

зробити свій каталог доступним з метою надання допомоги українським дітям у продовженні навчання в інших країнах Європи, зокрема в Нідерландах.

Noordhoff — це група освітніх видавців, які об'єднали свої зусилля з Європейською асоціацією видавців освіти. Видавництво пропонує не тільки друковані навчальні матеріали, а й цифрові рішення і послуги для всіх, хто навчається, від початкової школи до закладів професійної освіти. «Українські навчальні матеріали на даний момент є найефективнішою допомогою українським дітям у здобутті освіти. Ми сподіваємося, що вони охоплять багато шкіл та вчителів у Нідерландах, які приймають нових учнів з України до своїх класів», — зазначив *Тако Морелісс, головний виконавчий директор видавничої групи Noordhoff Infinitas Learning.*

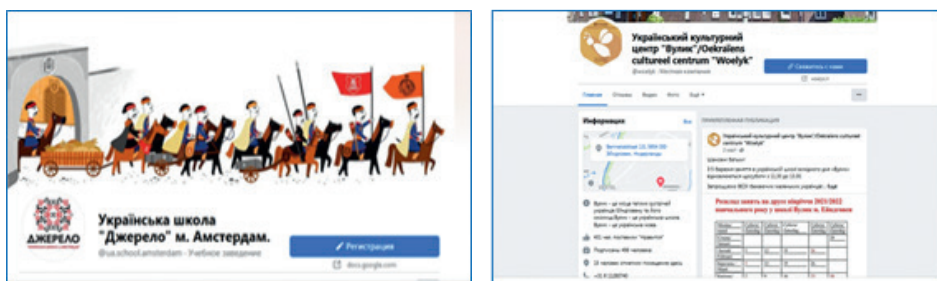

Рис. 15. Сторінки онлайн-шкіл для українських біженців у Нідерландах

Сьогодні у Нідерландах працюють українські школи як повного, так і вихідного дня. Серед них: Українська школа в Гаазі «Веселка»; Українська школа в Амстердамі «Джерело»; Українська школа у Роттердамі «Дзвіночок»; Українська школа в Ейндховені «Вулик»; Українська школа в Утрехті «Барвінок»; Українська школа у Гронінгені «Світлячок». Створені освітні осередки мають власні сайти та сторінки у мережі Фейсбук, що відкриті для українських дітей та їхніх батьків. У школах також діють бібліотеки, творчі та літературні гуртки. Ці освітні заклади працюють за підтримки посольства України в Нідерландах та громадських організацій української діаспори. У місті Утрехті також розпочала роботу Міжнародна школа Ithaka ISK на потреби дітей з України.

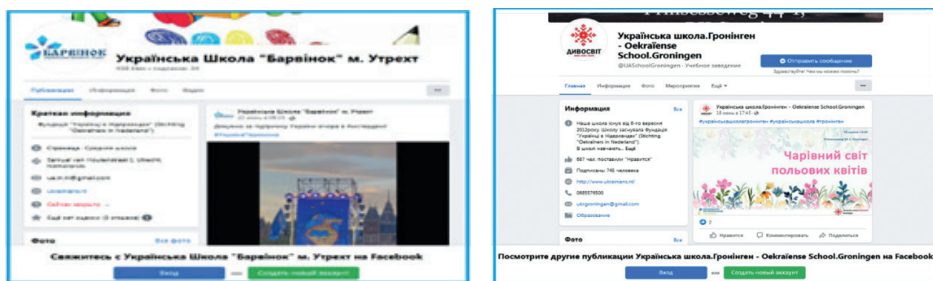

Рис. 16. Сторінки онлайн-шкіл для українських біженців у Нідерландах

Для того, щоб учні з України могли навчатися рідною мовою з українськими вчителями, створено окремий підрозділ. Україномовна школа налічує вісім класів, де навчаються діти від 12 до 17 років, з якими працюють українські й нідерландські педагоги.

Для українських дітей також відкрито навчальний заклад в місті Дордрехт. Тут можуть навчатися 120 учнів. Серед них мешканці Київської, Житомирської, Харківської, Одеської, Миколаївської та Івано-Франківської областей. З більш детальною інформацією можна ознайомитися на сайті закладу¹¹³. Уроки проводять українські вчителі. Поряд з обов'язковими шкільними предметами за українською програмою, діти вивчають сценічну майстерність, проєктний менеджмент та основи соціального підприємництва¹¹⁴.

Цікавим є досвід підтримки українських дітей у Туреччині. Через повномасштабне вторгнення росії в Україну в Туреччині проживає близько 40 тис. українців. Тут вони можуть оформити посвідку на проживання чи отримати міжнародний захист. Із цими документами українці мають доступ до освіти¹¹⁵.

До першого класу в Туреччині діти йдуть з шести років. Згідно з законом, усі діти, які легалізувалися у Туреччині, мають отримувати освіту. З учнями в молодшій школі простіше, тому що їх приймають без додаткових документів. З підлітками складніше: щоб їх зарахували до певного класу, потрібно показати табель, який мали на руках далеко не всі українці. Саме тому багато старших дітей навчаються дистанційно в українських школах або ж пішли до приватних шкіл

¹¹³ <https://mon.gov.ua/ua/news/ukrayinski-diti-vzhe-tizhden-navchayutsya-u-shkoli-v-niderlandah-za-programoyu-mon>.

¹¹⁴ <https://osvitoria.media/experience/yak-u-niderlandah>

¹¹⁵ <https://kanal.dim.tv/ukrayinczi-u-turechchini>

в Туреччині. Спеціальних інтеграційних класів для українців в Туреччині зазвичай не роблять.

В Туреччині діти мають можливість навчатися в суботніх школах, які діють при спілках в таких містах як Анкара, Стамбул, Анталія, Конья. Освіта в державних турецьких школах згідно законодавству Турецької Республіки проходить винятково турецькою мовою. Українських класів або факультативу з української мови наразі немає. У Туреччині в суботніх школах при українських спілках зареєстровано на сьогоднішній день вже більше 600 дітей вимушених переселенців. Хоча більшість дітей продовжує здобувати освіту дистанційно у своїх навчальних закладах¹¹⁶.

Найдовше в Туреччині працює Міжнародний ліцей ім. Шевченка в Стамбулі, в якому навчаються діти українців та представників інших національностей. Навчальний процес у ліцеї здійснюється на очній п'ятиденній основі згідно з договором про співпрацю з Міжнародною українською школою (МУШ) при Міністерстві освіти та науки України відповідно до навчальної програми українських загальноосвітніх закладів. Слухачі ліцею зараховані до МУШ як учні Закордонного українського навчального закладу «Міжнародний ліцей ім. Т. Шевченка».

В Анкарі за сприяння Посольства на базі Української спілки було відкрито триденну школу для дітей вимушених переселенців. Вчителями цієї школи здебільшого є також вимушені переселенці. Там діти мають змогу вивчати українську мову, історію, математику, образотворче мистецтво та займатися фізкультурою.

Громадська організація «Українська спілка в Анкарі» (голова спілки — Юлія Білецька) власними силами організувала українську суботню школу для українських дітей, домоглася відкриття мовних курсів задля інтеграції. У цій школі діти вивчають українську мову, образотворче мистецтво, народні танці і співи. Заняття проходять у трьох вікових групах: 2-3 роки; 4-6 років; 7-15 років. Також при школі діють курси англійської та турецької мов. Заняття проводяться кваліфікованими викладачами, із застосуванням новітніх методик навчання, у дружній, приязній атмосфері з урахуванням потреб кожної дитини. Діти забезпечуються усіма необхідними для уроків матеріалами.

Школа працює щосуботи з 10 до 14 години. Навчання спрямоване на формування успішної та гармонійної особистості, готової до викликів майбутнього; планування занять розроблено відповідно

¹¹⁶ <https://businesswoman.org.ua/usya-uvaga>

до вимог програм Міністерства освіти і науки України. Українська суботня школа діє за підтримки Посольства України в Туреччині¹¹⁷.

Рис.17. Українська суботня школа в Анкарі

Суботня школа у місті Анталія при громадській організації «Українська родина», працює з 2017 року стаціонарно. Маленькі українці вивчають математику, українську мову і літературу, народознавство, займаються малюванням, музикою, співами і танцями. В Анталії також діє Українська школа «Джерело», що працює по програмі Міжнародної Української школи (МУШ). У цій школі діти отримують українську державну освіту. Діти навчаються по суботах та неділях по 4 години. В кінці кожного півріччя учні здають іспити-співбесіди. Іспити-співбесіди приймають вчителі МУШ онлайн. По закінченню навчального року учні отримують сертифікати успішності / табеля.

У Бурсі також діє суботня школа при Товаристві українців. У програмі школи — українська мова, письмо, читання, історія, краєзнавство, література, турецька мова, образотворче мистецтво для дітей, хореографія для дітей.

В Стамбулі, Анкарі та Анталії для дітей — українських біженців функціонують також курси з вивчення турецької мови. Видано понад 1200 примірників книжечок українською мовою для діток молодшого віку.

¹¹⁷ <https://www.ukr-ayna.com/uk/ukrainska-spilka/ukrainska-subotnya-shkola/>

Університети та інститути також приймають українців, і тут є два варіанти:

- якщо діти закінчили школу в Туреччині, вони можуть скласти іспит на кшталт нашого ЗНО і тоді вступати нарівні з турецькими абітурієнтами;
- подавати документи як іноземний студент. Тут є свої переваги — стипендії для іноземців.

Портал Освіторія¹¹⁸ інформує, що з кожних трьох українських дітей лише одна дитина нині живе вдома. Решту дітей через війну вивезли до іншого регіону країни чи за кордон. За даними МОН України, в інших країнах перебувають понад 672 тис. українських школярів. Біженцями в цьому дослідженні називають не лише тих дітей, батьки яких отримали відповідний статус, а всіх, хто через війну опинився в зарубіжних країнах.

¹¹⁸ <https://osvitoria.media/opinions/ukrayinski-uchni-bizhentsi-skilky-yih-za-kordonom>

ДІЯЛЬНІСТЬ НАПН УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Національна академія педагогічних наук України в умовах цієї кровопролитної війни здійснює винятково важливі функції науково-методичного забезпечення розвитку освіти, прогнозування розвитку педагогічної науки, розвитку педагогічних субдисциплін, зокрема філософії освіти, компаративістики, андрагогіки, педевтології, психопедагогіки, а також військової педагогіки і психології.

Вчені НАПН України продовжують активну діяльність, спрямовану на системний науково-методичний супровід освіти, психологічну підтримку дітей і дорослих у тяжкий для країни час, реалізацію пріоритетів державної освітньо-наукової політики, розв'язання актуальних проблем модернізації освітньої та наукової сфер, а також інноваційність й обґрунтованість, соціальну і економічну значущість отриманих результатів, їх широке практичне впровадження і використання, реагування на виклики, що постали перед українським суспільством в цілому та освітою зокрема.

З початком повномасштабного воєнного вторгнення російської федерації на територію України та оголошенням воєнного стану, введеного і продовженого указами Президента України (від 24 лютого 2022 р. № 64, від 14 березня 2022 р. № 133, від 17 травня 2022 р. № 341, від 12 серпня 2022 р. № 573) та затверджених відповідними законами України (від 24 лютого 2022 р. № 2102-IX, від 15 березня 2022 р. № 2119-IX, від 22 травня 2022 р. № 2263-IX, від 15 серпня 2022 р. № 2500-IX), Національною академією педагогічних наук України здійснено організаційні заходи з метою забезпечення функціонування наукових установ академії в умовах війни, спрямування їх діяльності на підвищення спротиву українського народу російському агресору, наближення перемоги над ворогом, ефективне повоєнне відновлення України на інноваційній, високотехнологічній основі.

24 лютого 2022 року на вебпорталі НАПН України оприлюднено заяву, якою висловлено безумовну підтримку керівництву держави та Збройним Силам України, їх зусиллям, спрямованим на захист суверенітету і територіальної цілісності нашої держави, вшановано пам'ять тих, хто віддав за неї життя, та засвідчено глибоке переконання у здобутті перемоги українського народу. Засуджено військову агресію росії проти України, постійне та грубе порушення принципів і норм міжнародного права щодо гарантій суверенітету і територіальної цілісності України як незалежної держави, жорстоке поводження з мирним населенням, зокрема дітьми, що призводить до численних людських жертв. Незважаючи на складну ситуацію, висловлено непохитну віру в переможне завершення війни.

Прийнято рішення, що вчені — громадяни російської федерації та Республіки Білорусь, які явно або мовчазно підтримали військові дії агресора, не можуть бути частиною цивілізованого академічного світу, реалізовувати будь-які спільні проєкти. Статусу іноземних членів НАПН України та позбавлено 9 громадян російської федерації та 2 громадян Республіки Білорусь, статусу почесного доктора — 1 громадянина Республіки Білорусь, із боку яких відсутнє відповідне реагування на її віроломне військове вторгнення в Україну, що суперечить основним принципам і цінностям НАПН України, інтересам і авторитету української держави та завдало значної шкоди авторитетові академії. НАПН України також звернулася із заявою українською та англійською мовами до міжнародної наукової спільноти про припинення будь-якої співпраці з такими російськими і білоруськими вченими, науковими колективами і розірвання з ними грантових угод¹¹⁹.

Роботу вчених НАПН України, поряд з виконанням планових завдань науково-дослідної та експериментальної діяльності, зорієнтовано на забезпечення активної участі у відсічі російській агресії, координацію діяльності працівників академії, спрямовану на розв'язання актуальних проблем наукового супроводу реалізації державної освітньої політики, розвиток фундаментальних і прикладних досліджень та експериментальних розробок у галузі освіти, педагогіки і психології в умовах воєнного стану і післявоєнного часу.

У перші дні війни підготовлено листи-звернення до міжнародної наукової спільноти про події в Україні у зв'язку з повномасштабною російською агресією; одержано листи підтримки від міжнародних партнерів та іноземних членів академії, зокрема від: іноземного члена

¹¹⁹ <https://doi.org/10.37472/SaveUkraine>

НАПН України громадянина росії Ігоря Смірнова про підтримку народу України¹²⁰; ректора Сілезького університету Ришарда Козьолека (Польща) на адресу НАПН України про солідарність з Україною¹²¹; Сенату Гданського університету щодо солідарності з Україною¹²²; академічної спільноти Польщі у зв'язку з агресією росії проти України¹²³; іноземного члена НАПН України П'єра Лена (Франція) до президента НАПН України Василя Кременя про підтримку України¹²⁴; почесного доктора НАПН України Умберто Нуно Лопес Мендес де Олівейра (Португалія) на підтримку українських вчених, українського народу і України¹²⁵; почесного доктора НАПН України пана Морітца Гунцінгера (ФРН)¹²⁶ та ін.

24 травня 2022 року проведено загальні збори НАПН України, на яких розглянуто найважливіші аспекти і підсумки діяльності академії, її Президії, відділень та наукових установ у 2021 році, визначено завдання академічного колективу на 2022 рік в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України.

Загальними зборами НАПН України: завершено процедуру виведення із складу академії іноземних членів — громадян російської федерації та Республіки Білорусь, які не засудили акти агресії проти України цих країн, шляхом виключення із складу академії, керуючись відповідними нормами Статуту НАПН України (нагадаємо, що члени НАПН України, яких було обрано іноземними членами Російської академії освіти, ще декілька років тому подали заяви і вийшли з її складу); окреслено невідкладні завдання та ключові напрями відновлення освітньої сфери України у повоєнний час, з-поміж яких:

- розв'язання актуальних проблем наукового супроводу реалізації державної політики у сфері освіти, розвитку фундаментальних і прикладних досліджень та експериментальних розробок у галузі освіти, педагогіки і психології в умовах воєнного стану і повоєнного часу;
- забезпечення практико-орієнтованих результатів наукових досліджень, актуальних для сьогодення;

¹²⁰ <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2616/>

¹²¹ <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2663/>

¹²² <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2665/>

¹²³ <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2667/>

¹²⁴ <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2612/>

¹²⁵ <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2622/>

¹²⁶ <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2628/>

- розширення експертно-аналітичної діяльності щодо стану всіх рівнів і підсистем освіти, забезпечення оперативної підготовки практичних рекомендацій для інформування органів влади, закладів освіти, освітян, здобувачів освіти, усіх громадян в складних умовах руйнування і розбалансування освітньої сфери та необхідності її стабілізації і повоєнного відновлення;
- активізація участі вчених НАПН України в здійсненні експертизи й опрацюванні проєктів законодавчих актів щодо відновлення і розвитку освіти і науки та інших сфер суспільного життя;
- розвиток євроінтеграційної діяльності академії, її членів, колективів наукових установ;
- реформування НАПН України, зокрема забезпечення актуалізації тематики наукових досліджень і розробок, відповідності назрілим практичним потребам розвитку освітньонаукової сфери і суспільства в цілому, скорочення термінів виконання планових робіт, оптимізація складу виконавців, співпраця із споживачами наукової продукції різних форм власності тощо.

Вчені НАПН України активно долучилися до реалізації Указу Президента України «Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни» від 21 квітня 2022 р. № 266/2022. У рамках робочої групи «Освіта і наука» сформовано, обґрунтовано та узагальнено пропозиції для робочих підгруп «Освіта» та «Наука»; виокремлено нагальні проблеми і виклики у сферах освіти і науки, обґрунтовано шляхи їх розв'язання і подолання, запропоновано ідеї щодо вирішення нагальних проблем та викликів у сферах «Освіта» (для сфер аналізу «Дошкільна освіта», «Загальна середня освіта» (повна загальна середня освіта (навчально-методичне забезпечення); повна загальна середня освіта (профільна середня освіта), «Професійна та фахова передвища освіта», «Вища освіта» та «Наука»; здійснено SWOT-аналіз зібраних рішень (ідей) до окреслених проблем у цих сферах. Це уможливило виявлення сильних і слабких сторін, ризиків і можливостей щодо повоєнної розбудови освіти різних категорій населення та розвитку науки в Україні.

На засіданні Президії НАПН України 28 липня 2022 року затверджено заходи академії щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 року відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16 червня 2015 р.» від 6 червня 2022 р. № 527.

У 2023 році наукова та науково-організаційна, експериментальна, експертна та освітня діяльність НАПН України продовжувалась в умовах повномасштабної війни російської агресії та спрямовувалась: на системний науково-методичний і психологічний супровід освіти; розроблення науково-методичного забезпечення національної системи освіти; реалізацію пріоритетів державної освітньо-наукової політики; підвищення наукового потенціалу в галузі освіти, педагогіки і психології, посилення його впливу на модернізацію усіх систем національної освіти в умовах воєнного стану та з урахуванням завдань інтеграції в європейський освітній та науковий простір. Виконання наукових досліджень та науково-організаційна робота в наукових установах НАПН України. Ураховуючи необхідність дослідження актуальних проблем воєнного стану та повоєнного відновлення нашої держави, створення новітньої конкурентоспроможної наукової продукції згідно з Планом відновлення України та необхідність приведення у відповідність сфери освіти до стандартів і рекомендацій Європейського Союзу у зв'язку з наданням Україні статусу кандидата для вступу в ЄС внесено зміни до перспективних і тематичних планів, технічних завдань фундаментальних і прикладних досліджень, що виконуються у НАПН України; затверджено нові Пріоритетні напрями (тематику) наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок НАПН України на 2023-2027 рр. (постанова загальних зборів НАПН України від 7 квітня 2023 р. № 1-1/1-3); оновлено Стратегію розвитку Національної академії педагогічних наук України на 2023-2027 роки (затверджено постановою загальних зборів НАПН України від 7 квітня 2023 р. № 1-1/1-2). Вчені академії активно долучилися до проведених Комітетом Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій слухань: «Освітні втрати й освітні розриви на рівні загальної середньої освіти: вимірювання та механізми подолання» (11 травня 2023 р.) та «Відновлення освіти на деокупованих територіях» (25 травня 2023 р.). Підготовлено інформаційно-аналітичні матеріали і пропозиції до рішень.

На виконання рекомендацій слухань Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій на тему «Відновлення освіти на деокупованих територіях» проведено традиційну серпневу вебконференцію для педагогічних працівників «Вчені НАПН України — українським учителям» (28 серпня 2023 р.)¹²⁷. На цьому заході висвітлено особливості організації освітнього процесу в умовах воєн-

¹²⁷ <https://undip.org.ua/announce/vcheni-napn-ukrainy-ukrainskym-uchyteliyam/>

ного стану, подолання освітніх втрат учнів та розв'язання актуальних проблем відновлення загальної середньої освіти на деокупованих територіях, створення безпечного психологічного середовища.

З перших днів та упродовж усього періоду дії воєнного стану в нашій державі вчені НАПН України активно долучалися до волонтерської діяльності. Розгорнуто системну волонтерську діяльність, спрямовану на надання гуманітарної допомоги громадянам, які проживали на тимчасово окупованих територіях й зазнали втрат від російської агресії. Взято активну участь у волонтерській роботі: донації, донорстві, плетенні маскувальних сіток, співпраці з місцевими організаціями територіальної оборони, забезпеченні військових частин медикаментами та амуніцією, забезпеченні продуктами харчування та речами першої необхідності людей літнього віку, людей з інвалідністю та внутрішньо переміщених осіб тощо.

Наведемо лише один приклад. На звернення бійців В/ч А4717 (рота матеріального забезпечення протиповітряної оборони для прикриття критичної інфраструктури) щодо надання допомоги для придбання автомобіля упродовж січня-лютого 2024 року Відділенням професійної освіти і освіти дорослих НАПН України було зібрано кошти (понад 150 тис. грн.), що дало можливість 28 лютого 2024 року придбати автомобіль HYUNDAI. Кошти на автомобіль зібрано завдяки підтримці і допомозі Президента НАПН України, доктора філософських наук, професора, академіка НАПН України і НАН України Василя Кременя, а також Відділення професійної освіти і освіти дорослих НАПН України, Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (директор — доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України Лариса Борисівна Лук'янова), окремих вчених та працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти.

В умовах воєнного стану академічні інститути цілеспрямовано діють креативно, шукають нові підходи з урахуванням загроз і зрослих вимог воєнної доби. В Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України створено Освітній хаб «IPOOD hab» як сучасної освітньої онлайн платформи для професійного та особистісного розвитку дорослого населення, налагодження ефективної взаємодії зі здобувачами освіти і соціальними партнерами в умовах воєнного стану. Запроваджено волонтерський проєкт «Психологічні Сили України» з метою надання психологічної допомоги і сприяння розвитку резильєнтності під час війни різних категорій населення, у тому числі тимчасово переміщених осіб.

Здійснюється науково-методичний супровід діяльності центрів освіти дітей та дорослих для українських громадян у Республіці Польща (Центр освіти та розвитку дітей у Варшаві (Centrum Edukacji i Rozwoju, Warszawa), Український освітній хаб у Варшаві, Бібліотека Товариства SalamLab (м. Краків). Інститутом педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України реалізується програма підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників Київського інституту Національної гвардії України; виконується проект «Максимізація ефективності ресурсів змішаного навчання в закладі вищої педагогічної освіти у воєнний час і повоєнного відновлення України» за грантової підтримки Національного фонду досліджень України. Засновано «Об'єднання інституцій-партнерів «Педагогічна синергія», діяльність якого спрямована на вдосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя.

Інститут професійної освіти НАПН України (директор, доктор пед. наук, проф., академік НАПН України Валентина Радкевич) також долучився до підтримки та допомоги Збройним Силам України, а саме: проводиться тренінговий курс «Соціально-психологічний супровід навчання внутрішньо переміщених осіб у закладах професійної освіти» для педагогічних працівників закладів професійної освіти. Надається допомога мирним жителям похилого віку ліками та продуктами першої необхідності; здійснюється співпраця з благодійним фондом «Повернись живим». Це фонд допомагає суспільству бути ближчим до передової, збираючи гроші на розвідувально-ударні комплекси, джерела живлення для Starlink, мобільні комплекси спостереження. Центр психологічного супроводу діяльності педагогічних працівників закладів професійної освіти сприяє вирішенню питань, пов'язаних з проблемами створення в Україні безбар'єрного простору та охорони ментального здоров'я учасників освітнього процесу у закладах професійної освіти під час війни.

Інститутом цифровізації освіти НАПН України у 2023 році проведено онлайн-опитування 42 708 вчителів, педагогічних працівників щодо готовності та потреб вчителів з використання цифрових засобів та ІКТ у воєнний час¹²⁸. Це дозволило не лише виявити ступінь готовності вчителів працювати під час війни, а також визначити проблеми, психологічний стан учнів та вчителів, технологічну готовність

¹²⁸ Результати онлайн-опитування «Готовність і потреби вчителів щодо використання цифрових засобів та ІКТ в умовах війни: 2023». Аналітичний звіт / О. Овчарук, І. Іванюк, О. Гриценчук [та ін.]; за заг.ред. О. Овчарук. — Київ : ІЦО НАПН України. 2023. — 81 с. — URL : <https://lib.iitta.gov.ua/736435/>

використовувати ІКТ під час дистанційного навчання. З урахуванням результатів цього дослідження підготовлено рекомендації для інститутів, центрів та інших закладів післядипломної освіти та підготовки вчителів. Опитування було проведене з 13 березня до 13 квітня 2023 року в умовах повномасштабної російської агресії проти України. Заклади освіти, педагогічні працівники, учні та студенти змушені пристосовуватись до умов, що змінили життя громадян: обстріли, блекаути, постійні повітряні тривоги, окупація територій, евакуація та ін. Все це зумовило необхідність гнучкості в організації освітнього процесу. Значна частина шкіл і закладів вищої освіти екстрено перейшли на виключно дистанційний формат освітнього процесу. Ураховуючи ситуацію в країні сьогодні, дистанційний та змішаний формати навчання буде продовжено, що потребує активного використання ІКТ та посилення уваги до самостійного навчання.

Педагоги продовжують висловлювати власні очікування щодо їхньої підтримки з боку установ закладів освіти та держави, особливо під час війни. Адже нестача часу для підготовки до онлайн-уроків та самоосвіти, недостатнє матеріально-технічне забезпечення освітнього процесу у дистанційному форматі знижують якість освітнього процесу. Серед невирішених проблем за три останні роки респонденти вказують на такі:

- відсутність якісного інтернету — 64,7 %;
- недостатнє матеріально-технічне забезпечення учнів — 56,8 %;
- віялові відключення електроенергії — 49,1 %;
- низький рівень самоорганізованості та мотивації учнів — 41,3 %;
- відсутність підтримки з боку батьків — 30,0 %;
- брак часу через збільшення навантаження вчителя — 25,9 %;
- психологічні труднощі під час дистанційного навчання — 14,5 %;
- труднощі з дистанційним навчанням учнів початкової школи — 13,9 %;
- недостатній рівень цифрової компетентності вчителів — 5,1 %.

Результати опитування освітян щодо особливостей дистанційного навчання під час війни: більшість респондентів зазначили, що вони залишились вдома (86,7 %) та продовжують працювати в своєму закладі освіти; освітній процес здійснюється в різних форматах: дистанційно — 41,9 %, змішано — 37,7 % і стаціонарно — 20,4 %, що залежить від активності бойових дій на території області та наявності облаштованих бомбосховищ у закладах загальної середньої освіти. Нові виклики перед вчителями та системою освіти, спричинені вій-

ною, на думку педагогів, полягають в тому, що 79,3 % респондентів працюють з дітьми внутрішньо переміщених осіб дистанційно, 60,2 % респондентів працюють дистанційно з українськими дітьми-біженцями в інших країнах. При цьому, педагоги вважають, що більшість дітей, які перебувають за кордоном, навчаються одночасно у двох системах освіти, про що свідчать відповіді 72,3 % респондентів. Внаслідок цього діти мають велике навчальне навантаження, що впливає на їхній психологічний та фізичний стан і призводить до освітніх втрат. Наприклад, на запитання «якою мірою учні адаптувались до нових умов навчання під час війни», від респондентів було отримано відповідь за 5-ти бальною шкалою: 47,7% респондентів вважає, що майже повністю адаптувались (Рис. 18)¹²⁹.

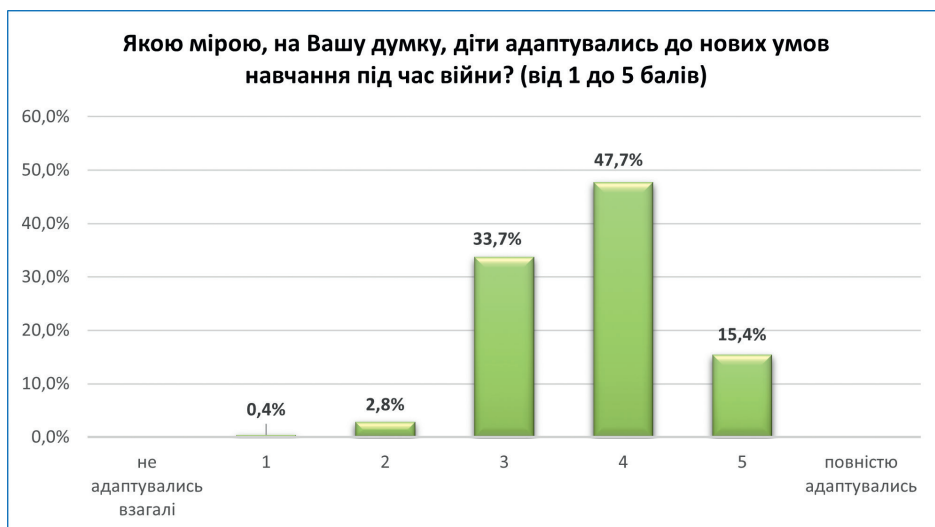

Рис. 18. Відповіді респондентів на питання «Якою мірою, на Вашу думку, діти адаптувались до нових умов навчання під час війни?»

Попри існуючі труднощі вчителів, які працюють з дітьми внутрішньо переселених осіб та біженцями, більшість респондентів — 89,7 %, зазначили, що вже існує достатньо онлайн-дидактичних матеріалів для підготовки до дистанційних занять в умовах війни. Це свідчить про те, що під час пандемії COVID-19 було напрацьовано достатньо матеріалів, що опанували вчителі для дистанційної роботи. Педагоги

¹²⁹ Результати онлайн-опитування «Готовність і потреби вчителів щодо використання цифрових засобів та ІКТ в умовах війни: 2023». Аналітичний звіт / О. Овчарук, І. Іванюк, О. Гриценчук [та ін.]; за заг.ред. О. Овчарук. — Київ : ІЦО НАПН України. 2023. — 81 с. — URL : <https://lib.iitta.gov.ua/736435/>

зазначили їхні потреби у підвищенні кваліфікації з надання психосоціальної підтримки учням в умовах війни, зокрема, з такої тематики: ігри з дітьми, що допомагають подолати стрес — 54,9 %; практичні техніки, що дають змогу зменшити рівень стресу, тривоги — 52 %; професійне та емоційне вигорання: ознаки, профілактика, способи подолання — 42,9 %; формування навичок психологічної стійкості, турбота про свою стійкість у стані стресу — 39,9 %; надання першої психологічної допомоги дорослим та дитині — 38,9 %; психологічна самодопомога, перелік ресурсів для стабілізації та відновлення психологічного стану — 33,4 %; робота з батьками щодо того, як підтримувати батькам дитину у стані стресу — 31,4 %; знання про реакції людини на стресові події — 31,1 %¹³⁰.

В Інституті психології імені Г.С. Костюка НАПН України впродовж 2021–2023 років проводилося прикладне дослідження «Діагностування адаптаційних розладів у суб'єктів освітнього простору». Якісний аналіз отриманих результатів надав змогу виконавцям:

- виокремити й описати основні прояви (у соціальній сфері та сфері діяльності навчання) адаптаційних розладів у дітей різного віку в умовах воєнного стану (із домінуванням дистанційної освіти й віртуального спілкування);
- визначити психологічні чинники, що призводять до соціальної дезадаптації школярів;
- встановити внутрішні детермінанти зниження адаптаційних можливостей старших школярів;
- виявити динаміку порушень адаптації (від перших днів війни до шести місяців від її початку), форми їхнього прояву та відсотковий розподіл цих порушень серед досліджуваних дорослих здобувачів освіти.

Доведено, що в сучасній Україні особливості адаптації до будь-якої ситуації (навчання, зміни місця проживання, зміни професійної діяльності, змін у складі сім'ї тощо) потрібно розглядати з урахуванням реалій повномасштабної агресії, оскільки події війни (які мають високий ступінь стресогенності) у сукупності з різного роду труднощами різко підвищують ризик виникнення адаптаційних розладів, що ускладнюють адаптацію. Здійснено емпіричну перевірку (апробацію) інструментарію психологічної діагностики проявів адаптаційних розладів у суб'єктів освітнього простору, адаптованого до умов воєнного стану (на базі 21 закладу освіти та організації в різних регіонах країни),

¹³⁰ <https://lib.iitta.gov.ua/736435/>

а також запропоновано згаданий інструментарій до використання психологам системи освіти, педагогічним працівникам закладів дошкільної, загальної середньої освіти, викладачам закладів вищої освіти, керівникам освітніх установ, соціальним педагогам. Запропонована система методик і процедур сприятиме вчасному виявленню осіб з адаптаційними розладами (спричиненими травмівними подіями війни) з метою якнайшвидшого надання їм необхідної психологічної допомоги та підвищенню ефективності психологічного супроводу освіти в умовах воєнного стану.

Вчені НАПН України продовжують діяльність з підвищення спротиву збройній агресії Російської Федерації для наближення перемоги у війні з агресором та підготовки до ефективного повоєнного відновлення країни на інноваційній, високотехнологічній основі.

ЗАКОНОДАВЧЕ І НОРМАТИВНО- ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У зв'язку з повномасштабною військовою агресією Російської Федерації проти України 24 лютого 2022 року Президентом України Володимиром Зеленським було введено в дію Указ Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» та Указ Президента України № 341/2022 від 17 травня 2022 року «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні». 17 травня Президент України Зеленський видав Указ Президента України № 341/2022 «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні», яким зобов'язав Міністерство закордонних справ України забезпечити інформування в установленому порядку Генерального секретаря ООН та офіційних осіб іноземних держав про продовження строку дії воєнного стану в Україні, про обмеження прав і свобод людини і громадянина, що є відхиленням від зобов'язань за Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, та про межу цих відхилень і причини прийняття такого рішення.

22 травня 2022 року та 21 квітня 2022 року Верховна Рада України прийняла відповідні Закони України «Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні». У цих документах виокремлено роль Міністерства закордонних справ України, що має забезпечити інформування в установленому порядку Генерального секретаря ООН та офіційних осіб іноземних держав про продовження строку дії воєнного стану в Україні, про обмеження прав і свобод людини і громадянина, що є відхиленням від зобов'язань за Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, та про межу цих відхилень і причини прийняття такого рішення.

24 червня 2022 року Кабінетом Міністрів України прийнято Постанову № 711 «Про початок навчального року під час дії правового режиму воєнного стану в Україні». У цьому документі наголошено

на необхідності забезпечення організації початку навчального року залежно від безпекової ситуації в кожній окремій адміністративно-територіальній одиниці обласним та Київській міській військовим адміністраціям разом із засновниками закладів освіти та встановити тривалість 2022-2023 навчального року з 1 вересня 2022 року по 30 червня 2023 року. Цю постанову прийнято відповідно до Закону України від 19 червня 2022 року № 2315-IX «Про внесення зміни до розділу Х «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про повну загальну середню освіту» щодо врегулювання окремих питань освітньої діяльності в умовах воєнного стану».

Заступник Міністра освіти і науки України Андрій Вітренко повідомив, що заклади загальної середньої освіти, в яких немає укриттів, працюватимуть онлайн. Він наголосив, що з 1 вересня 2022 року в офлайн-режимі працюватимуть лише ті навчальні заклади, в яких є належно обладнані укриття. Що ж стосується шкіл, які не матимуть укриттів, то вони будуть здійснювати освітній процес в онлайн форматі або практикувати змішану форму навчання. У зонах бойових дій і на прилеглих до них територіях навчання буде здійснюватися виключно у дистанційному форматі. Заняття у закладах позашкільної освіти також будуть проводитися лише за наявності бомбосховища в освітніх будівлях¹³¹.

Після початку війни та запровадження воєнного стану суттєво змінилась сфера трудових відносин в Україні. Для врегулювання праці в нових умовах Верховна Рада України прийняла Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» № 2136-IX, а Державна служба України з питань праці продовжує надавати рекомендації та коментарі щодо застосування законодавства. Відповідно набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо оптимізації трудових відносин» № 2352 (законопроект № 7251).

Отже, законодавчими актами та постановами Кабінету Міністрів України стосовно повномасштабної російської агресії проти України встановлено та закріплено норми і регламентацію організації освітнього процесу та дій роботодавців, в тому числі й у сфері освіти. Основним положенням цих норм є те, що працівники сфери освіти є захищеними від звільнення, втрати робочого місця, не залишаються поза увагою держави, коли знаходяться на окупованій території, або покинули межі держави, а учні та студенти зберегли свої місця нав-

¹³¹ <https://osvita.ua/school/87045/>

чання та мають право на здобуття подальшої освіти у тих закладах, які вони обрали та в яких навчались на початок російської військової агресії від 24 лютого 2022 року.

Незважаючи на те, що російська агресія ще триває, постало невідкладне завдання відбудови України. 21 квітня 2022 року Президент України Володимир Зеленський підписав Указ щодо утворення Національної ради з відновлення України від наслідків війни. Створено 23 робочі групи, в тому числі робоча група з відновлення освіти і науки. Проводиться аудит збитків та формується програма відновлення кожного дитячого садка, школи, професійного ліцею, коледжу та університету. У травні-на початку червня 2022 року вищі навчальні заклади працюють дистанційно у 24 областях України та Києві.

29 квітня 2022 року Кабінетом Міністрів України було ухвалено зміни до Положення про інклюзивно-ресурсні центри (ІРЦ) щодо розширення їх завдань на період дії воєнного стану. Нові завдання цих центрів було визначено так:

- проведення комплексної оцінки та здійснення системного кваліфікованого супроводу осіб з особливими освітніми потребами, які вимушено змінили місце проживання (перебування) та були зараховані в інклюзивні класи (групи) або здобувають освіту з використанням технологій дистанційного навчання;
- надання інформаційної підтримки батькам дітей з особливими освітніми потребами щодо закладів, у яких дитина може продовжувати навчання та отримувати інші додаткові послуги.

Цим документом передбачено також створення належних умов для психологічної підтримки дітей, які переживають психологічну травму. На період дії воєнного стану фахівці ІРЦ зможуть надавати додаткові корекційно-розвиткові послуги всім дітям з особливими освітніми потребами, зокрема й дистанційно.

Запропоновані зміни спрямовувалися на спрощення процедури подання документів для проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини, а також на створення відповідних умов для звернення до інклюзивно-ресурсних центрів осіб, які супроводжують групи внутрішньо-переміщених і потребують додаткової підтримки¹³².

Головні завдання таких центрів, а їх до початку російської війни налічувалося в Україні 667, полягають у тому, щоб якомога раніше й якісніше визначити особливі освітні потреби дитини та надати

¹³² <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-irc-v-umovah-voyennogo-stanu>

зкладам і батькам рекомендації, які допоможуть здобувачам реалізувати право на освіту. В інклюзивно-ресурсних центрах до початку повномасштабної російської агресії працювало близько 4,5 тис. висококваліфікованих фахівців-педагогічних працівників, які надавали та продовжують надавати допомогу дітям з особливими освітніми потребами.

20 березня 2022 року набрав чинності Закон України від 15 березня 2022 року № 2126-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану», згідно з яким Закон України «Про освіту» було доповнено новою статтею 57-1 «Державні гарантії в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану». У цій статті визначено гарантії здобувачам освіти, працівникам закладів освіти, установ освіти, наукових установ на:

- організацію освітнього процесу в дистанційній формі або в будь-якій іншій формі, що є найбільш безпечною для його учасників;
- збереження місця роботи, середнього заробітку, здійснення виплати стипендій та інших виплат, передбачених законом;
- місце проживання (пансіон, гуртожиток тощо) та забезпечення харчуванням (у разі потреби).

З метою забезпечення реалізації цих гарантій законом надано відповідні повноваження органам влади на оперативне прийняття необхідних рішень для врегулювання сфери освіти та науки у воєнний час.

Міністерством освіти і науки України ініційовано створення міжнародної коаліції. Головна мета її діяльності — залучення широкого кола партнерів України до захисту української освіти та науки в умовах російської агресії та її відновлення в повоєнний час. Майданчиком для діалогу з міжнародними партнерами стала Секторальна робоча група «Освіта і наука». Перелік учасників є відкритим до приєднання (учасниками Секторальної робочої групи є міжнародні організації, посольства, неурядові організації та проекти). Діють також тематичні підгрупи за сферами політик і окремими наскрізними пріоритетами¹³³.

МОН України розроблено також ПЛАН-концепт функціонування системи освіти, сфери наукової та інноваційної діяльності України під час воєнного стану та відбудовчого періоду, спричиненого росій-

¹³³ <https://www.kmu.gov.ua/diynalist/mizhnarodna-dopomoga/coordination/sektoralni-robochi-grupi>

ською агресією. Створено секторальну робочу групу «Освіта і наука», що об'єднує ключових міжнародних партнерів. МОН України разом з НАПН України розроблено проєктні пропозиції для вирішення нагальних проблем української освіти під час воєнного стану та повоєнної відбудови нашої держави.

Незмінними залишаються п'ять пріоритетів:

1. Забезпечення сталості та безперервності освіти.
2. Створення безпечних умов для навчання та викладання.
3. Психологічна підтримка учасників освітнього процесу.
4. Відновлення освітньої інфраструктури в найближчому майбутньому.
5. Продовження реформ та якісних трансформацій на всіх рівнях освіти.

Підготовлено також пропозиції щодо 5 важливих проєктів, які можуть бути імплементовані впродовж одного — двох років, зокрема:

- цифровий освітній паспорт;
- створення освітніх catch up програм та інструментів;
- створення навчально-практичних центрів за галузевим спрямуванням;
- профорієнтація та побудова кар'єри «Обери професію своєї мрії»;
- навчання вчителів / учнів надавати домедичну допомогу.

Незаперечним є те, що реалізація цих проєктів сприятиме створенню необхідних умов для розвитку української освіти під час воєнного стану.

Відповідно до прийнятих законодавчих актів і нормативно-правових документів МОН України розроблено низку методичних рекомендацій та розміщено їх на всіх можливих електронних платформах для використання.

Особливо важливою залишається психологічна підтримка дітей, вчителів та батьків під час війни. Документи і матеріали з цих та інших важливих питань розміщено на сайтах МОН України та Інституту модернізації змісту освіти за такими посиланнями:

- <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-zapuskaye-informacijnukampaniyu-pro-te-yak-zaspokoyiti-ditej-pid-chas-vijni> — інформаційні матеріали «Психологічна турбота про дітей під час військових дій»;
- <https://mon.gov.ua/ua/vseukrayinskij-rozklad> — Всеукраїнський розклад (психологічні хвилинки);

- <https://poruch.me/> — проєкт психологічної підтримки «ПО-РУЧ» (групи психологічної підтримки для підлітків, для батьків, для психологів) — спільний проєкт Міністерства освіти і науки України, Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), Українського інституту когнітивно-поведінкової терапії та ГО «ВГЦ «Волонтер»;
- <https://imzo.gov.ua/psychologichnyj-suprovid-ta-sotsialno-pedahohichna-robota/materialy-dlia-vykorystannia-v-roboti-pid-chas-voiennykh-diy/> — матеріали для використання в освітньому процесі, записи вебінарів, «Гаряча лінія», контакти психологів тощо.

Слід наголосити, що освітянська спільнота швидко відреагувала на законодавчі зміни та запропонувала низку рекомендацій щодо організації навчання учнів та студентів в умовах війни. Це були звернення до освітян різних рівнів — від управлінців до вчителів та вихователів щодо форм організації навчання та виховання. На жаль, під час війни особливо серед незахищених категорій залишаються діти з особливими потребами. Зокрема йдеться про рекомендації, розроблені творчою групою корекційних педагогів КЗО «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» ДОР» щодо організації навчання дітей з порушеннями слуху та ін.

З окремих питань організації освітнього процесу в умовах воєнного стану Міністерство освіти і науки України розробляє і направляє керівникам департаментів (управлінь) освіти і науки обласних, Київської міської військових адміністрацій керівникам закладів загальної середньої освіти спеціально розроблені нормативно-правові документи.

Так, у листі Міністерства освіти і науки України від 3 листопада 2023 року наголошено, що в умовах воєнного стану одним із пріоритетних завдань держави є збереження життя та здоров'я її громадян, особливо дітей, та забезпечення їхнього доступу до освіти. Відповідно до статті 57 Закону України «Про освіту» державні гарантії в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану здобувачам освіти, працівникам закладів освіти, установ освіти, у тому числі тим, які в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану в Україні чи окремих її місцевостях, оголошених у встановленому порядку (особливий період), були вимушені змінити місце проживання (перебування), залишити робоче місце, місце навчання, незалежно від місця їх проживання (перебування) на час особливого періоду гарантується організація освітнього процесу

в дистанційній формі або в будь-якій іншій формі, що є найбільш безпечною для його учасників.

Листом від 16 серпня 2023 року № 1/12186-23 Міністерство освіти і науки України поінформувало керівників обласних, Київської міської військових адміністрацій про особливості організації 2023-2024 навчального року в умовах правового режиму воєнного стану. Освітній процес у закладах загальної середньої освіти відповідно до рішень обласних, Київської міської військових адміністрацій та засновників закладів освіти рекомендовано здійснювати за очною, дистанційною формами навчання або їх поєднанням (за змішаним режимом) залежно від можливостей фонду захисних споруд цих закладів, зовдяки чому мають бути створені безпечні умови навчання.

Механізм забезпечення здобуття повної загальної середньої освіти за дистанційною формою визначено Положенням про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 08.09.2020 року № 1115, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 28 вересня 2020 року за № 941/35224.

Дистанційне навчання може передбачати навчальні (у тому числі практичні, лабораторні) заняття, вебіари, онлайн-форуми та конференції, самостійну роботу, дослідницьку, пошукову, проєктну діяльність, навчальні ігри, консультації та інші форми організації освітнього процесу, визначені освітньою програмою закладу освіти (навчальними програмами з окремих предметів (інтегрованих курсів). Спілкування між суб'єктами дистанційного навчання під час навчальних занять, консультацій, що проводяться дистанційно, забезпечується передачею відео-, аудіо-, графічної та текстової інформації в синхронному або асинхронному режимі.

Міністерство освіти і науки України наголошує, що під час проведення навчального заняття в синхронному режимі, у разі увімкнення сигналу «Повітряна тривога» або інших сигналів оповіщення, педагогічні працівники повинні зупинити урок та запропонувати учасникам освітнього процесу перейти в безпечне місце, де за можливості й відповідних технічних умов можна продовжити навчання.

Із метою забезпечення безперервності освітнього процесу у випадку частого оголошення сигналу «Повітряна тривога», зокрема в закладах загальної середньої освіти, розміщених на прифронтових територіях, запропоновано застосовувати асинхронний режим проведення навчальних занять. Отже, питання безпеки учасників освіт-

ного процесу має бути на першочергово при визначенні формату проведення навчальних занять у школі¹³⁴.

У листопаді 2023 року Кабінет Міністрів України перерозподілив освітню субвенцію в обсязі 37,5 мільйона гривень між місцевими бюджетами 7 областей: Запорізької, Київської, Миколаївської, Полтавської, Сумської, Харківської та Херсонської. Це рішення було спрямоване на забезпечення стабільної оплати праці в повному обсязі для освітян у цих регіонах. Загалом у 2023 році з об'єктивних причин суттєво змінилася формула розподілу освітньої субвенції.

Голова Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій Сергій Бабак зазначив, що після війни підвищення зарплат учителям залишиться першочерговим завданням. Як відомо, на липень обсяг бюджетних коштів на зарплати освітянам у 2023 році складав на 20,5 млрд грн менше, ніж у 2022 році.

У 2024 році на освіту в бюджеті України закладено майже на 22 % більше, ніж минулоріч, а саме 171,2 млрд гривень, із яких 148,8 млрд — загальний фонд МОН України. На освітню субвенцію виділили 103,2 млрд гривень (у 2023 році — 87,5 млрд). Ці кошти будуть спрямовані і на підвищення заробітної плати освітянам:

- на 10,4% з 1 січня 2024 року;
- на 12,6% з 1 квітня 2024 року (за тарифною сіткою).

Поряд із цим, в Державному бюджеті України на 2024 рік передбачено кошти на облаштування укриттів у закладах загальної середньої освіти, на друк підручників, шкільні автобуси, модернізацію харчоблоків у школах, підтримку дітей з особливими освітніми потребами тощо. А на початку листопада 2023 року Уряд ухвалив розпорядження, за яким понад 1,8 млн гривень перерозподілять на функціонування Національного центру «Мала академія наук України» та інтерактивного-освітнього простору «Музей науки» в Києві.

Варто зазначити, що станом на 1 листопада 2023 року 1360 місцевих бюджетів України накопичили 3,2 млрд гривень невикористаних коштів освітньої субвенції. Міністерство фінансів України наголосило, що накопичення та невикористання освітньої субвенції є неприпустимим, адже в умовах повномасштабної війни соціальні видатки в Україні здійснюють коштом міжнародних партнерів. До цього доречно додати, що у 2023 і 2024 роках міжнародні партнери продовжили фінансову підтримку української освіти.

¹³⁴ https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/90390/

На забезпечення посилення співпраці для якісної освіти в умовах війни спрямований проєкт «Незламна освіта». 12 березня 2024 року в МОН України відбулася робоча зустріч заступника міністра з питань цифрової трансформації Дмитра Завгороднього із засновниками та благодійними партнерами цього проєкту. Під час зустрічі підписано чотиристоронній Меморандум та обговорено подальші плани з його розвитку на підтримку вчителів та учнів України.

Згідно з програмою проєкту «Незламна освіта»¹³⁵ 2 тис. комп'ютерів уже доставлено на склад компанії IT-INTEGRATOR і в березні 2024 року передано закладам освіти. Очікуються наступні великі надходження техніки. Донорами стали Reusing IT (Велика Британія), MEGATRADE (Україна) та компанія NIBULON (Україна).

Проєкт «Незламна освіта» засновано Благодійним Фондом «Фонд освітніх ініціатив». Як відомо, він реалізується в Україні з 2022 року та допомагає вчителям і учням України продовжувати освітній процес в умовах війни в змішаному і дистанційному форматах. Цьому сприяє створення цифрових освітніх центрів, розгортання мереж Wi-Fi в укриттях та передання мобільних та стаціонарних гаджетів закладам освіти. Завдяки співпраці з різними партнерами за два роки російської війни проти України доставлено вже понад 166 тис. девайсів.

Про масштаби цього проєкту переконливо свідчить інформація про партнерів, які приєдналися до нього й сприяють його реалізації, зокрема: Євген Тарасов, засновник Hearts For Ukraine (США); Рос Кокборн, засновник Reusing IT (Велика Британія); Марк Мерфі, засновник Yorkshire Aid Convoy (Велика Британія); Гаррі Дулі, волонтер Yorkshire Aid Convoy (Велика Британія); Олена Маслій-Шишова, директор департаменту по роботі з персоналом «ІТ-Інтегратор» (Україна); Яна Романенко, директор з персоналу «НІБУЛОН», благодійний партнер проєкту «Незламна освіта» (Україна); Олена Мірошниченко, адміністративний директор компанії «Мегатрейд», керівник проєкту «Megatrade Workplace Challenge», благодійний партнер проєкту «Незламна освіта» (Україна).

Засновник Reusing IT Рос Кокборн, наголосив: «Наша команда Reusing IT усвідомлює гостру потребу в девайсах для закладів освіти України. Відновлена до стану нової комп'ютерна техніка є потужним

¹³⁵ «Незламна освіта» — проєкт зі збору вживаної техніки з-за кордону та передавання її закладам освіти в Україні, започаткований БФ «Фонд освітніх ініціатив» за сприяння Міністерства освіти і науки України. Його мета — допомога в забезпеченні доступу до дистанційної освіти та поліпшенні матеріально-технічної бази закладів освіти

інструментом для розвитку освіти. Наша мета — зробити рівень цифровізації української освіти прикладом для всієї Європи. Reusing IT готова й надалі надавати допомогу та відкрита до співпраці з МОН, місцевими громадськими організаціями, міжнародними партнерами з Європи та Америки».

Постійно зростає кількість партнерів, залучених до підтримки цифровізації закладів освіти України. Збір техніки відбувається у країнах Європейського Союзу, Великій Британії, США, а також серед соціально відповідальних бізнесів України.

Засновниця Благодійного фонду «Фонд освітніх ініціатив» Надія Омельченко висловила особливу вдячність: «Ми неймовірно вдячні міжнародним партнерам та українським соціально відповідальним бізнесам за підтримку. Упевнені, що разом зможемо ефективно продовжити наш проєкт «Незламна освіта» заради спільної мети — забезпечення дітям доступу до якісної освіти в умовах війни»¹³⁶.

На початку третього року російської війни проти України розпочато реалізацію нових ініціатив зарубіжних партнерів щодо допомоги нашій освіті. Під час візиту до США міністр освіти і науки України Оксен Лісовий разом із виконавчим директором глобального фонду «Освіта не може чекати» (EDUCATION CANNOT WAIT) Ясмін Шеріф оголосили про початок багаторічної програми підтримки України, на яку фонд виділив 18 млн доларів США. «Війна забрала тисячі життів, спричинила незліченну руйнацію, змусила мільйони людей залишити свої домівки, травмувала ціле покоління дітей, роз'єднала сім'ї та громади і спустошила економіку. Інвестуючи в освіту дівчат і хлопців, які так багато втратили в цій жакхливій війні, ми інвестуємо в їхню силу відновлюватися та в право України на мир, стабільність та економічне процвітання. Донори повинні підтримати програму «Освіта не може чекати» та стратегічних глобальних партнерів у виконанні нашої обіцянки забезпечити освіту для всіх: наш дефіцит фінансування становить лише 600 мільйонів доларів. Водночас ми матимемо 1,5 мільярда доларів США загального обсягу фінансування та зможемо охопити 20 мільйонів дітей у всьому світі з підтримкою якісної освіти, включно з Україною», — повідомила Ясмін Шеріф, виконавчий директор глобального фонду «Освіта не може чекати».

Програма реалізується двома потужними консорціумами: місцевим на чолі з Київською школою економіки та міжнародним, який

¹³⁶ <https://mon.gov.ua/ua/news/nezlamna-osvita-posilyuyemo-spivpracyu-dlya-yakisnoyi-osviti-v-umovah-vijni>

очолила найбільша фінська гуманітарна організація «Finn Church Aid». До складу місцевого консорціуму увійшли: благодійний фонд «SavED», громадські організації «Освіторія», «Навчай для України», Projector та EdCamp. Finn Church Aid реалізовуватиме програму в партнерстві з громадськими організаціями DOCCU, Освітня Фундація «МрійДій» та GoGlobal.

Залучення українських громадських організацій не лише до впровадження проєктів, але й до менеджменту програми, є важливою складовою партнерства з ECW. Українські організації будуть залучені до координації та моніторингу реалізації програми, що дозволить значно підсилити їхній досвід та спроможність. «Сьогодні Україна має бажання і ресурс не просто виживати, а й розвиватися. Саме тому ми сприймаємо видатки на освіту як інвестиції в людський капітал, у розбудову демократії та сильної і стійкої держави. Роль освіти тут — надважлива, тож зараз наші зусилля зосереджені на тому, щоб повернути доступ до освіти кожній дитині. І я надзвичайно вдячний Education Cannot Wait за спільне бачення та підтримку. За те, що не лише допомагає Україні відповідати на виклики війни, а й підтримує довгострокову розбудову системи української освіти», — зазначив Оксен Лісовий, міністр освіти і науки України.

Програма містить три основні компоненти, які передбачають інфраструктурну підтримку, підвищення якості навчання та розбудову неформальної освіти.

Інфраструктурна підтримка спрямована на закупівлю девайсів для дітей, які не мають доступу до очного або дистанційного навчання, ремонт та оснащення укриттів, відновлення пошкоджених закладів освіти.

З метою підвищення якості навчання програму спрямовано на створення цифрового контенту для ефективного онлайн навчання, розроблення освітніх програм і навчальних матеріалів у межах НУШ та реформи професійно-технічної освіти, професійну підготовку вчителів та викладачів.

Розбудова неформальної освіти передбачає відкриття цифрових освітніх центрів, заходи з надолуження освітніх втрат та психологічно-емоційної підтримки дітей. Місцевий консорціум також зосередиться на реалізації наскрізного пріоритету, зокрема інклюзії та гендерної рівності у сфері освіти.

Підтримка Фонду ООН «Education Cannot Wait» в реалізації цієї програми уможливила безперервність освітнього процесу, поєднуючи задоволення гуманітарних потреб з підтримкою системи освіти в умо-

вах російської війни проти України. Програма буде реалізовуватися упродовж 2024-2026 років, нею передбачено охопити понад 40 тис. дітей та 12 тис. учителів із найбільш соціально вразливих категорій населення¹³⁷.

МОН України разом із Міністерством цифрової трансформації України та Фондацією Олени Зеленської започаткували роботу Коаліції девайсів. Це відбулося 23 січня 2024 року в Лондоні на базі Європейського банку реконструкції та розвитку. Коаліція девайсів — це об'єднання організацій, бізнесу, урядів і меценатів, що забезпечує девайсами українських учнів і вчителів, які змушені провадити освітній процес онлайн.

Перша леді України Олена Зеленська наголосила: «Безпека дітей — наш основний пріоритет. Однак, крім неї, ми прагнемо дати їм майбутнє. Можливості й перспективу. Тож, поки наші захисники на фронті воюють, зокрема за те, щоб діти вільно ходили до школи, ми маємо принаймні забезпечити можливість дистанційної освіти, попри війну. У масштабах цілої країни цього, напевне, не робив ніхто у світі. На сьогодні моя Фондація за підтримки іноземних партнерів уже зібрала та передала близько 50 тис. ноутбуків і планшетів учням та вчителям. Та, щоб закрити потребу, потрібно об'єднати більше ініціатив»¹³⁸.

В умовах повномасштабної російської агресії це питання є надзвичайно важливим, адже майже два мільйони дітей продовжують навчатися онлайн або в змішаному форматі. З них 327 тис. вимушені пропускати заняття або й зовсім не відвідувати їх через відсутність гаджетів для навчання. Девайси — реальна можливість для цих дітей не лише продовжувати здобувати знання і навички, але й соціалізуватися, дізнаватися нову інформацію, спілкуватися з однолітками.

«Через повномасштабну війну сфера освіти має багато викликів. Один із них — забезпечити якісне онлайн навчання дітей, які не мають змоги навчатися офлайн або навчаються в змішаному режимі, чергуючи обидва формати. Загалом це понад 1,9 млн дітей. Понад 330 тис. з них не мають доступу навіть до дистанційного навчання через відсутність техніки — ноутбука, планшета або смартфона. Саме тому ми створюємо Коаліцію девайсів, щоб забезпечити учнів та вчителів необхідними гаджетами і повернути їх до освітнього процесу.

¹³⁷ <https://mon.gov.ua/ua/news/18-mln-dolariv-ssha-rozblokovano-na-pidtrimku-osviti>

¹³⁸ <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-razom-iz-mincifroyu-ta-fundacijeyu-oleni-zelenskoyi>

Розвиток освіти — це фундамент для економічного прориву України та збереження людського капіталу», — зазначив Віце-прем'єр-міністр з інновацій, розвитку освіти, науки та технологій — міністр цифрової трансформації України Михайло Федоров¹³⁹.

Понад 50 тис. гаджетів буде передано у межах Коаліції девайсів від Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), Education Cannot Wait, Міністерства економіки та інновацій Литви та Японського агентства міжнародного співробітництва (JICA).

«Мета Коаліції цьогогоріч — закрити критичну потребу в девайсах для дітей і вчителів із 10 областей, у яких нині переважає дистанційне навчання. Зараз критична потреба в гаджетах становить понад 96 тис. пристроїв для дітей та понад 29 тис. для вчителів. Важливо, що девайси також зможуть використовувати для подолання освітніх втрат, підготовки до іспитів та психологічної підтримки. Адже повернення дітей в освітній процес і відновлення доступу до позашкільних активностей — ключовий фактор розвитку потенціалу наших дітей», — зазначив Міністр освіти і науки України Оксен Лісовий.

Для забезпечення ефективного використання девайсів в освітньому процесі створюється повноцінна цифрова освітня екосистема (за підтримки стейкхолдерів, партнерів із розвитку та освітан).

Коаліцію підтримують такі імплементаційні партнери як ЮНІСЕФ, ЮНЕСКО, TheirWorld та GBC for Education. Це дуже важлива допомога українській освіті. Цю справу організували МОН України, Міністерство цифрової трансформації України, Фондація Олени Зеленської, Посольство України у Великій Британії за підтримки Європейського банку реконструкції та розвитку, ВЕТТ, Фонду Президента України з підтримки освіти, науки та спорту та Theirworld/GBC for Education, British Council¹⁴⁰.

З перших днів повномасштабної російської агресії проти України буквально вибухнув рух прогресивної громадськості на всіх континентах світу на захист нашої держави. Українські земляцтва, просвітницькі, культурні, спортивні організації, різні релігійні конфесії пропонували й нині пропонують свою допомогу, засновують різні благодійні фонди, розробляють і реалізують різні проекти благодійного спрямування. Впродовж понад двох років війни ця діяльність не звузилась, а навпаки — стала більш глибокою і багатоаспектною,

¹³⁹ <https://mon.gov.ua/ua/news/>

¹⁴⁰ <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-razom-iz-mincifroyu>

розширилися її напрями. Безумовно, це не могло не вплинути на підвищення її ефективності.

Такі приклади непоодинокі, їх справді дуже багато. Розкриттю особливостей діяльності кожного з них буде присвячено й видано не одну книгу. Один із них — потужна діяльність **Благодійного фонду «Діти Героїв»**.

26 січня 2024 року Парламентська Асамблея Ради Європи (ПАРЄ) ухвалила Резолюцію, присвячену дітям України. Цей документ має надзвичайно важливе значення. Це звернення до іноземних партнерів і водночас заклик приєднатися й надати «повноцінну підтримку компетентним українським органам на всіх рівнях та неприбутковим організаціям, які працюють із внутрішньо переміщеними дітьми, тими, хто потребує інституційного догляду, сиротами, дітьми загиблих воїнів і ветеранів, а також з тими, які фізично та психологічно постраждали від війни. Особливу увагу приділено питанням забезпечення повного доступу до освіти та охорони здоров'я, включаючи фізичну та психологічну реабілітацію та реінтеграцію»¹⁴¹.

Цей фонд приєднався до консультацій із робочою групою, яку очолила віцепрезидент ПАРЄ та репортер щодо Резолюції Олена Хоменко. Експерти цього Фонду Владислава Літяга й Андрій Гаджаман долучилися до підготовки Резолюції, наголосивши на важливості допомоги дітям, які втратили одного чи обох батьків під час повномасштабної російської агресії проти України.

Благодійний фонд «Діти Героїв» активно співпрацює з різними організаціями з питань захисту прав українських дітей на міжнародних платформах та забезпечення їхніх потреб. Фонд опікується майже 8 тисячами дітей. Програми підтримки дітей є довготривалими й будуть реалізовуватися до 2041 року.

Доречно згадати, що цей Фонд переміг у номінації «Найбільша кількість відправлень на допомогу дітям» на щорічній премії «Варті» від «Нової Пошти». Цю визнану нагороду отримала Тетяна Новицька, CEO Global БФ «Діти Героїв», на церемонії нагородження, що відбулася 22 лютого 2024 року.

Упродовж останніх двох років Фонд активно підтримує дітей, які втратили батьків внаслідок російської війни проти України. За цей час Фонд забезпечив майже 8 тис. дітей медикаментами, одягом, взуттям, подарунками, шкільним приладдям, гаджетами та іншими видами підтримки. За цей час надіслано понад 45 тис. посилок вагою

¹⁴¹ <https://childrenheroes.org/parlamentska-asambleya-rady-yevropy>

понад 207 тон. Співпраця з «Новою Поштою», як головним логістичним партнером Фонду з 2022 року, дозволяє оперативно та зручно доставляти допомогу дітям війни у різні регіони України.

Напрями допомоги дітям Героїв цієї страшної російської війни проти України є різними, зокрема: психологічна реабілітація, освіта, медична та гуманітарна допомога. Завдяки ефективній співпраці з «Новою Поштою», Фонд вже відправив понад 22 тис. вантажів загальною вагою 93 856 кг, що значно полегшило життя дітей, якими опікується Благодійний фонд «Діти Героїв» в умовах воєнного стану по всій Україні¹⁴².

На початку 2024 року підопічні Фонду «Діти Героїв» упродовж місяця навчались у UA Tubers School, щоб вдосконалити свої навички роботи на платформі, а також навчитись генерувати та втілювати в життя свої креативні ідеї.

Серед понад майже 8 тис. підопічних Благодійного фонду «Діти Героїв» є різні запити у сфері освіти та розвитку — однієї з найбільших програм допомоги Фонду. В рамках цієї програми Фонд забезпечив дітей необхідними для навчання гаджетами та створив належні умови для проведення занять — курсів з акторської майстерності, IT, іноземних мов та інших. Завдяки партнеру UA Tubers School підопічні Фонду мали можливість навчитись блогінгу в YouTube. Діти віком від 11 до 18 років пройшли 8 навчальних модулів, кожен з яких охоплював відеоуроки, текстові матеріали, презентації, домашні завдання і тести на перевірку вивченого. Викладачами були актори, блогери, радіо- і телеведучі Олена і Дмитро Грицай.

Бонус був незвичайний — діти стали учасниками акторського годинного мастер-класу від Лесі Островської та лекції з української мови від Лізи Майської, під час яких вони разом аналізували поширені помилки, вимову та багато інших аспектів. Організатори цієї нетрадиційної акції пообіцяли і надалі підтримувати тих, хто вирішить стати блогером та створити свій канал¹⁴³.

Для підтвердження ефективності такої інноваційної діяльності наведемо назви Youtube-каналів, створених підопічними Благодійного фонду «Діти Героїв», які пройшли навчання UA Tubers School та активно розвивають свій контент на платформі:

¹⁴² <https://childrenheroes.org/news/>

¹⁴³ <https://childrenheroes.org/majbutnye-ukrayinomovnogo-youtube-31-pidopichnyh-fondu-projshly-navchannya-ua-tubers-school/>

ANGELVLOG: канал чотирнадцятирічної Анжеліки з м. Кам'янське Дніпропетровської області. Дівчина розповідає про своє життя, знімає відео та ділиться своїми мріями і переживаннями.

ROCKSTASY: цей канал створила вісімнадцятирічна Анастасія Лимарь. Дівчина захоплюється малюванням та розписує фарбами різні речі — одяг, шопери тощо. Під час війни Настя почала розмальовувати українські прапори та відправляти їх нашим військовим для підняття бойового духу. На своєму каналі дівчина знімає власний шлях до професійної гри на електрогітарі. Вона переконана, що в майбутньому ці відео стануть корисними для тих, хто також бажає досконало оволодіти цим музичним інструментом.

MYSTICAL.STORIES: цей канал створила тринадцятирічна Дарія з Одещини. Вона збрала відео про містичні створіння, в які вірили наші предки. Історії, про які розповідається у відео, виникли на основі міфів і легенд. Дівчина записує голос свого брата та додає до нього ефекти, щоб звучання було максимально наближене до стилю містичних розповідей.

В умовах тривалої повномасштабної російської агресії відбулися помітні зміни в реалізації різних проєктів. Яскравим прикладом є проєкт «Інтелект України»¹⁴⁴.

Система підготовки вчителів, які працюють у проєктних класах «Інтелект України», витримала випробування війною — упродовж двох воєнних років курси підвищення кваліфікації пройшли п'ять тисяч педагогів. Безумовно, програми курсів трансформувалися. До них додалися методики формування наступних умінь: ефективно організовувати освітній процес у проєктних класах «Інтелект України» за дистанційною формою навчання з врахуванням особливостей воєнного часу (повітряні тривоги, вимикання електрики, обмежений доступ тощо); опанувати й застосовувати технологію емоційної підтримки та першої психологічної допомоги учням; опанувати, застосовувати й навчитися створювати методику визначення прогалин у знаннях, уміннях і навичках учнів порівняно з нормативними вимогами (освітніх втрат); опанувати, застосовувати й навчитися розробляти індивідуалізовану

¹⁴⁴ Науково-педагогічний проєкт «Інтелект України» упроваджується в освітній простір нашої держави з 2008 року. Проєкт реалізується в закладах дошкільної і повної загальної середньої освіти. У команді проєкту — науковці, педагоги, психологи та медики з різних регіонів України. Команду очолює доктор педагогічних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту експериментальної дидактики Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди Ірина Гавриш.

дистанційну технологію повного засвоєння знань, умінь і навичок з метою надолуження розривів у навчанні; опанувати й застосовувати на практиці технологію формування в учнів умінь вчитися як найважливішої ключової компетентності в умовах війни і в післявоєнні часи; опанувати й ефективно використовувати технологію STEM-освіти в освітньому процесі проєктних класів «Інтелект України».

В умовах повномасштабної російської агресії проти нашої суверенної і незалежної держави випускники проєктних класів «Інтелект України» успішно складають зовнішнє незалежне тестування/національний мультипредметний тест і успішно вступають до закладів вищої освіти України та інших країн.

Ще у довоєнні часи команда Проєкту працювала над створенням авторської системи медико-психологічної підтримки учнів, учителів і батьків у проєктних класах «Інтелект України». Це дозволило оперативно розпочати роботу з формування резилієнтності учасників освітнього процесу. Під час війни команда Проєкту спрямовує свою діяльність на:

- трансформацію освітнього середовища з особливою актуалізацією його безпекового та здоров'язбережувального складників щодо формування в учнів компетентностей, необхідних для збереження власного здоров'я та дотримання стратегій здорового способу життя з урахуванням ризиків середовища;
- створення в освітньому середовищі закладу освіти необхідних умов, що сприяють охороні ментального здоров'я учнів і педагогів, забезпечення своєчасної психологічної та соціально-педагогічної підтримки, профілактиці психоемоційних розладів та посттравматичних стресових реакцій;
- запобігання проявів насильства та булінгу (цькування) в учнівському колективі з урахуванням міграційних процесів у країні;
- формування навичок надання першої психологічної допомоги та психологічного супроводу учасників освітнього процесу з метою подолання наслідків психотравми;
- розвиток резилієнтності як здатності людини впоратися зі складними життєвими проблемами та відновитися після подолання труднощів.

Поряд із цим, Проєкт, за прикладом освітніх систем високорозвинутих країн, продовжує працювати над упровадженням STEM-освіти, як запоруки перебудови економіки на NBIC-технології (нано-, біо-, інформаційні та когнітивні технології), що становлять ядро 6-го технологічного укладу. Адже досягнення прогресу в питаннях створення

й запровадження NBIC-технологій в українську економіку є однією з ключових умов інноваційного розвитку нашої держави в повоєнний період. Такий підхід уможливує:

- виявлення в дитини математичні та інженерні здібності, використовуючи нашу технологію розвитку STEM-компетентностей на уроках природничо-математичного циклу;
- активізацію пізнавального інтересу учнів до математики за допомогою математичних коміксів, презентацій; формування обчислювальних навичок з використанням математичних тренажерів, сторінок чемпіонів, Stem-плакатів, наборів корекційних карток, діагностичних онлайн-тестів;
- розвиток математичного та логічного мислення на основі використання розробок творчих уроків, уроків підвищеної складності, збірок карт знань, банків презентацій, добірки олімпіадних задач, і просторову уяву, а також тренувальних вправ та методичних рекомендацій, розроблених педагогами, які беруть участь у проєкті «Інтелект України»;
- виховання дослідників із творчим мисленням, розвиток інноваційності, дослідницьких компетентностей через запропоновані винахідницькі задачі, математичні майстерні, практикуми, експериментальні роботи та дослідницькі проєкти;
- формування у здобувачів освіти (з початкової школи) первинних елементів природничо-наукового світогляду, навичок дослідження навколишнього світу через увесь зміст, який закладено до програм з навчальних предметів «Я пізнаю світ» (1–4 класи), «Єврика» (2–4 класи), «Природознавство. Твої фізичні відкриття» (5–6 класи), «Природознавство. Моя планета Земля» (5–6 класи), курсів із біології, географії, фізики, хімії та астрономії (7–11 класи).

Значна увага приділяється підготовці вчителів до впровадження в освітній процес технології реалізації STEM-освіти. Творча реалізація такого підходу дозволяє зробити внесок у досягнення дев'ятої «мети сталого розвитку» — сприяти всеосяжній і стійкій індустріалізації та заохочувати інновації.

Отже, проєктом «Інтелект України» створено відповідно до концепції «Нової української школи» сучасне освітнє середовище, яке під час війни забезпечує необхідні умови, засоби й технології для навчання учнів, гарантування в майбутньому їх успішності та конкурентоспроможності в житті, професійного зростання учителів і співпраці з батьками.

ПІСЛЯМОВА

Численні факти і приклади, статистичні дані і порівняння, аналітичні матеріали національних і міжнародних організацій щодо стану освіти в умовах повномасштабної російської агресії проти України — це унікальний літопис нашої суворості і кровопролитної доби. Мине ця лиха година, настане довгоочікуваний день Перемоги, за який вірні сини і доньки українського народу віддають найдорожче — своє життя. Буде видано багато серій і томів документальних, художніх творів про незламних освітян-педагогів і науковців, про багатостраждальних матерів, батьків та їхніх дітей. Буде написано й видано сотні тисяч і навіть мільйони поезій та інших творів, в яких оспівуватиметься героїзм нашого мужнього і незламного народу — борця за суверенність своєї держави, за долю дітей, їхнє майбутнє.

Видатна українська поетеса-філософ Ліна Костенко ще у 1969 році написала:

«... Ми переможемо. Не такі ми й кволі.
Не допускай такої мислі,
Що Бог покаже нам неласку.
Життя людського строку стислі.
Немає часу на поразку».¹⁴⁵

Так, шлях до Перемоги дуже складний, тяжкий і тривалий. Ми переконалися в цьому впродовж понад двох років війни, втрачаючи друзів, рідних і близьких, але віру в Перемогу не втрачаємо.

У полум'ї жорстокої російської війни проти України палають дитячі і материнські мрії, зміцнюються почуття Любові до рідної землі, пробуджуються таланти, гартуються характери, діти йдуть до

¹⁴⁵ <https://www.ukrlib.com.ua/styslo/printit.php?tid=17800&page=4>

першого класу шкіл, а студенти — до університетів та інших закладів освіти. Усі вони стали незламними.

Упродовж понад двох років російської агресії накопичено цінний інноваційний досвід вдосконалення організації освітнього процесу в закладах освіти різних типів і форм власності. В екстремальних умовах війни засновано й набули розвитку принципово нові форми організації освітнього процесу на прифронтових територіях, роботи з дітьми — внутрішніми переселенцями, а також з українськими біженцями за кордоном. Створено освітні та інші центри різного спрямування, клуби за інтересами, професійні об'єднання українських і зарубіжних педагогів тощо. Їхня діяльність на початку війни потребувала й нині потребує нетрадиційних дидактичних підходів. Важливе значення має створення творчих робочих груп освітян та науковців для аналізу, узагальнення та поширення інноваційного досвіду. Освітні інституції і надалі покликані підтримувати створення ініціативних освітніх професійних спільнот, забезпечувати науково-методичний супровід їх діяльності, розробляти і поширювати науково-методичні обґрунтовані рекомендації, спрямовані на впровадження інноваційних підходів до освітнього процесу з урахуванням особливостей діяльності в різних умовах.

Цей досвід — неоціненний. Його доцільно всебічно вивчати, виявляти прогностичні ідеї, котрі необхідно враховувати у повоєнній відбудові України. Необхідно також аналізувати недоліки та упущення, котрі були неминучими в екстремальних умовах війни. Важливо розробляти різні моделі і варіанти взаємодії закладів освіти і соціальних інституцій та громадських організацій в умовах війни та в умовах відбудови української освіти з урахуванням ситуації у кожному регіоні та у конкретних територіальних громадах. Зрозуміло, що за це мають відповідати територіальні громади, органи місцевого самоврядування, місцеві органи управління освітою. Такі наміри мають передбачатися робочими планами місцевих органів влади.

Особливої уваги потребує вивчення досвіду психологічного забезпечення розвитку освіти в умовах війни. Його ідеї слід творчо і диференційовано використовувати в умовах воєнного стану і в повоєнний час. Ситуація, що склалась у різних регіонах нашої держави та у країнах, де перебувають українські біженці, показала, що надзвичайно важливою є психологічна підтримка вчителів, учнів, студентів та їхніх батьків. Заклади освіти мають бути озброєні необхідними матеріалами: яким чином і хто може надавати психологічну підтримку всім цільовим групам, які потребують консультування та

постійного супроводу. Безумовно, ця інформація має бути доступною, достовірною та прозорою. На основі кращих практик надання психологічної допомоги різним групам важливо розробляти науково обґрунтовані рекомендації для психологів, соціальних працівників, служб, що здійснюють психологічне консультування різних категорій населення й передусім дітей. Така робота має здійснюватися на безкоштовній основі з участю громадських організацій та міжнародних експертів.

Водночас необхідно посилювати увагу до вивчення та узагальнення цінного досвіду одночасної й паралельної психологічної допомоги матерям і дітям, людям похилого віку — із сімей внутрішніх переселених осіб та українських біженців за кордоном. Постійної психологічної допомоги потребують матері і батьки, сини і доньки яких не повернулися з поля бою, й особливо діти, які вже ніколи не дочекаються свого татка чи старшого брата...Незвична акція «Діти Героїв», започаткована в перші місяці кровопролитної рашистської війни, і в подальшому потребуватиме підтримки на загальнодержавному, регіональному і локальному рівнях.

Наголосимо, що досвід організації дистанційного навчання під час карантину, спричиненого пандемією COVID-19, став корисним в організації освітнього процесу в умовах жорстокої і тривалої російської агресії проти України. Напрацьовані й випробувані під час війни інноваційні підходи і методики потребують осмислення, об'єктивного якісного аналізу та обґрунтування можливостей їх вдосконалення в умовах цифрової трансформації суспільства на основі методологічних положень і прогностичних ідей з урахуванням тенденцій у розвитку нових субдисциплін педагогічної науки — цифрової педагогіки, цифрової дидактики. Освітнями та ІТ-фахівцями запропоновано цифрові нові рішення і механізми, що відповідають умовам навчання у військовий час. Особливо цінним є досвід створення освітніх цифрових хабів для обміну досвідом та доступу до освітніх матеріалів і засобів вчителів та учнів. Цифрові платформи мають бути безкоштовними та доступними для усіх категорій, хто навчається та викладає в умовах війни, на окупованих територіях та українських біженців за кордоном — у країнах Європи, а також у США, Канаді, Австралії, Японії, Мексиці та інших.

Українські школярі і студенти закінчують 2023–2024 навчальний рік в умовах повномасштабної російської агресії. Зрозуміло, що вони були і нині є різними, зокрема: на окупованих територіях, а також для внутрішніх переселенців із східних і південних областей, де тривали

і нині тривають бойові дії, а також для тих, хто змушений продовжити перебування і навчання за кордоном. Важливою є підтримка освітян і тих, хто навчається, органами управління освітою та закладами освіти й установами, що здійснюють підвищення кваліфікації вчителів. Вкрай необхідним є постійне функціонування гарячих ліній для батьків і вчителів, систематичне інформування їх про освітні можливості та зміни в освітньому процесі, через сайти, чати, інші засоби, які є доступними у різних регіонах. До такої діяльності доцільно ширше залучати територіальні громади, органи місцевого самоврядування та громадські організації.

Набувають особливої актуальності порівняльно-педагогічні дослідження з питань організації навчання дітей — українських біженців у різних країнах світу. Адже помітними є особливості цієї діяльності у Польщі, Нідерландах, Німеччині, Угорщині, Румунії, Португалії та в інших країнах. Тут йдеться про врахування полікультурності, морально-етичних цінностей і національних традицій кожного народу і національної меншини. У цьому контексті важливо розширювати співпрацю із зарубіжним колегами-науковцями та закладами освіти, здійснювати спільні дослідження та реалізовувати проєкти, спрямовані на вдосконалення освіти українських біженців. Організація різних форм консультування українськими освітянами зарубіжних колег є запорукою ефективної організації освіти біженців з України.

Уроки кровопролитної російської війни проти нашої суверенної держави є складними і досить жорстокими. Війна змінила нас, усе наше суспільство — і дітей, і педагогів, і батьків, і керівників закладів освіти. Екстремальні умови воєнного стану спричинили багато біди, болі, нерідко й розпачу від загибелі рідних і близьких... Водночас вони ще більше пробудили в серцях мільйонів людей почуття любові, співчуття тим, хто страждає, пробудили бажання займатися благодійною і волонтерською діяльністю, допомагати тим, хто страждає і бідує. На нашу думку, понад два роки війни суттєво вплинули на емоційно-почуттєву сферу більшості українських громадян. Десятки і сотні тисяч і навіть мільйони дітей передчасно стали дорослими мудрецями... Нерідко саме вони буквально на очах ставали добрими психотерапевтами для своїх матерів, бабусь і дідусів, які мають невиліковні рани і гірко страждають.

Цей період увійде в історію як «Кошмарний час війни проти» вольнолюбивої України, її громадян-патріотів. Вони незламні у цій несправедливій війні, що нищить «цивілізацію культури» й несе

уському світу «цивілізацію смерті»¹⁴⁶. За таких умов не мають права на помилки у державній політиці щодо освіти ні народні депутати, ні міністри, ні керівники найвищих органів державної влади та управління на всіх рівнях.

На жаль, ми мимоволі стали свідками не однієї, а численних помилок у реалізації державної освітньої політики в екстремальних умовах повномасштавної російської агресії проти України. Це нагадує роздуми видатного філософа про помилку — спочатку як маленьку хмаринку на небі, яка згодом призводить до страшною біді...

Нині ми стали свідками не однієї, а численних помилок у реалізації державної освітньої політики в екстремальних умовах російської агресії проти України. Це мимоволі нагадує роздуми видатного французького філософа Клода Адріана Гельвеція. Мислитель застерігав майбутні покоління: «Помилка — це біла хмаринка, де мало людей помічає нещастя, які віщує вона. Ці нещастя, захищені від нестямущого, завбачає мудрець. Він знає, що одна-єдина помилка може збудити народ, може затьмарити весь обрій його ідей... Небезпечна сама з себе помилка ще небезпечніша своїми витворами. Помилка плідна на помилки...»¹⁴⁷.

На наше переконання, помилки у реалізації освітньої політики на цьому складному етапі захисту незалежності і суверенітету нашої держави потребують глибокого осмислення, об'єктивного виявлення їх причин і наукового обґрунтування шляхів законодавчого забезпечення розвитку освіти під мирним небом України. **Мета цієї багатогранної і відповідальної діяльності — щасливе дитинство.**

¹⁴⁶ Jan Paweł II Do Ciebie wybór myśli z pielgrzymek do Ojczyzny, Sandomierz 1999, s. 63

¹⁴⁷ Гельвецій Клод Адріан. Про людину, її розумові здібності та її виховання / Перекл. з французької Валер'яна Підмогильного. — К.: Основи, 1994. — С.334.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Action plan on Integration and Inclusion 2021-2027. Communication from the Commission to the European Parliament, the council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions (2020). URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0758&qid=1632299185798/>.
2. *Analysis of war damage to the Ukrainian science sector and its consequences*. (2024, March 11). UNESCO. <https://www.unesco.org/en/articles/analysis-war-damage-ukrainian-science-sector-and-its-consequences>
3. Centrum Edukacji i Rozwoju. (nd). URL: <https://www.facebook.com/CEiRTowarowa25A>
4. Ciupińska, B. (2022). Students refugees from Ukraine in the polish education in teachers' perception. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas w Sosnowcu. Pedagogika*, 1(25), 155–169. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0016.0789>.
5. Jan Paweł II Do Ciebie wybór myśli z pielgrzymek do Ojczyzny, Sandomierz 1999, stron 64
6. *Lives on hold: Intentions and Perspectives of Refugees, Refugee Returnees and IDPs from Ukraine #5 Summary Findings*. (n.d.). UNHCR Operational Data Portal (ODP). <http://surl.li/swdax>
7. *Ministry of Education and Science of Ukraine — MoES initiates creation of international coalition in support of education and science in Ukraine*. (2022, March 18). <https://mon.gov.ua/eng/news/mon-iniciyuye-stvorenniya-mizhnarodnoyi-koaliciyi-na-pidtrimku-osviti-ta-nauki-ukrayini>
8. Nella Nyczkało, Walentyna Hordijenko, Nadia Tymkiw Blended learning as a Craetive pedagogical activity. *Drogi i bezdroża edukacji w okresie pandemii COVID-19*. Lublin. 2022.
9. Nychkało, N., & Hordiienko, V. (2022, April 29). НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ У ДОБУ ВІЙНИ: ЗА КАМЕРТОНОМ СЕРЦЯ І ЛЮБОВІ ДО БАТЬКІВЩИНИ. *Herald of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*, 4(1). <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4123>
10. *The UN and the war in Ukraine: key information*. (2024, February 26). United Nations Western Europe. <https://unric.org/en/the-un-and-the-war-in-ukraine-key-information/>
11. *UNESCO Director-General outlines UNESCO's actions to G20 Foreign Ministers*. (2024, March 15). UNESCO. <https://www.unesco.org/en/articles/unesco-director-general-outlines-unescos-actions-g20-foreign-ministers>

12. Witthaus, G. (2019). Findings from a Case Study on Refugees Using MOOCs to (Re)enter Higher Education. *Open Praxis*, 10(4), 343-357. doi:<http://dx.doi.org/10.5944/openpraxis.10.4.910>
13. Zbigniew Kwieciński. Ślady psychiczne wojny w badaniach Ludwika Bandury, Stary Toruń, 2022
14. Zbróg, Z. (2022). DZIECI Z UKRAINY — pomoc, integracja i wsparcie edukacyjne w przedszkolu, w szkole i w instytucjach samorządowych [CHILDREN FROM UKRAINE- help, integration and educational support in kindergarten, school, and local government institutions], (pp. 10-14). Kieleckie Towarzystwo Naukowe.
15. Гриценчук, О. О. (2022) *Інформаційний бюлетень №5, 2022. Організація процесу освіти засобами інформаційно-цифрового освітнього середовища для українських учнів в Нідерландах під час війни* Інститут цифровізації освіти НАПН України, м. Київ, Україна. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/731126/>.
16. Іванюк, І. В. (2022) *Інформаційний бюлетень №2, 2022. Створення освітніх можливостей для українських учнів, батьків і вчителів у Варшаві під час війни* Інститут цифровізації освіти НАПН України, м. Київ, Україна. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/730437/>
17. Когут І., Нікуліна О., Сирбу О., Жерьобкіна Т., Назаренко Ю. Війна та освіта: як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи. Київ. 2023.
18. Кремень, Lugovyi, V., Топузов, Sysoieva, S., Maksymenko, S., Ляшенко, Nychkalo, N., Саух, & Reheilo, I. (2022, September 19). *ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ (лютий-серпень 2022 р.)*. Вісник Національної Академії Педагогічних Наук України. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4203>
19. Кремень, В. Г. (2022). Педагогічна наука для розбудови нової країни: За результатами виступу на Міжнародній серпневій педагогічній науково-практичній конференції «Освіта, освітня — незламні у війні», 18 серпня 2022 р. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 4(2), 1-6. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4201>
20. Кремень, В. Г. (2022). Ще один крок до утвердження вільної європейської України: Звернення до науково-освітньої спільноти. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 4(1). <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4138>
21. Кремень, В. Г., Луговий, В. І., Топузов, О. М., Сисоєва, С. О., Максименко, С. Д., Ляшенко, О. І., Ничкало, Н. Г., Саух, П. Ю.,

- & Регейло, І. Ю. (2022). Діяльність Національної академії педагогічних наук України в умовах воєнного стану (лютий-серпень 2022р.). Вісник Національної академії педагогічних наук України, 4(2), 1-38. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4203>
22. Міністерство освіти і науки України — Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні. (2022, March 28). <https://mon.gov.ua/ua/npr/pro-deyaki-pitannya-organizaciyi-zdobuttya-zagalnoyi-serednoyi-osviti-ta-osvitnogo-procesu-v-umovah-voyennogo-stanu-v-ukrayini>
23. НАПН України. (2022). Заява Національної академії педагогічних наук України від 24.02.2022. URL: <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2610/> (NAES of Ukraine. (2022). Zaiava Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy vid 24.02.2022. URL: <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2610/>)
24. Кремень, В. Г. (2024). ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ У 2023 РОЦІ ТА ЗАВДАННЯ НА 2024 РІК: Наукова доповідь загальним зборам НАПН України 5 квітня 2024 р. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 6(1), 1-16. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6107>
25. Ничкало Н. Людський капітал у мирний час і в добу російської агресії проти України. Професійна освіта. 4(97). Київ. 2022. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/734223/>
26. Ничкало Н. Науково-педагогічні мури проти російської війни. //Україна. Науковці й освітяни: незламні у війні. Київ. 2023.
27. Ничкало, Овчарук, Гордієнко, & Іванюк. (2022, December 30). УКРАЇНСЬКА ОСВІТА В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ: ВИПРОБУВАННЯ, НОВИЙ ДОСВІД, ПЕРСПЕКТИВИ. *UNESCO Chair Journal “Lifelong Professional Education in the XXI Century,”* 1(5), 7–39. [https://doi.org/10.35387/ucj.1\(5\).2022.7-39](https://doi.org/10.35387/ucj.1(5).2022.7-39)
28. Овчарук, О. В. (2022) Інформаційний бюлетень №1, 2022. Вивклики та рішення щодо питань освіти для біженців у країнах Європейського Союзу Інститут цифровізації освіти НАПН України, м. Київ, Україна. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/731103/>
29. Організація діяльності закладів освіти в умовах воєнного стану. Порадник III. З досвіду роботи освітян міста Києва. Упоряд.: Фіданян О. Г., Войцехівський М. Ф., Івашньова С. В. Київ. 2022.
30. Освіта у вогні: науково-методичний центр ВФПО збирає матеріали про життя в період війни — Газета “Студентський меридіан.” (2022, June 29). <https://meridian.kpnu.edu.ua/2022/06/29/>

- osvita-u-vohni-naukovo-metodychnyi-tsentr-vfpo-zbyraie-materialy-pro-zhyttia-v-period-viiny/
31. *Освіта України в умовах воєнного стану.* (2023, January 1). <http://surl.li/swdhi>
 32. *Особливості роботи шкіл під час війни — відповіді на запитання від освітнього омбудсмена | Нова українська школа.* Нова Українська Школа | Веб-ресурс НУШ. (2022, July 15). <https://nus.org.ua/questions/osoblyvosti-roboty-shkil-pid-chas-vijny-vidpovidi-na-zapytannya-vid-osvitngo-ombudsmena/>
 33. План-концепт щодо функціонування системи освіти, сфери наукової та інноваційної діяльності України під час воєнного стану та відбудовчого періоду, пов'язаного з російською агресією. URL: <https://drive.google.com/file/d/1BGeQRV9TLKP2phzNaoY05dXMbVAEGDy8/view>
 34. *Повномасштабна війна в Україні наближається до третього року з її початку, затягуючи невизначеність та вигнання мільйонів переміщених осіб — UNHCR Україна.* (n.d.). UNHCR Україна. <https://www.unhcr.org/ua/68081-full-scale-ukraine-war-enters-third-year-prolonging-uncertainty-and-exile-for-millions-of-displaced-ua.html>
 35. *Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану.* (n.d.). Офіційний Вебпортал Парламенту України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>
 36. Результати онлайн-опитування «Готовність і потреби вчителів щодо використання цифрових засобів та ІКТ в умовах війни: 2023». Аналітичний звіт/ О.Овчарук, І.Іванюк, О.Гриценчук [та ін.]; за заг.ред. О.Овчарук. — Київ : ІЦО НАПН України. 2023. — 81 с. — URL : <https://lib.iitta.gov.ua/736435/>
 37. Хоружа Л., Братко М., Гриневич Л., Божинський В., Ніколаєв Є., Рій Г. Організація освітнього процесу в школах міста Києва в умовах воєнного стану. Київ. 2023. (2023). — URL : https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/44758/1/L_Khoruzha_M_Bratko_L_Grynevych_ta_in_OOP_2023_FPO.pdf
 38. *Як дітям-переселенцям продовжити навчання у закладах освіти?* (2023, November 24). Офіційний Веб-сайт Служби Освітнього Омбудсмена України. <https://eo.gov.ua/yak-ditiam-pereselentsiam-prodovzhyty-navchannia-u-zakladakh-osvity/2022/03/29/>

Анотація. Монографія присвячена висвітленню гострих проблем української освіти в умовах повномасштабної російської агресії проти України. Розглядаються такі ключові питання: вкрадене дитинство та наслідки війни для українських дітей; масштабні руйнування української освітньої інфраструктури агресором; проблема насильницької депортації українських дітей до Росії; загрози та перешкоди у забезпеченні освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні. Детально проаналізовано трагічні факти масових вбивств, поранень, депортацій та вимушених переселень дітей через війну. Окрему увагу приділено постраждалим внаслідок обстрілів навчальних закладів. Наводяться конкретні дані про пошкодження та знищення шкіл, дитсадків, університетів та інших освітніх установ у різних регіонах країни. Розглянуто незаконну практику вивезення дітей з окупованих територій, їх подальшу русифікацію та спроби нав'язати «російські цінності». Проаналізовано виклики дистанційного та змішаного навчання, проблеми безпеки учасників освіти, руйнування інфраструктури тощо. Висвітлено стан освіти на окупованих територіях України, зокрема поширення російської пропаганди, тиск на українських педагогів, нав'язування російських навчальних програм.

Важливим аспектом є вивчення специфіки організації освіти для внутрішньо переміщених осіб — дітей, молоді та дорослих. Розглянуто проблеми інтеграції, пошуку житла, місць навчання тощо. Досліджено особливості освіти українських дітей-біженців за кордоном, виклики їх інтеграції до інших систем освіти, ментальні та мовні відмінності. Окремий розділ присвячено діяльності НАПН України в умовах війни — волонтерській роботі, допомозі педагогам, учням, переселенцям, реалізації освітніх проєктів. Вагомою частиною монографії є аналіз законодавчого та нормативно-правового забезпечення функціонування освіти в умовах воєнного стану, відповідних змін законодавства.

Видання адресовано педагогічним і науково-педагогічним працівникам, керівникам громад, органам влади, громадським організаціям та благодійним фондам, які опікуються питаннями освіти в період війни.

Abstract. The monograph focuses on the current challenges faced by Ukrainian education due to Russia's aggression against Ukraine. The book explores several key issues, including the impact of the ongoing war on Ukrainian children and their stolen childhoods, the widespread destruction of Ukraine's educational infrastructure caused by the aggressor, the problem of Ukrainian children being forcibly deported to Russia, and the challenges and threats to maintaining the educational process in wartime conditions in Ukraine. The text analyses the tragic facts of mass killings, injuries, and forced displacements of children due to war. It pays particular attention to those affected by the shelling of educational institutions. The text provides specific data on the damage and destruction of schools, kindergartens, universities, and other educational institutions in various regions of the country. It also considers the illegal practice of deporting children from the occupied territories, their subsequent Russification, and attempts to impose "Russian values". The article discusses the obstacles faced by distance and blended learning, security concerns for educational participants, infrastructure damage, and more. The author pays special attention to the state of education in the occupied territories of Ukraine, highlighting issues such as the spread of Russian propaganda, pressure on Ukrainian teachers, and the imposition of foreign curricula.

The study of organizing education for internally displaced persons, including children, youth, and adults is an important aspect. This includes considering problems related to integration, finding housing, and places of study. The peculiarities of educating Ukrainian refugee children abroad, the challenges of their integration into other education systems, and mental and linguistic differences are also investigated. The monograph includes a separate section devoted to the activities of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine during wartime conditions, such as volunteer work, assisting teachers, students, and displaced persons, and implementing educational projects. Additionally, the analysis of legislative and regulatory support for education in wartime conditions and relevant changes in legislation is an important part of the monograph.

The publication is aimed at educators, community leaders, authorities, organizations, and foundations dealing with education during the war.

Війни — це зло, сотворене людиною. Вони несуть «цивілізацію смерті». У полум'ї війни гине цвіт нації, страждають діти, материнські серця обливаються кров'ю, учителі разом з батьками рятують дитячі долі. У полум'ї війни пробуджуються таланти і народжуються Герої...

Нелля Ничкало, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член (академік) НАПН України, академік-секретар Відділення професійної освіти і освіти дорослих НАПН України

Освіта дітей під час війни — це інвестиція в мир і відбудову майбутнього. Забезпечуючи безперервність навчання, ми даємо новому поколінню інструменти для створення кращого світу після російської війни.

Оксана Овчарук, доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу компаративістики інформаційно-освітніх інновацій Інституту цифровізації освіти НАПН України

Наші діти не заслуговують на те, щоб проживати своє дитинство під час війни. Ми маємо зробити все можливе і неможливе, щоб повернути їм радість від навчання і спілкування, повернути усмішки на їхні обличчя і надію на мирне щасливе майбутнє.

Валентина Гордієнко, кандидат педагогічних наук, вчений секретар Відділення професійної освіти і освіти дорослих НАПН України

Рівний доступ до освіти захищає розумовий та емоційний розвиток дітей у найскладніші часи. Продовжуючи навчатися, діти отримують можливість зростати і розвиватися попри травматичні події воєнного часу.

Ірина Іванюк, кандидат педагогічних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу компаративістики інформаційно-освітніх інновацій Інституту цифровізації освіти НАПН України

Наукове видання

НИЧКАЛО Нелля Григорівна
ОВЧАРУК Оксана Василівна
ГОРДІЄНКО Валентина Павлівна
ІВАНЮК Ірина Володимирівна

Українська освіта у полум'ї війни

Монографія

За науковою редакцією — Н. Ничкало
Літературний редактор — В. Гордієнко
Обкладинка, дизайн — Т. Лев
Технічний редактор — Т. Лев
Комп'ютерна верстка — І. Гринчук

Автори малюнків: Поліна Калашнюк 10 років, Аріна Плаксічук 11 років,
Софія Мельничук 13 років, Аріна Шкільнюк 8 років, Мілана Бондарчук 8 років,
Поліна Дідовець 13 років, Кіра Курін 13 років, Софія Коновалюк 12 років,
Артем Мельник 10 років, Єлизавета Нагорна 13 років, Ангеліна Селішева 8 років,
Анастасія Ткачик 8 років, Ксенія Косякова 12 років, Катерина Плаксічук 10 років,
Тетяна Коваленко 9 років, Марія Федорук 13 років, Даніїл Сербенюк 9 років,
Єва Шевчук 9 років, Єгор Баран 7 років, Анна Садовська 10 років,
Міла Кримчук 8 років, Марія Небожатко 13 років, Аліса Гужинська 7 років,
Дарина Климчук 12 років, Софія Шерстюк 12 років, Софія Ніколаєва 7 років,
Юлія Куцик 14 років, Валерія Самусь 14 років, Володимир Руденко 14 років,
Аріна Домбровська 14 років, Василиса Фролова 7 років.

Тетіївський ліцей № 2 Тетіївської міської ради Київської області.

Вчитель образотворчого мистецтва Ілона Мустафаєва.

Педагог-організатор Тамара Гринчук.

Гімназія-інтернат № 13 м. Київ.

Вчитель образотворчого мистецтва Вікторія Жук.

Підписано до друку 13.05.2024 р. Формат 70х100/16

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 16,19. Ум. вид. арк. 12,73.

Наклад 300 прим.

Видано ТОВ «Юрка Любченка»

e-mail: u19-07@ukr.net

тел. 098-444-06-68

м. Київ, просп. Берестейський, 50.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4685 від 06.03.2014

